

รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์

การประเมินความเสียหาย ผลกระทบ
และการปรับตัวของชุมชนท้องถิ่น
ต่อภาวะโรคระบาด COVID 19

โดย
มูลนิธิชุมชนท้องถิ่นพัฒนา

เสนอต่อ
สถาบันพระปกเกล้า

ธันวาคม 2563

รายงานฉบับสมบูรณ์
การวิจัย เรื่อง
การประเมินความเสียหาย ผลกระทบและการปรับตัวของชุมชนท้องถิ่น
ต่อภาวะโรคระบาด COVID 19

คณะผู้วิจัย

ดร. กฤษณา บุญชัย
ดร. จุฑาทิพย์ มณีพงษ์

นายปิโยรส ปานยงค์
นางสาวภัทราพร เตใจ
รศ. ดร.ประภาส ปิ่นตบแต่ง
คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
นายวิฑูรย์ เลี่ยมจำรูญ
ผู้อำนวยการมูลนิธิชีววิถี (BioThai)
นางสุภา ไยเมือง
มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน (ประเทศไทย)

หัวหน้าโครงการวิจัย
ผู้เชี่ยวชาญด้านการมีส่วนร่วมของภาคประชา
สังคมกับการพัฒนา
นักวิจัย
เจ้าหน้าที่สนับสนุน
ที่ปรึกษา
ที่ปรึกษา
ที่ปรึกษา

โดย มูลนิธิชุมชนท้องถิ่นพัฒนา
เสนอต่อ สถาบันพระปกเกล้า
ธันวาคม 2563

สารบัญ

	หน้า
สารบัญ	i
สารบัญรูปภาพ	iii
สารบัญตาราง	iv
บทคัดย่อภาษาไทย	vi
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ (Abstract)	lx
บทที่ 1 บทนำ	1
1.1 หลักการและเหตุผล	1
1.2 วัตถุประสงค์	3
1.3 ขอบเขตการวิจัย	3
1.4 กลุ่มเป้าหมาย	4
1.5 วิธีดำเนินการ	5
1.6 ระยะเวลา	6
บทที่ 2 สถานการณ์ผลกระทบทางเศรษฐกิจและสังคมจากภาวะโรคระบาด COVID-19 โควิดต่อสังคมไทย	7
2.1 สถานการณ์ผลกระทบทางเศรษฐกิจและสังคมที่เกิดขึ้นจากภาวะโรคระบาด COVID	7
2.2 นโยบายของรัฐในการช่วยเหลือฟื้นฟูเศรษฐกิจสังคม	9
2.3 รายงานการศึกษาผลกระทบจากภาวะโรคระบาด COVID 19 จากองค์กรต่าง ๆ	11
2.4 ผลการสัมภาษณ์นักพัฒนาเอกชนที่ทำงานคลุกคลีกับชุมชนในทุกภาค	11
2.5 บทสรุปของชนบทและอนาคตของชุมชนท้องถิ่นบนทางหลายแพรง	23
บทที่ 3 รายงานผลการศึกษาเชิงปริมาณเกี่ยวกับความเสียหายผลกระทบและการปรับตัว ของชุมชนท้องถิ่นต่อภาวะโรคระบาด COVID 19 ของชุมชนท้องถิ่น	26
3.1 ลักษณะพื้นฐานของชุมชน	27
3.2 ผลกระทบของโควิด -19 ต่อมิติเศรษฐกิจของครัวเรือน	28
3.3 ผลกระทบด้านรายจ่าย	31
3.4 ผลกระทบด้านอาหารการกิน	32
3.5 ผลกระทบโควิด-19 ต่อมิติการดูแลสุขภาพของสมาชิกในครัวเรือน	33
3.6 มิติด้านการเข้าถึงมาตรการช่วยเหลือเยียวยาจากภาครัฐ	35
3.7 มิติด้านการปรับตัวของครัวเรือนเกษตรกรช่วงวิกฤติโควิด-19	37
3.8 ข้อสรุปและข้อสังเกตบางประการ	38
3.9 ข้อเสนอแนะ	39

สารบัญ

	หน้า
บทที่ 4 ผลการศึกษากรณีศึกษา	41
4.1 ข้อมูลสภาวะเศรษฐกิจ สังคมและกายภาพของชุมชนกรณีศึกษา	41
4.2 สภาวะเศรษฐกิจ สังคมของชุมชนก่อนโควิด -19	43
4.3 ผลกระทบโควิดของชุมชนทางด้านเศรษฐกิจ สังคม	45
4.4 กระบวนการปรับตัวของชุมชนและทิศทางของชุมชน	53
บทที่ 5 บทสรุปและข้อเสนอแนะ	56
5.1 วิถีชีวิตที่ชุมชนต้องถิ่นเผชิญก่อนโควิด	56
5.2 ผลกระทบทางเศรษฐกิจ	56
5.3 ภาวะย่ำแย่ของแรงงานตกงาน กลับบ้านหรืออยู่ต่อ	57
5.4 สถานภาพและบทบาทฐานทรัพยากรธรรมชาติต่อความมั่นคงชุมชนในภาวะโควิด	58
5.5 การตั้งรับ ปรับตัว	58
5.6 การช่วยเหลือของภาครัฐ	61
5.7 ข้อเสนอของชุมชนต่อรัฐเพื่อการเปลี่ยนผ่านให้อยู่รอด และสู่ความมั่นคงและยั่งยืน	61
5.8 สังเคราะห์บทเรียน	61
5.9 ความเชื่อมโยงระหว่างงานศึกษาเชิงปริมาณกับงานศึกษาเชิงคุณภาพ	62
5.10 ข้อเสนอทางนโยบาย	63
5.11 ข้อเสนอต่อชุมชนท้องถิ่น	66
5.12 ปิดท้าย	67
บรรณานุกรม	68
ภาคผนวก	70
ภาคผนวก ก. ตัวอย่างแบบสำรวจการประเมินความเสียหาย ผลกระทบ และการปรับตัวของชุมชน ท้องถิ่นต่อภาวะโรคระบาด COVID-19 ทั้งทางสังคมและเศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อม	71
ภาคผนวก ข. ตัวอย่างแผนภาพสรุปผลการวิเคราะห์เบื้องต้น	85
ภาคผนวก ค. การนำเสนอผลการศึกษาในระเบียบวาระการประชุมคณะทำงานร่วมภาคประชาสังคม และภาครัฐเพื่อขับเคลื่อนเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน ครั้งที่ 3/2563 วันที่ 12 พฤศจิกายน 2563 เวลา 14.00 น. ณ ห้องประชุม 3 กระทรวงการต่างประเทศ	86

สารบัญรูปภาพ

	หน้า
ภาพที่ 1 การสัมภาษณ์นักพัฒนาเอกชนในพื้นที่จังหวัดน่าน	13
ภาพที่ 2 การสัมภาษณ์ตัวแทนจากชุมชนในพื้นที่จังหวัดมหาสารคาม	16
ภาพที่ 3 การสัมภาษณ์หน่วยงานที่เกี่ยวข้องในพื้นที่ริมฝั่งโขง จังหวัดอุบลราชธานี	18
ภาพที่ 4 การสัมภาษณ์ตัวแทนชุมชนท้องถิ่น จังหวัดภูเก็ต	21
ภาพที่ 5 การสอบถามประชาชนในชุมชนบ้านป่าคลองตระเกรา จังหวัดฉะเชิงเทรา	49
ภาพที่ 6 การสัมภาษณ์ชาวบ้านในชุมชนสิงหนคร จังหวัดสงขลา	50

สารบัญตาราง

ตารางที่	หน้า
ตารางที่ 1 การศึกษาเชิงคุณภาพ ศึกษาชุมชนเกษตรกรรมและฐานทรัพยากร 6 พื้นที่	5
ตารางที่ 2 แสดงการกระจายแบบสำรวจตามภูมิภาคต่าง ๆ	26
ตารางที่ 3 แสดงประเภทชุมชนจำแนกตามลักษณะพื้นที่	27
ตารางที่ 4 แสดงประเภทชุมชนจำแนกตามลักษณะพืชหลัก	27
ตารางที่ 5 แสดงการถือครองที่ดินของครัวเรือน	27
ตารางที่ 6 แสดงผลกระทบต่อการผลิตทางการเกษตรและแหล่งรายได้ของครัวเรือน	28
ตารางที่ 7 แสดงผลกระทบของโควิด-19 ต่อช่องทางการขายผลผลิตและผลิตภัณฑ์แปรรูปทางการเกษตร	28
ตารางที่ 8 แสดงสัดส่วนครัวเรือนที่มีสมาชิกที่ออกไปทำงานนอกภาคเกษตร	29
ตารางที่ 9 แสดงผลกระทบต่อครัวเรือนที่มีแรงงานหารายได้นอกภาคเกษตร	29
ตารางที่ 10 แสดงจำนวนสมาชิกที่ออกไปทำงานนอกภาคเกษตรและย้ายกลับมาอยู่บ้านย้ายกลับบ้านช่วงโควิด-19	30
ตารางที่ 11 แสดงการวางแผนชีวิตของแรงงานนอกภาคเกษตรที่เดินทางกลับบ้าน	30
ตารางที่ 12 แสดงการเปลี่ยนแปลงเงินส่งกลับบ้านของแรงงานนอกภาคเกษตร : จำแนกตามลักษณะของชุมชน	31
ตารางที่ 13 แสดงการเปลี่ยนแปลงเงินส่งกลับบ้านของแรงงานนอกภาคเกษตร เปรียบเทียบช่วงก่อนและระหว่างโควิด-19	31
ตารางที่ 14 แสดงการเปรียบเทียบรายจ่ายด้านต่าง ๆ ของครัวเรือน ก่อน-ระหว่างโควิด-19	32
ตารางที่ 15 แสดงความคิดเห็นผลกระทบต่ออาหารการกินของครัวเรือน	32
ตารางที่ 16 เปรียบเทียบการใช้จ่ายด้านอาหารของครัวเรือนจากแหล่งต่าง ๆ	33
ตารางที่ 17 แสดงการแสวงหาทางออกหรือรับมือด้านอาหารการกินของครัวเรือนเกษตรกรรายย่อย	33
ตารางที่ 18 แสดงการเข้าถึงน้ำก่อกอนามัย/น้ำกากผ้า	34
ตารางที่ 19 แสดงความคิดเห็นต่อความพร้อมด้านที่อยู่อาศัยหรือบ้านที่จะให้สมาชิกครอบครัวกักตัวเองแยกจากผู้อื่น	34
ตารางที่ 20 ความรู้สึกต่อกรณีในชุมชนมีผู้ติดเชื้อโควิดเข้ามาอยู่อาศัยหรือกักตัว	34
ตารางที่ 21 แสดงช่องทางการรับรู้ข่าวสารเรื่องโรคโควิด-19 และคำแนะนำการปฏิบัติตัวในช่วงโควิด-19 ที่น่าเชื่อถือที่สุด	35
ตารางที่ 22 แสดงสถานะการลงทะเบียนของสมาชิกในครัวเรือนโครงการเยียวยา “เราไม่ทิ้งกัน”	35
ตารางที่ 23 แสดงสถานะการลงทะเบียนรับเงินเยียวยาเกษตรกร	36
ตารางที่ 24 แสดงสถานะการเข้าร่วมโครงการสินเชื่อฉุกเฉินแบบไม่ต้องมีหลักประกัน	37
ตารางที่ 25 แสดงสถานะการเข้าร่วมโครงการพักชำระหนี้จากธนาคารหรือสถาบันการเงินในช่วงวิกฤติโควิด-19	37
ตารางที่ 26 แสดงการปรับตัวของครัวเรือนเกษตรกรรมรายย่อยช่วงวิกฤติโควิด-19	38
ตารางที่ 27 แสดงบทบาทของครัวเรือนในการช่วยเหลือคนอื่น	38
ตารางที่ 28 แสดงผลกระทบทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นและปรับตัวของชุมชนต่าง ๆ	59

บทคัดย่อภาษาไทย

การวิจัย เรื่อง

การประเมินความเสียหาย ผลกระทบและการปรับตัวของชุมชนท้องถิ่น ต่อภาวะโรคระบาด COVID 19

เมื่อเกิดการระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 (COVID-19) ที่มีการระบาดใหญ่ (Pandemic) ไปทั่วโลก (ตามประกาศขององค์การอนามัยโลก, 11 มีนาคม 2563) รัฐบาลไทยประกาศข้อกำหนดแห่งพระราชกำหนดการบริหารราชการในสถานการณ์ฉุกเฉิน พ.ศ.2548 (ฉบับที่ 1) ใช้บังคับทั่วราชอาณาจักร ห้ามประชาชนเข้าไปในพื้นที่ที่มีความเสี่ยงต่อการติดโรคโควิด-19 มีผลบังคับใช้ตั้งแต่วันที่ 26 มีนาคม พ.ศ. 2563 และต่อมาได้มีการสั่งปิดสถานที่เป็นการชั่วคราว ซึ่งส่งผลกระทบต่อการดำเนินชีวิตของประชาชน ได้ส่งผลกระทบต่อทุกมิติ ทั้งทางสังคมและเศรษฐกิจเป็นวงกว้างอย่างชัดเจน ในขณะที่มาตรการช่วยเหลือและเยียวยาจากภาครัฐที่จะโอบอุ้มผู้ได้รับผลกระทบในขณะนี้รองรับแรงงานนอกระบบเพียงแค่ 3 ล้านคนเท่านั้น และเมื่อวันที่ 24 มีนาคม 2563 คณะรัฐมนตรีมีมติเห็นชอบ เรื่อง มาตรการดูแลและเยียวยาผลกระทบจากไวรัสโคโรนา (COVID-19) ต่อเศรษฐกิจไทยทั้งทางตรงและทางอ้อม ระยะที่ 2

อย่างไรก็ตามแรงงานที่ได้รับผลกระทบจากการปิดกิจการ 22 วัน ตั้งแต่ 22 มี.ค.-12 เม.ย.ที่ผ่านมา และนายจ้างให้หยุดงานชั่วคราว ส่วนใหญ่เลือกที่จะกลับบ้าน ดังนั้นจึงบ่งชี้ถึงความเชื่อมโยงของผลกระทบการระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 (COVID-19) จะไม่จำกัดเฉพาะพื้นที่เมืองแต่ยังต่อเนื่องไปยังชุมชนในชนบทซึ่งเป็นภูมิลำเนาของแรงงานในเมืองด้วย ดังนั้นการประเมินผลกระทบและการปรับตัวของชุมชนท้องถิ่นต่อภาวะโรคโควิด-19 (COVID-19) จึงไม่สามารถจำกัดเฉพาะในพื้นที่เมืองได้เท่านั้น สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนาจึงได้ร่วมกับ มูลนิธิชีวิตวิถี มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน (ประเทศไทย) สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและรศ.ดร.ประภาส ปิ่นตบแต่ง คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ทำการศึกษาเรื่อง **การประเมินความเสียหาย ผลกระทบและการปรับตัวของชุมชนท้องถิ่น ต่อภาวะโรคระบาด COVID 19** เพื่อให้เกิดความเข้าใจต่อผลกระทบและการปรับตัวของชุมชนท้องถิ่นส่วนใหญ่ของประเทศ รับทราบถึงประสิทธิผลของการเยียวยาจากมาตรการต่างๆ ที่ภาครัฐกำลังดำเนินการในปัจจุบัน รวมทั้งแนวทางการปรับตัวของชุมชนท้องถิ่นที่มีความยั่งยืนและแก้ไขปัญหาพื้นฐานของชุมชนท้องถิ่นได้อย่างแท้จริงอีกด้วย

ผลการศึกษาเชิงการศึกษาเชิงปริมาณ จากการเก็บข้อมูลแบบสอบถาม จำนวนประมาณ 1,002 ชุด ระหว่างวันที่ 17-26 พฤษภาคม 2563 ซึ่งเป็นช่วงที่รัฐใช้มาตรการ lock down ครอบคลุมชุมชนเกษตรกรรม 15 จังหวัด 5 ภูมิภาค พบว่า คริวเรือนเกษตรกรรายย่อยมีความยืดหยุ่นสูง (resilience) มีความหลากหลาย มีการผลิตและแหล่งรายได้ที่หลากหลายเพื่อประคองชีวิตทางเศรษฐกิจในยามวิกฤติได้ การผลิตพืชหลักหรือพืชพาณิชย์และไม้ผลที่ได้รับผลกระทบ แต่ผลกระทบก็เกิดขึ้นกับพืชผักและผลไม้บางชนิดที่รุนแรงเท่านั้น ในขณะที่มีแรงงานนอกระบบเกษตรกรรมกลับบ้านจำนวนไม่มากนัก (ร้อยละ 4.1) ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่า รายได้ในมิติดังกล่าวนี้ไม่ได้หดหายไปอย่างสิ้นเชิง สมาชิกคริวเรือนเหล่านี้ยังมีรายได้พอประมาณและเห็นโอกาสที่จะหารายได้จากนอกภาคเกษตรกรรมดังกล่าวนี้

ผลกระทบด้านอาหารการกินอยู่ คริวเรือนเกษตรกรรายย่อยไม่ค่อยได้รับผลกระทบจากโควิด-19 ในมิติด้านอาหารการกินมากนัก เนื่องจากยังพออาศัยแหล่งอาหารจากแปลงการผลิตของคริวเรือน แหล่งอาหารจาก

ฐานทรัพยากร และการพึ่งพาอาศัยกันในมิติวัฒนธรรมการแลกเปลี่ยนอาหารในชุมชน และยังสามารถซื้ออาหารได้จากแหล่งตลาดชุมชนที่หลากหลาย

มิติด้านการเยียวยาและช่วยเหลือจากรัฐในโครงการ “เราไม่ทิ้งกัน” พบว่า สมาชิกครัวเรือนเกษตรกรรายย่อยที่หารายได้นอกภาคเกษตรกรรมยังคงหล่นหรือเข้าไม่ถึงการเยียวยาจำนวนมากแม้จะมีการขยายทั้งวงเงินงบประมาณและการปรับกระบวนการพิจารณาตรวจสอบสิทธิ์ เนื่องจากภาครัฐยังไม่เข้าใจต่อสภาพชีวิตของครัวเรือนเกษตรกรรายย่อยที่มีชีวิตทางเศรษฐกิจที่หลากหลายมิติ การมุ่งเยียวยาครัวเรือนเกษตรกรที่มองเห็นอาชีพทางการเกษตรมิติเดียว แต่การเยียวยาครัวเรือนเกษตรกรที่ให้หนึ่งครัวเรือนหนึ่งสิทธิ์ก็ทำให้สมาชิกในครัวเรือนคนอื่น ๆ ที่มีแหล่งรายได้นอกภาคเกษตรกรรมไม่ได้รับเงินเยียวยา

หลังจากนั้นระหว่างเดือนกรกฎาคม ถึงกันยายน 2563 คณะผู้วิจัยได้ทำความเข้าใจสภาวะการณ์ของชุมชนในปัจจุบัน ด้วยการสนทนากับนักพัฒนาเอกชนที่ทำงานคลุกคลีกับชุมชนในทุกภาค ได้บ่งชี้สาเหตุที่เบื้องต้นว่า กลุ่มผู้ใช้แรงงานที่ไปทำงานเมืองเป็นด่านแรกที่ได้รับผลกระทบกันอย่างรุนแรง และกำลังกลับไปพึ่งชุมชนเหมือนวิกฤติเศรษฐกิจปี 2540 แต่ชุมชนท้องถิ่นส่วนมากกำลังอยู่ในความเสี่ยงอย่างที่เคยเจอมาก่อน เกษตรกรรมเชิงเดี่ยวที่พึ่งพาตลาดส่งออกต่างประเทศโดยเฉพาะพืชผักผลไม้กำลังจะไม่มีตลาด เศรษฐกิจชุมชนจะล้มเหลวอย่างรุนแรงยิ่งกว่าที่เคย สิ่งตามมาสำหรับรอบการผลิตใหม่ก็คือภาวะภัยแล้ง การขาดแคลนน้ำอย่างรุนแรง ทำให้ทั้งเกษตรเชิงเดี่ยวและเกษตรกรรมยั่งยืนก็จะประสบปัญหา ดังนั้นถึงแม้ว่า สินค้าเกษตรบางชนิด เช่น ข้าว มันสำปะหลัง จะมีราคาสูงขึ้น แต่พวกเขาผลิตไม่ได้

เมื่อตลาดขนาดใหญ่ซบเซาลง ตลาดสินค้าอาหารออนไลน์เติบโตขึ้น แต่นั่นก็ไม่ใช่ว่าเกษตรกรรายย่อยสามารถเข้าถึงและสร้างโอกาสให้กับตนเองได้มากเท่ากับธุรกิจอาหารขนาดใหญ่ อีกทั้งในระบบตลาดออนไลน์ที่เรียกร้องการผลิตจำนวนมาก สม่่าเสมอแน่นอน และต้องมีเงินทุนสำรองพอเพียง

ต่อจากนั้นได้ศึกษาชุมชนเกษตรกรรมและฐานทรัพยากร 6 พื้นที่ เชิงลึกโดยจัดเป็นเวทีหารือเกี่ยวกับประมวลผลจากข้อมูลที่ได้จากผลการสำรวจเชิงปริมาณและตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลพร้อมกันและแลกเปลี่ยนประสบการณ์ พร้อมทั้งวางแผนในการนำเสนอรายงานของแต่ละพื้นที่ แสดงให้เห็นว่าชุมชนท้องถิ่นเผชิญวิกฤติโครงสร้างทั้งเรื่องเข้าถึงฐานทรัพยากร ความผันผวนของนิเวศ เศรษฐกิจตลาดตกต่ำ มาต่อเนื่องก่อนเผชิญโควิด ภาพรวม แม้ผลกระทบโควิดต่อภาคเกษตรจะไม่รุนแรงเท่ากับภาคอื่น ๆ (บริการอุตสาหกรรม) แต่มีลักษณะซ้ำเติมผลกระทบเดิมที่เกษตรกรย่ำแย่อยู่แล้วให้รุนแรงขึ้น

สภาวะการปรับตัวของชาวบ้านยังเป็นไปอย่างจำกัด ด้วยการลดค่าใช้จ่าย หันมาพึ่งความมั่นคงอาหารในครัวเรือนและชุมชน บางครัวเรือนไม่กู้หนี้เพิ่มเพราะไม่มีกำลังจะจ่ายลงทุน การหาทางอาชีพเสริมเป็นไปได้จำกัด เพราะชุมชนได้ทดลองมาหลายอย่าง แต่ไม่มีตลาด ทุน และความรู้ทักษะรองรับที่ชัดเจน

เงื่อนไขการปรับตัวอยู่ที่ความพร้อมของชุมชน ชุมชนที่มีฐานทรัพยากรเป็นหลังอิง ยังพอมีความมั่นคงอาหารที่ไม่ผ่านตลาดได้ ชุมชนที่มีกลุ่มออมทรัพย์เข้มแข็ง (กรณีสงขลา ภูเก็ต) ระบบการเงินชุมชนยังช่วยเหลือชุมชนได้ดี สมาชิกยังมีวินัยทางการเงินอยู่ ชุมชนที่ฐานเศรษฐกิจหลากหลาย (บริเวณ ชายในภาคเกษตร และฐานเศรษฐกิจนอกภาคเกษตร) ยังกระจายความเสี่ยงไปได้

ดังนั้นข้อเสนอแนะจากงานวิจัยนี้ต่อภาครัฐจึงให้ความสำคัญกับนโยบายรัฐในการช่วยเหลือประชาชนที่ประสบความเดือดร้อนอย่างเร่งด่วนอย่างถ่วงหน้ โดยใช้ระบบฐานข้อมูลทะเบียนราษฎร์ และสนับสนุนงบประมาณไปโดยตรงในรูปกองทุนให้ชุมชนท้องถิ่นดำเนินการจัดการของตนเอง รวมทั้งการกระตุ้นเศรษฐกิจเร่งปฏิรูปนโยบาย และกฎหมายด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

ส่วนข้อเสนอเชิงมาตรการที่ภาครัฐ วิชาการ และประชาสังคมดำเนินการได้ทันที เน้นพัฒนาระบบฐานข้อมูลชุมชนอย่างเท่าทันสถานการณ์ โดยสามารถจำแนกแยกแยะชุมชนแบบต่างๆ ทั้งชุมชนท้องถิ่นที่มี

ฐานทรัพยากร และเร่งปรับตัว ส่งเสริมให้แรงงานที่กลับบ้าน พัฒนาศักยภาพเป็นเกษตรกรรุ่นใหม่ สร้างระบบเศรษฐกิจท้องถิ่นที่หลากหลาย สนับสนุน คุ้มครองสิทธิชุมชนในการเข้าถึงและจัดการทรัพยากรธรรมชาติให้เข้มแข็งและยั่งยืน

โดยสรุป วิกฤติโควิด นำมาสู่การเปลี่ยนแปลงใหม่ ๆ เกิดพื้นที่ใหม่ทั้งที่เป็นโอกาสและสิ่งท้าทาย ภาวะ “ปรกติใหม่” ที่จะมาถึงย่อมจะหมายถึงการก่อรูปความเข้มแข็งของสังคมไทยจากฐานรากของชุมชนซึ่งจำเป็นจะต้องสร้างความมั่นคงทางอาหาร การพัฒนาระบบการเงินชุมชน การพัฒนาระบบการผลิต การพัฒนาการตลาดและแสวงหาอาชีพทางเลือกเพื่อลดความเหลื่อมล้ำ ไม่เป็นธรรม ไม่ยั่งยืนต่อไป

Abstract

A study on Socio-Economic Impact Assessment and Adaptation of Rural Communities Against the COVID 19 epidemic

When the Coronavirus 2019 (COVID-19) pandemic occurred (according to the announcement of the World Health Organization, 11 March 2020), the Thai government announced the Emergency Decree on Public Administration in Emergency Situations, B.E. 2548 (No. 1), applicable throughout the Kingdom. On March 24, 2019, the Cabinet passed a resolution to approve and mitigate the effects of the coronavirus (COVID-19) on the Thai economy, both directly and indirectly, Phase 2. The Decree prohibited people from entering areas at risk of contracting COVID-19. It came into effect on March 26, 2020 and affected areas were temporarily closed. This affected both social and economic dimensions people's lives. Government aid and remedial measures to support the affected people originally supported 3 million workers.

Some workers who were affected by the 22-day closure from 22nd March to 12th April, 2020, returned to their rural homes. The impacts of the COVID-19 outbreak were not be limited to urban areas, but also to rural communities that are home to urban workers. Therefore, local community impact assessments and adaptative measures to address Coronavirus 2019 (COVID-19) cannot be limited to urban areas only. Accordingly, the Local Development Institute/Foundation has worked with *BIOTHAI Foundation*, Sustainable Agriculture Foundation (Thailand), Chulalongkorn University Social Research Institute and Associate Prof. Dr. Prapart Pintotang, Faculty of Political Science, Chulalongkorn University in conducting this Study on, *Socio-Economic Impact and Adaptation of Rural Communities Facing the COVID 19 Epidemic*. The objectives of the Study include: (i) Understanding the impact and adaptation modes of rural communities, (ii) Learning about the effectiveness of a variety of current government measures, and (iii) Outlining a sustainable local community adaptation approach that addresses the fundamental problems of the local communities facing COVID 19.

The Study researchers conducted a quantitative survey numbering 1,002 from 17-26 May 2020, during which period the Government mandated the lock down measure covering agricultural communities in 15 provinces and 5 regions. Based on the survey, smallholder households are highly resilient, because of the diversity of household economies which are characterized by a wide variety of production and income sources to sustain economic life in times of crisis. Production of primary, commercial crops, and fruit trees has been affected but its impact is varied by crop type. A small number of non-farm workers returned home (4.1 percent of interviewees); but most stayed in the urban areas reflecting the fact that economic

opportunities were greater in the urban areas than rural, although greatly diminished compared with pre COVID conditions.

In addition, the diet of smallholder households is rarely affected by COVID-19 because they still rely on food sources from the household production plot. Their source food depends on farming and natural resources, food exchange in the community, and a variety of community market sources.

Regarding remedies and assistance from the government program, *We don't Leave Each Other*, members of the small-scale farmer households earning non-agricultural incomes were not able to access many program remedies, despite both the upward revision of budget limit and the refinement of the eligibility review process. This is because the Government does not understand the life picture of multi-dimensional farmer households. Aiming to assist farmer households based on the perception of one-dimensional agricultural households without remedies for the farmer's household as a whole (which is typically based on a variety of agricultural and non-agricultural sources) have left household members with non-agricultural income sources from receiving assistance.

Subsequently, between July and September 2020, the researchers conducted a preliminary review of the current local community situation through discussion with non-governmental staff working closely with rural communities in a variety of sectors. Urban workers were the first

to be severely affected, similar to the Asian economic crisis in 1997-98. However, due to structural changes in the Thai economy, less urban workers are returning to rural communities than during the Asian economic crisis. However, most local communities remain at economic risk as pre-COVID. Monocultural agriculture that relies on foreign export markets, especially vegetables and fruits, has been impacted by shrinking markets pre-COVID. We anticipate that community economies will continue to falter. The production cycle will be affected by an ongoing drought. Severe water shortages cause agriculture to encounter problems. So even though some agricultural products, such as rice, cassava, will command higher prices, production will be lowered by the drought.

While the large-scale market is stagnating, the online food product market is growing. But small farmers find it difficult to access online markets, unlike large-scale food businesses. In addition, the online marketing system demands mass production with consistent produce, large scale farmers must have sufficient reserve funds which small scale farmers do not, to meet these demands.

Subsequently, six agricultural communities based on six types of resource bases were studied in depth, including utilizing a forum to discuss and process the data obtained from the quantitative survey results; and verify the accuracy of the data simultaneously, including through exchanging experiences. Each community presented planning oriented reports to the

Study Team. Our analysis indicates that local communities have encountered a structural crisis including access to the resource base, ecological fluctuations, and a market economy slump that started before the COVID pandemic. Overall, although the COVID impacts on the agricultural sector are not as severe as other sectors (the industrial and service sectors); however, the COVID-19 epidemic is accelerating and deepening previous on-going negative trends affecting agricultural / rural households.

Adaptation options of villagers are limited, but importantly include household expenditure reduction, and turning to household production and community sources for food security. Some households do not borrow (avoiding additional debt) because they do not have realistic options to invest. The search for additional or alternative career paths is limited because the communities have tried many things, often without success, exacerbated by the fact that there is no clear capital market and community knowledge and skills are limited.

Adaptation potential is largely dependent on the local assets and endowments of communities. Resource-based communities, e.g., good farmland, community forests, have stability and economic potential to diversify and access markets. Communities with strong savings groups (in the case of many communities in Songkhla, and Phuket Provinces) are better placed to consider alternative community economic strategies, primarily because community savings group members have financial discipline. Communities with diverse economic bases (such as production for own consumption, sales to formal agricultural markets, and revenue from the non-agricultural economic activities) can also diversify risk.

Therefore, this Study recommends that the Government broaden the state policy to help people in urgent need using the civil registration database system. The Government should directly support the flow of funds to local communities to enable communities to manage their own economic initiatives. And the Government should accelerate policy reform and laws related to natural resources management. Immediate action should focus on: (i) Developing a comprehensive community database system based on the current socio-economically complex situation, categorized by different types of communities, based on their resource bases, to accelerate appropriate adaptation measures according to the individual community situation. (ii) Encourage skill development for workers to return home as a new generation of farmers and rural residents, building a diverse local economy. And (iii) Support and protect the rights of communities to access and manage natural resources on a sustainable basis.

In summary, the Covid-19 Crisis is accelerating change in rural communities, bringing both opportunities and challenges. The upcoming "new normal" should importantly include building the resilience of Thai society from the foundations of the rural community. Essential

to achieving this strategy, food security must be established, community financial systems developed, diverse production systems and markets, both directly in agriculture and for non-agricultural rural household products, should be pursued; while local people should have greater access to alternative education and careers to reduce inequality, and support sustainable local development.

บทที่ 1 บทนำ

1.1 หลักการและเหตุผล

เมื่อเกิดการระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 (COVID-19) ที่มีการระบาดใหญ่ (Pandemic) ไปทั่วโลก (ตามประกาศขององค์การอนามัยโลก, 11 มีนาคม 2563) **รัฐบาลไทยประกาศข้อกำหนดแห่งพระราชกำหนดการบริหารราชการในสถานการณ์ฉุกเฉิน พ.ศ.2548 (ฉบับที่ 1) ใช้บังคับทั่วราชอาณาจักร ห้ามประชาชนเข้าไปในพื้นที่ที่มีความเสี่ยงต่อการติดโรคโควิด-19** มีผลบังคับใช้ตั้งแต่วันที่ 26 มีนาคม พ.ศ. 2563 และต่อมา มีการสั่งปิดสถานที่เป็นการชั่วคราว เช่น ห้างสรรพสินค้า การระงับการให้บริการของสถานบริการต่าง ๆ ทั้งในกรุงเทพฯ และปริมณฑล และในอีกหลายพื้นที่ การงดกิจกรรมอาทิ การแข่งขันกีฬา งานบันเทิง งานอบรมสัมมนา การแสดงสินค้า เป็นต้น ซึ่งส่งผลกับการดำเนินชีวิตของประชาชน ได้ส่งผลกระทบต่อทุกมิติทั้งทางสังคมและเศรษฐกิจเป็นวงกว้างอย่างชัดเจน และผู้ได้รับผลกระทบในวงกว้างในระยะเฉียบพลันน่าจะเป็นธุรกิจในเมือง อาทิ ธุรกิจการท่องเที่ยว, ธุรกิจค้าปลีก, และ ธุรกิจร้านอาหาร โดยเฉพาะธุรกิจรายย่อย ทั้งร้านอาหาร และ ร้านค้าปลีก สำนักงานสถิติแห่งชาติได้คาดการณ์ว่าในประเทศไทยมีจำนวนผู้ได้รับผลกระทบโดยตรงอย่างฉับพลันถึงประมาณ 9.88 ล้านคน ซึ่งเป็นกลุ่มแรงงานนอกระบบและแรงงานที่อยู่ในภาคบริการในร้านค้าและตลาด กลุ่มแรงงานผู้ได้รับค่าจ้างรายวัน และกลุ่มผู้มีรายได้น้อย ในขณะที่มาตรการช่วยเหลือและเยียวยาจากภาครัฐที่จะโอบอุ้มผู้ได้รับผลกระทบในระยะนี้รองรับแรงงานนอกระบบเพียงแค่ 3 ล้านคนเท่านั้น นอกจากนี้ยังไม่รวมถึงแรงงานในระบบที่ได้รับผลกระทบจากการเลิกจ้างหรือปรับอัตราการเงินเดือน¹ และเมื่อวันที่ 24 มีนาคม 2562 คณะรัฐมนตรีมีมติเห็นชอบ เรื่อง มาตรการดูแลและเยียวยาผลกระทบจากไวรัสโคโรนา (COVID-19) ต่อเศรษฐกิจไทยทั้งทางตรงและทางอ้อม ระยะที่ 2 ซึ่งรวมมาตรการดูแลและเยียวยา “ผู้ประกอบการ” ครอบคลุมมาตรการด้านสินเชื่อและการฝึกอบรมทักษะฝีมือมากยิ่งขึ้น 2

อย่างไรก็ตามแรงงานที่ได้รับผลกระทบจากการปิดกิจการ 22 วัน ตั้งแต่ 22 มี.ค.-12 เม.ย.ที่ผ่านมา และนายจ้างให้หยุดงานชั่วคราว ส่วนใหญ่เลือกที่จะกลับบ้านในภาคอีสาน “เพราะมั่นใจว่าจะถึงจะไม่มีการเงิน แต่ก็ยังมีข้าว มีปลา มีผักที่หากินได้ และช่วยลดค่าใช้จ่ายกว่า 20 วันกับการใช้ชีวิตใน กทม. โดยไม่มีเงิน ไม่มีงาน”³ ดังนั้นจึงยิ่งเพิ่มความเชื่อมโยงของผลกระทบการระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 (COVID-19) จะไม่จำกัดเฉพาะพื้นที่เมืองแต่ยังต่อเนื่องไปยังชุมชนในชนบทซึ่งเป็นภูมิลำเนาของแรงงานในเมืองด้วย ทั้งในเรื่องโอกาสแพร่กระจายไวรัสแก่ผู้ร่วมเดินทางและผู้ที่อยู่ปลายทางในชุมชนท้องถิ่นชนบท โดยเฉพาะผู้สูงอายุและผู้ที่ไม่แข็งแรงมีโรคประจำตัวอยู่แล้ว⁴ และการช่วยเหลือเยียวยาทั้งทางสังคมและ

¹ อ้างอิงข้อมูลจาก TerraBKK.com < <https://www.terrabbk.com/articles/197654>>

² อ้างอิงข้อมูลจาก <https://www.ryt9.com/s/mof/3108435>

³ อ้างอิงข้อมูลจาก <https://news.thaipbs.or.th/content/290090>

⁴ อ้างอิงข้อมูลจาก <https://today.line.me/th/pc/article/%E0%B9%81%E0%B8%99%E0%B8%A7%E0%B8%97%E0%B8%B2%E0%B8%87%E0%B8%9B%E0%B9%89%E0%B8%AD%E0%B8%87%E0%B8%81%E0%B8%B1%E0%B8%99%E0%B8%88%E0%B8%B2%E0%B8%81%E0%B9%81%E0%B8%A3%E0%B8%87%E0%B8%87%E0%B8%B2%E0%B8%99%E0%B8%81%E0%B8%A5%E0%B8%B1%E0%B8%9A%E0%B8%A0%E0%B8%B9%E0%B8%A1%E0%B8%B4%E0%B8%A5%E0%B8%B3%E0%B9%80%E0%B8%99%E0%B8%B2-YNJYKN>

เศรษฐกิจแก่แรงงานที่ว่างงานจากในเมือง ดังนั้นการประเมินผลกระทบและการปรับตัวของชุมชนท้องถิ่น ต่อภาวะโรคโคโรนา 2019 (COVID-19) จึงไม่สามารถจำกัดเฉพาะในพื้นที่เมืองได้เท่านั้น

การดำเนินงานที่ผ่านมาที่เกี่ยวข้องกับข้อเสนอโครงการและข้อจำกัด

มาตรการเยียวยาของภาครัฐบางหน่วยได้ระบุถึงกลุ่มคนและพื้นที่เป้าหมายครอบคลุมถึงพื้นที่ ชุมชนท้องถิ่นชนบทด้วย เช่น สำนักงานส่งเสริมเศรษฐกิจดิจิทัล ได้เร่งงบประมาณปี 2563 เพื่อช่วยเหลือผู้ประกอบการ โรงงาน ธุรกิจท่องเที่ยวและบริการในการนำเทคโนโลยีไปใช้จัดระบบโลจิสติกส์ การลด ต้นทุนและการจัดการ ส่วน SMEs รายย่อย รวมทั้งเกษตรกร สำนักงานส่งเสริมเศรษฐกิจดิจิทัล มีการออก Voucher สนับสนุนการใช้ Point of Sale (POS) เพื่อลดการติดเชื่อผ่านการสัมผัสธนบัตร การปรับ รูปแบบการค้าสู่ระบบดิจิทัล และการใช้เทคโนโลยี IoT เพื่อบริหารจัดการน้ำแก่เกษตรกรรายย่อย รวมทั้ง ระบบจัดการธุรกิจชุมชน การขนส่งและการเฝ้าระวังความปลอดภัยภายในชุมชน⁵ องค์การบริหารการพัฒนาพื้นที่พิเศษเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน (องค์การมหาชน) หรือ อพท. จะมีแผนการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวในพื้นที่พิเศษให้ได้มาตรฐาน TOP 100 และการขับเคลื่อนเมืองในพื้นที่พิเศษเพื่อเข้าสู่เครือข่าย เมืองสร้างสรรค์ขององค์การยูเนสโก (UNESCO Creative Cities Network - UCCN) “⁶ รวมทั้งอยู่ ระหว่างการเข้าไปดำเนินการพัฒนาการท่องเที่ยวฝั่งทะเลตะวันตกในกิจกรรมการยกระดับวัตถุดิบ ท้องถิ่นสู่วัฒนธรรมอาหารแบบยั่งยืนเพื่อดำเนินการ 5 ชุมชน 1 เครือข่าย ใน 2 จังหวัด คือจังหวัด เพชรบุรีและจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีศักยภาพทั้งด้านวัตถุดิบและวัฒนธรรมทางด้าน อาหารที่เป็นเอกลักษณ์และพร้อมบริการการท่องเที่ยวที่ถือเป็นหนึ่งในกิจกรรมสำคัญของการส่งเสริม การท่องเที่ยวโดยชุมชน ตามแผนยุทธศาสตร์ อพท. ระยะ 4 ปี (2562-2565)⁷

และหลายหน่วยงานภาครัฐได้ร่วมมือกับชุมชนท้องถิ่นในชนบทที่มีศักยภาพสูงและความพร้อม ในการพัฒนาบางแห่งดำเนินงานมาตรการเยียวยาไปบ้างแล้ว เช่น สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การ มหาชน) หรือ ‘พอช.’ เปิด ‘ตลาดนัดองค์กรชุมชน’ ขายสินค้าออนไลน์ช่วยพี่น้ององค์กรชุมชนทั่วประเทศ ที่ได้รับผลกระทบพิษเศรษฐกิจ-ไวรัสโควิด 19 พร้อมพักหนี้บ้านมั่นคง 3 เดือน และเร่งโครงการบ้าน พอเพียงชนบทกว่า 22,000 หลัง เพื่อให้เกิดการจ้างงานสร้างรายได้ 50,000 คน ด้านชาวเลหาดราไวย์ จ. ภูเก็ต ได้รับผลกระทบจากการปิดจังหวัด กลุ่มชาวเลจึงร่วมกับหลายหน่วยงาน เช่น มูลนิธิพัฒนา ภาคเหนือ มูลนิธิชุมชนไท ศูนย์มนุษยวิทยาสิรินธรและสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชนร่วมกันประสานงาน โครงการ ‘ข้าวแลกปลา’ ระดมพลังทำประมงจับปลา-ตากแห้ง 3,000 ก.ก. แลกข้าวสารจากพี่น้อง กะเหรี่ยงและอีสาน 22 ตัน ขณะที่คณะกรรมการสุขภาพแห่งชาติ (สช.) และภาคีเครือข่าย เช่น สำนักงาน หลักประกันสุขภาพแห่งชาติ (สปสช.) สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) และ สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชนฯ ได้บูรณาการแผนงาน เครื่องมือและงบประมาณเพื่อหนุนช่วยการทำงานใน พื้นที่ให้เกิดการขับเคลื่อนจากประชาชนที่ตกอยู่ในภาวะที่ตื่นกลัวให้ปรับเป็น ‘พลเมืองที่ตื่นรู้’ เพื่อสู้ภัยโค วิด-19 โดยจะใช้พื้นที่ตำบลเป็นพื้นที่ยุทธศาสตร์ เป็นพื้นที่และฐานดำเนินงาน โดยมีประชาชนเป็น

⁵ อ้างอิงข้อมูลจาก <https://techsauce.co/tech-and-biz/depa-covid-19-smes-thai>

⁶ อ้างอิงข้อมูลจาก <https://www.thaipost.net/main/detail/60700>

⁷ อ้างอิงข้อมูลจาก <https://www.thansettakij.com/content/428991>

ศูนย์กลางและมีหน่วยงานต่างๆ จากส่วนกลางช่วยหนุนเสริม เพื่อให้ประชาชนได้รับการดูแลและป้องกันตัวเองได้นั้นขยายความร่วมมือสร้าง ‘พลเมืองตื่นรู้’ รองรับการแก้ไขปัญหาในระยะเร่งด่วน-ระยะฟื้นฟู-ระยะยาว⁸

ดังนั้นจึงจำเป็นต้องมีการวิจัยเพื่อการประเมินผลกระทบและการปรับตัวของชุมชนท้องถิ่นต่อภาวะโรคระบาด COVID 19 นอกจากพื้นที่เมือง และครอบคลุมชุมชนท้องถิ่นที่นอกเหนือไปจากชุมชนท้องถิ่นที่มีศักยภาพสูงและความพร้อมในการพัฒนาเท่านั้น เพื่อให้เกิดความเข้าใจต่อผลกระทบและการปรับตัวของชุมชนท้องถิ่นส่วนใหญ่ของประเทศ รับผิดชอบต่อประสิทธิผลของการเยียวยาจากมาตรการต่างๆ ที่ภาครัฐกำลังดำเนินการในปัจจุบัน รวมทั้งแนวทางการปรับตัวของชุมชนท้องถิ่นที่มีความยั่งยืนและแก้ไขปัญหาพื้นฐานของชุมชนท้องถิ่นได้อย่างแท้จริงอีกด้วย

โครงการฯ นี้ภาคีสำคัญทำงานร่วมกันคือ มูลนิธิซีวีที มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน (ประเทศไทย) ที่มีพื้นที่ศึกษากลุ่มเกษตรกรและชุมชนฐานความมั่นคงอาหารและเกษตรกรรมยั่งยืน และยังร่วมกับ รศ.ดร.ประภาส ปิ่นตบแต่ง คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ที่จะทำการศึกษาเชิงปริมาณในระดับครัวเรือนด้วย

1.2 วัตถุประสงค์

งานวิจัยนี้มีเป้าหมายในการศึกษาครอบคลุมวัตถุประสงค์ 3 เรื่อง ได้แก่

(1) ศึกษาถึงความเสียหาย ผลกระทบและการปรับตัวของชุมชนท้องถิ่นต่อภาวะโรคระบาด COVID 19 รวมทั้งประสิทธิผลของการเยียวยาจากมาตรการต่าง ๆ ที่ภาครัฐกำลังดำเนินการในปัจจุบัน ต่อการปรับตัวของชุมชนท้องถิ่น

(2) เสนอแนะแนวทางการปรับตัวของชุมชนท้องถิ่นที่มีความยั่งยืนและแก้ไขปัญหาพื้นฐานของชุมชนท้องถิ่น โดยผลการวิจัยจากชุมชนท้องถิ่น ศึกษาเปรียบเทียบการปรับตัวของชุมชนท้องถิ่นจากภาวะโรคระบาดที่ผ่านมาทั้งในประเทศและต่างประเทศ และรวบรวมความคิดเห็นจากนักวิชาการและผู้เชี่ยวชาญต่างๆ

1.3 ขอบเขตการวิจัย

พัฒนาเครื่องมือและระเบียบวิธีวิจัยและจัดทำการศึกษาประเมินความเสียหาย ผลกระทบและการปรับตัวของชุมชนท้องถิ่นต่อภาวะโรคระบาด COVID 19 ทั้งทางสังคมและเศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อมทั้งระดับครอบครัวและชุมชน โดยประยุกต์จากการประเมินความเสียหายและผลกระทบจากเหตุภัยพิบัติและความต้องการ (Disaster Damage and Needs Assessment) เช่น อุทกภัย ดินโคลนถล่ม และโรคอุบัติใหม่ เช่น ไข้หวัดนก โรคระบบทางเดินหายใจเฉียบพลันร้ายแรง หรือ โรคซาร์ส (Severe Acute Respiratory Syndrome - SARS) แบบมีส่วนร่วมของผู้ที่ได้รับผลกระทบ ไม่ใช่โดยผู้เชี่ยวชาญเท่านั้น ซึ่งมีประโยชน์ในการระบุ คาดการณ์ และจัดลำดับความรุนแรงของความเสียหายจากภัยพิบัติในชุมชน ช่วยกำหนดนโยบายแนวทางที่เหมาะสมในการลดความเสี่ยง และให้ความช่วยเหลือผู้ประสบภัยหรือผู้ที่ได้รับผลกระทบ

⁸ อ้างอิงข้อมูลจาก <https://www.thaipost.net/main/detail/63445>

กำหนดตัวชี้วัดและการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชน เพื่อให้ชุมชนตระหนักถึงภัยที่อาจเกิดขึ้น โดยเฉพาะประเด็นสำคัญต่อไปนี้

1. การป้องกัน การจัดการแพร่ระบาดของโควิดโดยเฉพาะกลุ่มคนเปราะบางทางสังคม
2. ผลกระทบจากลูกหลานตงงานกลับบ้าน
3. รายได้ รายจ่าย หนี้สิน เงินออมของครอบครัว
4. ผลกระทบต่อเศรษฐกิจของชุมชน
5. นิเวศ และฐานทรัพยากรชุมชน ห่วงโซ่อาหาร
6. ความมั่นคงและความปลอดภัยอาหาร
7. การผลิตของชุมชน
8. ตลาดชุมชนและตลาดเขียว
9. ความสัมพันธ์ในครอบครัวและชุมชน
10. มาตรการช่วยเหลือของรัฐบาลและเอกชน

สำหรับแนวทางการปรับตัวของชุมชน จะประยุกต์ใช้หลักการปรับตัวรับภัยพิบัติจากโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ (UNDP) และศูนย์เตรียมความพร้อมป้องกันภัยพิบัติแห่งเอเชีย (ADPC) ซึ่งเป็นข้อเสนอแนะแนวทางการปรับตัวของชุมชนท้องถิ่นที่มีความยั่งยืนและแก้ไขปัญหาพื้นฐานของชุมชนท้องถิ่น ใน 4 ด้านสำคัญ⁹ ได้แก่

- การเสริมสร้างความแข็งแกร่งให้กับชุมชนบนพื้นฐานการป้องกันภัย
- การเสริมสร้างการตอบสนองต่อภัยและการลดผลกระทบอย่างมีประสิทธิภาพ
- การพัฒนาระบบฟื้นฟูจากความเสียหายที่สอดคล้องกับความต้องการของผู้ประสบภัย
- การส่งเสริมความร่วมมือระหว่างชุมชนและภาคีเครือข่ายที่เกี่ยวข้องด้านการจัดการความเสี่ยงที่มีประสิทธิภาพ

โครงการฯ ได้ทำงานร่วมกับ ดร.ประภาส ปันตบแต่ง ที่จะเป็นตัวหลักศึกษาเชิงปริมาณในระดับครัวเรือนทั่วประเทศ โดยจะนำข้อมูลการศึกษาเชิงคุณภาพระดับชุมชนมาสังเคราะห์ร่วมกับการศึกษาเชิงปริมาณระดับครัวเรือน

1.4 กลุ่มเป้าหมาย

ขอบเขตพื้นที่การวิจัยเน้นไปที่ชุมชนท้องถิ่นในชนบท โดยทำศึกษาร่วมกับมูลนิธิชีววิถีและมูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืนฯ

1) การศึกษาเชิงปริมาณ โดยใช้การเก็บข้อมูลแบบสอบถาม ครอบคลุมชุมชนเกษตรกรรม 15 จังหวัด 5 ภูมิภาค ประกอบด้วย ภาคเหนือ ได้แก่ เชียงราย ลำพูน น่าน ภาคตะวันออก ได้แก่ ฉะเชิงเทรา ระยอง ชลบุรี ชุมชนชายฝั่งทะเลภูเก็ต พังงา และพื้นที่อื่นๆ ได้แก่ นครสวรรค์ นครปฐม ยโสธร สุรินทร์ มหาสารคาม พัทลุง ชุมพร นครศรีธรรมราช และสงขลา

2) การศึกษาเชิงคุณภาพ ศึกษาชุมชนเกษตรกรรมและฐานทรัพยากร 6 พื้นที่ ดังนี้

ตารางที่ 1 การศึกษาเชิงคุณภาพ ชุมชนเกษตรกรรมและฐานทรัพยากร 6 พื้นที่

พื้นที่	ฐานทรัพยากร	ฐานการผลิตและเศรษฐกิจ
---------	-------------	-----------------------

⁹ อ้างอิงข้อมูลจาก <https://actionforclimate.deqp.go.th/?p=6246>

จังหวัดน่าน	ป่า และสายน้ำ	ทำนา ข้าวโพด ไม้ผล
จังหวัดมหาสารคาม	ริมน้ำชี หนองปลา	ทำนา พืชไร่ อ้อย มันสำปะหลัง
จังหวัดอุบลราชธานี	ริมน้ำโขง หนองปลา	ปลูกพืชผักกรมโขง ทำนา ยางพารา
จังหวัดฉะเชิงเทรา	ป่ารอยต่อห้าจังหวัดภาคตะวันออก	พืชไร่ ยางพารา ปาล์ม อ้อย ผัก ผลไม้
จังหวัดพังงา-ภูเก็ต	ทรัพยากรทะเล	ทำนา ปลูกไม้ผล ท่องเที่ยว
จังหวัดสงขลา	ทะเลสาบสงขลา ทะเลอ่าวไทย	ทำนา ไม้ผล ทรัพยากรทะเล

1.5 วิธีดำเนินการ

งานวิจัยชิ้นนี้ใช้ระเบียบการศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพเป็นหลัก โดยมีวิธีการศึกษาในแต่ละขั้นตอน ดังต่อไปนี้

(1) ศึกษาหลักการประเมินความเสียหายและผลกระทบจากเหตุภัยพิบัติและความต้องการ (Disaster Damage and Needs Assessment) และแนวทางการประยุกต์ใช้แบบมีส่วนร่วมของผู้ที่ได้รับ ความเสียหาย ไม่ใช่โดยผู้เชี่ยวชาญเท่านั้น และแนวทางการปรับตัวของชุมชน จะประยุกต์ใช้หลักการ ปรับตัวรับภัยพิบัติจากโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ (UNDP) และศูนย์เตรียมความพร้อมป้องกันภัย พิบัติแห่งเอเชีย (ADPC)

(2) ออกแบบวิธีวิจัยการประเมินความเสียหายและผลกระทบ และแนวทางการปรับตัวของชุมชน โดยดำเนินการร่วมกับนักพัฒนาและผู้นำชุมชนในพื้นที่ทุกภาคภายใต้กิจกรรมของมูลนิธิชีววิถี หรือไบโอ ไทย (BIOTHAI) ในปีงบประมาณ 2563 โดยใช้แบบสำรวจ 2 แบบ คือ

- แบบสอบถามเชิงปริมาณโดยสอบถามรายครัวเรือนในชุมชน โดยจะเก็บข้อมูลให้ครอบคลุม ทุกชุมชนให้ได้ไม่น้อยกว่า 1,002 ชุด

- แบบชวนคุยเพื่อใช้สัมภาษณ์ สันทนาการ และสังเกตการณ์กับผู้นำ และกลุ่มชุมชน

(3) ปรับปรุงแนวคำถาม ออกแบบวิธีการเก็บข้อมูล คัดเลือกพื้นที่ ประสานชุมชน ชี้แจง เป้าหมาย กระบวนการ และผลที่จะได้จากการเก็บข้อมูล ร่วมกับนักพัฒนาและผู้นำชุมชนในพื้นที่ทุกภาค และแต่ละพื้นที่จัดเก็บข้อมูลในชุมชน

(4) มีการประมวลสรุปผลการศึกษาและนำเสนอความก้าวหน้าต่อสาธารณะทุกเดือน

(5) จัดเวทีให้แต่ละพื้นที่ประมวลผลจากข้อมูลที่ได้และตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลพร้อม กันและแลกเปลี่ยนประสบการณ์ พร้อมทั้งวางแผนในการนำเสนอรายงานของแต่ละพื้นที่ โดยเน้นหนักให้ เขียนเป็นรายงานแบบกระชับ เน้นการสื่อสารเผยแพร่ได้ โดยผู้เขียนมีบทวิเคราะห์นำเสนอให้เห็นภาพบูรณาการ (หากมีบทสัมภาษณ์ที่น่าสนใจด้วยจะดีมาก)

(6) ทีมวิจัยสังเคราะห์รวมข้อมูลของแต่ละพื้นที่เป็นรายงานประเมินความเสียหายผลกระทบ การปรับตัว และข้อเสนอจากชุมชนท้องถิ่น และศึกษาเปรียบเทียบการปรับตัวของชุมชนท้องถิ่นจากภาวะโรค ระบาดที่ผ่านมาทั้งในประเทศและต่างประเทศ

(7) ทีมวิจัยสังเคราะห์งานเชิงปริมาณและคุณภาพระดับชุมชน ร่วมกับการศึกษาระดับครัวเรือน ที่ดำเนินการโดย ดร.ประภาส ปิ่นตบแต่ง

(8) จัดเสวนาผลการศึกษากับผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง นักวิชาการและผู้เชี่ยวชาญเพื่อรับฟังข้อเสนอแนะ และเสนอผลการศึกษาสู่สาธารณะ

(9) จัดทำข้อเสนอแนะแนวทางการปรับตัวของชุมชนท้องถิ่นที่มีความยั่งยืนและแก้ไขปัญหาพื้นฐานของชุมชนท้องถิ่นและแต่ละพื้นที่นำข้อมูลที่ได้ไปปรับแผนการทำงานในพื้นที่ของตนโดยจัดลำดับความสำคัญของภารกิจ และประสานความร่วมมือเพื่อให้ได้รับการสนับสนุนสิ่งที่ต้องการหนุนเสริมต่อไป

1.6 ระยะเวลา

8 เดือน ตั้งแต่เดือน พฤษภาคม ถึง ธันวาคม 2563

บทที่ 2 สถานการณ์ผลกระทบทางเศรษฐกิจและสังคมจากภาวะโรคระบาด COVID-19 โควิดต่อสังคมไทย

2.1 สถานการณ์ผลกระทบทางเศรษฐกิจและสังคมที่เกิดขึ้นจากภาวะโรคระบาด COVID 19

นโยบายยับยั้งและแก้ไขภาวะโรคระบาด COVID-19 ตั้งแต่การปิดเมือง (lock down) หรือการปิดพื้นที่ที่เป็นแหล่งรวมตัวของคนจำนวนมาก การงดการเคลื่อนย้ายคนทั้งในและระหว่างประเทศ ซึ่งรวมไปถึงการห้ามนักท่องเที่ยวจากต่างประเทศเดินทางเข้ามาในประเทศไทย ฯลฯ ได้ส่งผลกระทบหลากหลายลักษณะ อาทิ การปรับเปลี่ยนพฤติกรรมด้านสุขภาพ ประชาชนลดการออกนอกบ้าน การชะลอตัวของเศรษฐกิจ อัตราการว่างงานเพิ่มสูงขึ้น การศึกษาของเด็กและเยาวชนต้องปรับให้เข้ากับการรักษาระยะห่างทางสังคม จึงมีการปิด สถานศึกษาไปขณะหนึ่ง และการปรับการจัดการเรียนการสอนใหม่ให้เหมาะสมกับสภาพบริบทของผู้เรียน

ผลกระทบทางเศรษฐกิจโดยตรงโดยเฉพาะภาคการผลิต ภาคการท่องเที่ยว ภาคการค้าชายแดน สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ หรือ สศช. ประเมินว่าผลิตภัณฑ์มวลรวมของประเทศ (GDP) ทั้งปี 2563 จะติดลบ (-6.0%) – (-5.0%) สืบเนื่องจากการระบาดของโรคโควิด 19 และปัจจัยจากการปรับตัวลดลงรุนแรงของเศรษฐกิจและปริมาณการค้าโลกทำให้มูลค่าการส่งออกสินค้าของไทยปรับตัวลดลง 8% โดยเฉพาะภาคอุตสาหกรรมที่จะต้องพึ่งพาการนำเข้าจากประเทศจีน ซึ่งได้รับฉายาว่าเป็นโรงงานการผลิตของโลก (The World's Factory) ซึ่งเมื่อภาคอุตสาหกรรมในประเทศจีนจำเป็นต้องหยุดการผลิตในโรงงานแล้ว ย่อมกระทบกับยอดการผลิตและการส่งออกจากภาคอุตสาหกรรมทั่วโลก โดยเฉพาะกับประเทศกำลังพัฒนาอย่างประเทศไทยที่ระบบเศรษฐกิจจำต้องพึ่งพาการค้าระหว่างประเทศเป็นสำคัญ โดยเฉพาะกลุ่มอุตสาหกรรมอิเล็กทรอนิกส์และยานยนต์ การลดลงรุนแรงของจำนวนและรายได้จากนักท่องเที่ยวต่างชาติถึงร้อยละ 38.0 และ ปัญหาภัยแล้งส่งผลกระทบต่อผลผลิตและรายได้ภาคเกษตร¹⁰ คาดว่าประเทศไทยจะสูญเสียนักท่องเที่ยวราว 5 ล้านคน สูญเสียรายได้กว่า 2.5 แสนล้านบาท คิดเป็นมูลค่าร้อยละ 1.5 ของ GDP และอาจจุดอัตราการเติบโตของ GDP ไทยลงจากที่คาดไว้ตอนต้นปี 2563 ที่ร้อยละ 2.8 เหลือเพียงร้อยละ 1.3 ทั้งนี้ นักท่องเที่ยวจินตเป็นสัดส่วนมากถึงร้อยละ 27 ของนักท่องเที่ยวต่างชาติทั้งหมดที่เข้ามาในประเทศไทย¹¹

สถานการณ์การว่างงาน ผู้ว่างงานมีจำนวนทั้งสิ้น 0.75 ล้านคน คิดเป็นอัตราการว่างงานร้อยละ 1.95 เพิ่มขึ้น 1 เท่าจากอัตราการว่างงานในช่วงปกติ สาเหตุที่ว่างงานเกิดจากสถานที่ทำงาน เลิก/หยุด/ปิดกิจการหรือหมดสัญญาจ้าง โดยเฉพาะสาขาค้าปลีก ค้าส่งและซ่อมบำรุง และสาขาบริการที่พักแรมและบริการด้านอาหารได้แก่ สาขาการก่อสร้างและบริการก่อสร้าง สาขาบริการขนส่งและสถานที่เก็บสินค้า สาขาบริการทางการเงินและประกันภัย สาขาบริการทางวิชาชีพ วิทยาศาสตร์ และเทคนิค และสาขาบริการบริหารและสนับสนุน¹²และผู้จบการศึกษาใหม่ในปี 2563 ที่กำลังจะเข้าสู่ตลาดแรงงาน 0.52 ล้านคน มีแนวโน้มจะหางานทำได้ยากขึ้น หรืออาจต้องใช้ระยะเวลาในการหางานนานกว่าปกติ ส่งผลให้ความ

¹⁰ อ้างอิงข้อมูลจาก <https://ismed.or.th/SPR250563.php>

¹¹ อ้างอิงข้อมูลจาก กองความมั่นคงระหว่างประเทศ สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ บทความจากวารสารมุมมองความมั่นคง ฉบับที่ 4 (มิ.ย.-ก.ย. 63) <http://www.nsc.go.th/?p=6974>

¹² อ้างอิงข้อมูลจาก <https://tdri.or.th/2020/09/services-sectors-affected-by-the-covid-19/>

ต้องการอุปโภคบริโภคของครัวเรือนปรับตัวลดลง จะส่งผลกระทบต่อกลุ่มอุตสาหกรรมค้าปลีก ซึ่งส่วนหนึ่งก็เป็นผลมาจากมาตรการต่าง ๆ ทางสาธารณสุขที่ภาครัฐออกมาเพื่อควบคุมโรคระบาด เช่น การเว้นระยะห่างทางสังคมรวมถึงความต้องการสินเชื่อของครัวเรือนในเกือบทุกประเภท สัดส่วนหนี้สินครัวเรือนต่อ GDP อยู่ที่ร้อยละ 80.1 สูงสุดในรอบ 4 ปี นับตั้งแต่ไตรมาสสอง ปี 2559¹³

ผลกระทบทางสังคม ด้านไตรมาสสอง ปี 2563 มีผู้ป่วยด้วยโรคเฝ้าระวังรวม 53,756 ราย ลดลงจากช่วงเดียวกันของปีที่ผ่านมาอย่างมากถึงร้อยละ 66.5 ซึ่งเป็นการลดลงในทุกโรค การบริโภคเครื่องดื่มแอลกอฮอล์และบุหรี่ยังคง คดีอาญารวมลดลง การเกิดอุบัติเหตุและผู้เสียชีวิตลดลง¹⁴ ในช่วง 4 เดือนแรกของปี 2563 จำนวนผู้เสียชีวิตจากการฆ่าตัวตายจากระบบรายงานการเฝ้าระวังการทำร้ายตนเองของกรมสุขภาพจิต (รง506s) พบว่า อัตราการเสียชีวิตจากการฆ่าตัวตายยังคงมีค่าใกล้เคียงกับในช่วงปีที่ผ่านมา (อัตรา 2.1 ต่อประชากรหนึ่งแสนคน) อาจอธิบายได้ว่า ปัจจัยทางเศรษฐกิจแม้จะมีแนวโน้มสูงขึ้น แต่ในขณะเดียวกันปัญหาความสัมพันธ์และการตีตราที่นำมาสู่การฆ่าตัวตายกลับมีแนวโน้มลดลง¹⁵

ดังนั้นจึงส่งผลกระทบต่อการดำเนินวิถีชีวิตรูปแบบใหม่ (New Normal) โดยเฉพาะการเพิ่มบทบาทด้านเศรษฐกิจดิจิทัล (Digital Transformation) ต่อการดำเนินธุรกิจเพื่อรองรับพฤติกรรมของผู้บริโภคที่เปลี่ยนแปลง เช่น การซื้อสินค้าออนไลน์ การแพทย์ทางไกล การศึกษาออนไลน์ เป็นต้น¹⁶ อย่างไรก็ตาม จากข้อมูลการร้องเรียนผ่านกระทรวงดิจิทัลเพื่อเศรษฐกิจและสังคม พบว่า ในช่วงเดือนมกราคม-กรกฎาคม 2563 ปัญหาทางออนไลน์ที่ถูกร้องเรียนมากที่สุดคือปัญหาจากการซื้อขายทางออนไลน์ โดยเฉพาะสินค้าแฟชั่นและอุปกรณ์ไอที¹⁷

ในด้านระบบการคุ้มครองทางสังคมแม้ว่าแรงงานที่มีประกันสังคมตามมาตรา 39 และมาตรา 40 แต่ยังคงขาดสิทธิประโยชน์จากการว่างงานหรือการสูญเสียรายได้จากการทำงาน ทำให้เมื่อได้รับผลกระทบทางเศรษฐกิจจากโรคระบาดโควิด 19 จึงจำเป็นต้องพึ่งรัฐสวัสดิการ ส่วนแรงงานนอกระบบสมัครเข้าเป็นผู้ประกัน ตนมตรา 39 และ 40 จำนวนเพียง 4.8 ล้านคน หรือเป็น 1 ใน 5 ของแรงงานนอกระบบทั้งหมด จึงทำให้ไม่สามารถเข้าถึงระบบการคุ้มครองทางสังคมได้ด้วย¹⁸

ด้านการศึกษา กลุ่มนักเรียนที่ได้รับผลกระทบมากที่สุดจากการหลุดออกจากระบบห้องเรียนคือนักเรียนในระดับการศึกษาขั้นพื้นฐานประมาณ 11.47 ล้านคน ปรากฏการณ์ความรู้ที่ถดถอยไปหลังจากปิดเทอมใหญ่ และยังพบการที่เด็กไม่ได้ไปโรงเรียนประมาณ 6 สัปดาห์ อาจทำให้ความรู้หายไปถึงครึ่งปี การศึกษา ประกอบกับความไม่พร้อมของการจัดการเรียนการสอนทางไกล ทั้งจากด้านสภาพแวดล้อมในการเรียนรู้นอกห้องเรียน และ การที่ต้องรับภาระในการจัดหาอุปกรณ์ในการเรียนรู้ โดยเฉพาะในกลุ่มครัวเรือนยากจน รวมถึงการเข้าถึง สัญญาณอินเทอร์เน็ต และความเสถียรและความเร็วของอินเทอร์เน็ต นอกจากนี้เด็กบางส่วนไม่ได้รับการดูแลอย่างเพียงพอ โดยเฉพาะนักเรียนในกลุ่มครัวเรือนยากจนซึ่งจะไม่ได้รับประทานอาหารและอาหารเสริมจากทางโรงเรียน และนักเรียนกลุ่มพิเศษ นักเรียนผู้พิการ ผู้มีความบกพร่องทางการเรียนรู้ด้านต่างๆ ที่ผู้ปกครองไม่สามารถดูแลได้อย่างใกล้ชิด หรือ ต้องขาดรายได้จากการต้องมาดูแลกลุ่มเด็กดังกล่าว¹⁹

¹³ บทความเรื่อง ภาวะสังคมไทยไตรมาสสอง ปี 2563 จากข่าวสภาพัฒน์

¹⁴ บทความเรื่อง ภาวะสังคมไทยไตรมาสสอง ปี 2563 จากข่าวสภาพัฒน์

¹⁵ อ้างอิงข้อมูลจาก <https://dmh.go.th/covid19/news2/view.asp?id=17>

¹⁶ อ้างอิงข้อมูลจาก <https://tdri.or.th/2020/09/services-sectors-affected-by-the-covid-19/>

¹⁷ บทความเรื่อง ภาวะสังคมไทยไตรมาสสอง ปี 2563 จากข่าวสภาพัฒน์

¹⁸ บทความเรื่อง ภาวะสังคมไทยไตรมาสสอง ปี 2563 จากข่าวสภาพัฒน์

¹⁹ บทความเรื่อง ภาวะสังคมไทยไตรมาสสอง ปี 2563 จากข่าวสภาพัฒน์

2.2 นโยบายของรัฐในการช่วยเหลือฟื้นฟูเศรษฐกิจสังคม

นโยบายของรัฐในการช่วยเหลือฟื้นฟูเศรษฐกิจสังคมในระยะเร่งด่วน เพื่อเยียวยาและบรรเทาผลกระทบให้แก่ประชาชนและผู้ประกอบการโดยเฉพาะผู้ประกอบการขนาดย่อม ระยะที่ 1 (ตามมติคณะรัฐมนตรี ณ วันที่ 10 มีนาคม 2563) และระยะที่ 2 (ตามมติคณะรัฐมนตรี ณ วันที่ 24 มีนาคม 2563) อาทิ มาตรการด้านการเงินทั้งการให้สินเชื่อดอกเบี้ยต่ำ การปรับปรุงโครงสร้างหนี้ มาตรการด้านการคลังทั้งการเพิ่มวงเงินหักลดหย่อนภาษี การเลื่อนการชำระภาษี รวมทั้งมาตรการเงินโอนเพื่อชดเชยรายได้ให้แก่ผู้ได้รับผลกระทบ มาตรการลดภาระค่าใช้จ่ายโดยการลดค่าไฟฟ้าและน้ำประปา และการลดอัตราเงินสมทบกองทุนประกันสังคมของผู้ประกอบการและลูกจ้าง เป็นต้น

ต่อมาคณะรัฐมนตรี มีมติเมื่อวันที่ 7 เมษายน 2563 ออกพระราชกำหนด 3 ฉบับ ประกอบด้วย (1) พระราชกำหนดให้อำนาจ กระทรวงการคลังกู้เงินเพื่อแก้ไขปัญหา เยียวยา และฟื้นฟูเศรษฐกิจและสังคมที่ได้รับผลกระทบจากการระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 พ.ศ.2563 วงเงินไม่เกิน 1 ล้านล้านบาท (ประกาศ ณ วันที่ 18 เมษายน 2563) เพื่อให้การช่วยเหลือเยียวยาประชาชนที่ได้รับผลกระทบ ทั้งกลุ่มประกอบอาชีพอิสระ เกษตรกร และกลุ่มเปราะบาง การฟื้นฟูเศรษฐกิจและสังคม และการยกระดับระบบสาธารณสุขเพื่อเตรียมความพร้อมให้สามารถรองรับสถานการณ์การระบาดที่ยังคงมีความไม่แน่นอนสูงได้ (2) พระราชกำหนดการให้ความช่วยเหลือทางการเงินแก่ผู้ประกอบการวิสาหกิจที่ได้รับผลกระทบจากการระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 วงเงินไม่เกิน 5 แสน ล้านบาท (ประกาศ ณ วันที่ 19 เมษายน 2563) เพื่อให้ความช่วยเหลือเพิ่มเติมแก่ผู้ประกอบการวิสาหกิจและเป็นแหล่งจ้างงานที่สำคัญ โดยการให้สินเชื่อเพิ่มเติมเพื่อเสริมสภาพคล่อง รวมถึงการชะลอการชำระหนี้ และ (3) พระราชกำหนดการรักษาเสถียรภาพของระบบการเงินและความมั่นคงทางเศรษฐกิจของประเทศ พ.ศ.2563 วงเงินไม่เกิน 4 แสน ล้านบาท (ประกาศ ณ วันที่ 19 เมษายน 2563) เพื่อรักษาเสถียรภาพและสภาพคล่องของตลาดตราสารหนี้ภาคเอกชนซึ่งถือเป็นช่องทางระดมทุนที่สำคัญในการประกอบธุรกิจ การลงทุน และการออมของประชาชน ซึ่งจะเป็นการช่วยลดความผันผวนและบรรเทาความเสียหายที่อาจจะนำไปสู่ความเสี่ยงที่จะกระทบต่อเสถียรภาพของระบบเศรษฐกิจและระบบการเงินของประเทศ

แผนการฟื้นฟูเศรษฐกิจและสังคมจากผลกระทบของไวรัสโควิด-19 ภายใต้กรอบวงเงิน 4 แสนล้านบาท ตาม พ.ร.ก.กู้เงินฯ 1 ล้านล้านบาท (รอบที่ 1) มีเป้าหมายสำคัญ 3 ประการ ได้แก่ 1) การสร้างความเข้มแข็งแก่เศรษฐกิจฐานราก โดยเน้นการจ้างงาน เกษตรทฤษฎี ใหม่ ท่องเที่ยวชุมชน กองทุนหมู่บ้าน และโลจิสติกส์ 2) เน้นการกระจายความเจริญไปสู่ภูมิภาค ด้วยการลงทุนในพื้นที่ระเบียงเศรษฐกิจใหม่ ที่มีศักยภาพ (Nec, NeEC, CWEC, SEC) เพื่อรองรับการเติบโตที่ยั่งยืนในอนาคต เน้นเกษตรสมัยใหม่ เศรษฐกิจชีวภาพ ท่องเที่ยวคุณภาพ และ 3) เน้นกระตุ้นอุปสงค์ และการท่องเที่ยวในประเทศเพื่อขับเคลื่อนเศรษฐกิจภาคบริการ และเศรษฐกิจภาพรวมของประเทศ²⁰

²⁰ แผนการฟื้นฟูเศรษฐกิจและสังคมจากผลกระทบของไวรัสโควิด-19 และโครงการภายใต้กรอบวงเงิน 4 แสนล้านบาทตาม พ.ร.ก.กู้เงินฯ 1 ล้านล้านบาท (รอบที่ 1) โดยคณะกรรมการกั่นกรองการใช้จ่ายเงินกู้

หน่วยงานของรัฐต่างได้จัดเตรียมแผนงานโครงการและกิจกรรมรองรับแผนการฟื้นฟูเศรษฐกิจ และสังคมฯ เช่น กระทรวงการคลังจะจัดตั้งกองทุนดูแลผู้ประกอบการคนตัวเล็ก เพื่อรักษาการจ้างงานไม่เกิน 1 แสนล้านบาท ธ.ก.ส. เตรียมโครงการรองรับแรงงานที่เดินทางกลับภูมิลำเนา 3 โครงการย่อยได้แก่ (1) โครงการเสริมสร้างความมั่นคงด้านอาหารและอาหารโดยสร้างศูนย์การเรียนรู้ “โครงการ 459 มีกินมีใช้” จำนวน 1,200 แห่ง พร้อมจัดสินเชื่อพิเศษสนับสนุน กลุ่มเป้าหมาย 3 แสนรายและสร้างคนรุ่นใหม่ 5 แสนราย (2) โครงการเสริมสร้างความเข้มแข็งด้านธุรกิจ เพิ่มประสิทธิภาพวิสาหกิจชุมชน 1.6 หมื่นกลุ่ม กลุ่มละไม่เกิน 1 ล้านบาท เพื่อพัฒนาด้านเทคโนโลยี ขับเคลื่อนธุรกิจชุมชนระดับหมู่บ้านและ (3) โครงการสร้างความยั่งยืนด้านเศรษฐกิจฐานราก สร้างหัวขบวนด้านการตลาด บริการทางการเกษตรและท่องเที่ยว ชุมชน กลุ่มเป้าหมายสถาบันเกษตรกรกว่า 7,200 แห่งได้แก่ สหกรณ์การเกษตร 1,000 แห่ง วิสาหกิจชุมชนที่พร้อมเป็นหัวขบวน 6,000 แห่ง และลูกค้าที่เป็นเอสเอ็มอี โดยใช้งบประมาณสนับสนุนสถาบันละไม่เกิน 3 ล้านบาท รวม 2.1 หมื่นล้านบาท²¹

กระทรวงเกษตรและสหกรณ์การเกษตรภายใต้งบประมาณ 9.5 หมื่นล้านบาท ประกอบด้วย (1) งบประมาณแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจภาคการเกษตรจากวิกฤตโควิด-19 วงเงินประมาณ 61 หมื่นล้านบาท ประกอบด้วยการประกันรายได้เกษตรกรรสวนยาง ระยะที่ 2 และสนับสนุนค่าครองชีพให้แก่ครัวเรือนเกษตรกรด้วยการชะลอการขยายวง การช่วยเหลือพัฒนาอาชีพแรงงานคืนถิ่นและสร้างความเข้มแข็งสถาบันเกษตรกร ด้วยการสร้างชุมชนเข้มแข็งครบวงจร รวมทั้งยังมีการยกระดับมาตรฐานสินค้าเกษตร การบริหารจัดการสินค้าเกษตรและสร้างมูลค่าเพิ่ม ด้วยการสนับสนุน อุปกรณ์และสิ่งก่อสร้างเพื่อพัฒนา ศักยภาพเกษตรกร และ (2) เป็นงบประมาณป้องกันและแก้ไขปัญหาผลกระทบจากภัยแล้ง วงเงินประมาณ 34 หมื่นล้านบาท²²

กรมทางหลวง กระทรวงคมนาคมเน้นโครงการซ่อมบำรุงถนน ปรับปรุงเส้นทางสู่แหล่งท่องเที่ยว ให้มีโครงสร้างพื้นฐานเข้าแหล่งท่องเที่ยวชุมชนและจ้างงานในพื้นที่ เป็นโครงการขยายถนนขนาด 4 ช่องจราจร วงเงินลงทุน 60,000-70,000 ล้านบาท ในขณะที่กระทรวงมหาดไทย เร่งหามาตรการจ้างงาน พัฒนาเศรษฐกิจฐานราก จัดกิจกรรมฝึกอาชีพต่างๆ²³

กระทรวงวัฒนธรรมผลักดันการพัฒนาผลิตภัณฑ์วัฒนธรรม หรือ CPOT รวมทั้งกิจกรรมฟื้นฟู การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของชุมชนคุณธรรม โดยการฟื้นฟูศิลปในพื้นที่บ้าน รวมถึงเครื่องมือประกอบ วิชาชีพต่างๆ และเน้นโครงการที่สามารถฟื้นฟูและนำเม็ดเงินกลับเข้าสู่ระบบตั้งแต่ฐานราก สร้างรายได้ และทำให้เศรษฐกิจชุมชนวัฒนธรรมสามารถหมุนเวียนได้จำนวน 7 พันล้านบาท²⁴

²¹ แผนฟื้นฟูเศรษฐกิจจากหน้า 4 แสนล้าน หลังวิกฤตโควิด โดย MoneyGuru.co.th เมื่อวันที่ 22 พฤษภาคม 2563

²² แผนฟื้นฟูเศรษฐกิจจากหน้า 4 แสนล้าน หลังวิกฤตโควิด โดย MoneyGuru.co.th เมื่อวันที่ 22 พฤษภาคม 2563

²³ อ้างอิงข้อมูลจาก <http://www.prachachat.net/finance/news-467536/>

²⁴ ไทยรัฐฉบับพิมพ์ 5 มิ.ย. 2563 เรื่องขอ 7 พันล้านบาทฟื้นฟูท่องเที่ยววัฒนธรรม

2.3 รายงานการศึกษาผลกระทบจากภาวะโรคระบาด COVID 19 จากองค์กรต่าง ๆ

(1) รายงานครัวเรือนเกษตรกรไทยในวิกฤติโควิด-19: หลักฐานเชิงประจักษ์จากการสัมภาษณ์เกษตรกรทั่วประเทศ โดยสถาบันวิจัยเศรษฐกิจป๋วย อึ๊งภากรณ์

(2) รายงานเมื่อโควิด-19 ปิดเมือง: ผลกระทบต่อแรงงานไทยในมิติ supply-side: หลากมิติของความเสียหายที่ตลาดแรงงานไทยต้องเผชิญ โดยสถาบันวิจัยเศรษฐกิจป๋วย อึ๊งภากรณ์

(3) รายงานการวิเคราะห์ผลการสำรวจแนวทางการจัดระบบสวัสดิการสังคมเพื่อรองรับผลกระทบจากสถานการณ์โควิด-19 ภายใต้โครงการพัฒนาความเข้มแข็งของเครือข่ายประชาชนเพื่อผลักดันให้เกิดความเป็นธรรมในการเข้าถึงระบบรัฐสวัสดิการถ้วนหน้าอย่างยั่งยืน โดยเครือข่ายประชาชนเพื่อรัฐสวัสดิการ

(4) รายงานผลกระทบโควิดกับครอบครัวที่มีเด็กเล็ก (อายุไม่เกิน 6 ปี) โดยสำนักงานสถิติแห่งชาติ ร่วมกับสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทยและ UNICEF

2.4 ผลการสัมภาษณ์นักพัฒนาเอกชนที่ทำงานคลุกคลีกับชุมชนในทุกภาค

วิกฤติจากการระบาดของไวรัสโควิดกำลังเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองของโลกและประเทศไทยอย่างถึงรากถึงโคน สำหรับประเทศไทยระบบเศรษฐกิจฐานรากถูกสั่นคลอน เพียงแค่ในระยะเริ่มต้นแรงงานในภาคผลิตและบริการตกงานไม่ต่ำกว่า 7 ล้านคน จะมีคนจนเกิดขึ้นเป็นจำนวนมาก ภาครัฐกำลังอัดฉีดเม็ดเงินครั้งใหญ่ที่สุดในประวัติศาสตร์นโยบายเศรษฐกิจด้วยวงเงินร้อยละ 10 ของจีดีพี รัฐบาลเริ่มต้นด้วยการให้เงินช่วยเหลือประชาชนรายละ 5,000 บาท ตามด้วยมาตรการอื่น ๆ เช่น ศูนย์รับรองคนไร้บ้าน และอื่น ๆ

ภาคส่วนต่างๆ กำลังคาดการณ์อนาคต เทคโนโลยีทางเศรษฐกิจภาครัฐและเอกชนยังคงวาดหวังว่าเศรษฐกิจจะกลับมาฟื้นตัวและเดินตามวิถีทุนนิยมเสรีแบบเดิม โดยมองว่าวิกฤติโควิดเป็นภาวะ “ยกเว้น” ชั่วคราวเท่านั้น แต่หลายฝ่ายเริ่มตระหนักแล้วว่าโลกจะไม่เหมือนเดิม เพราะทุกครั้งที่เกิดวิกฤติเศรษฐกิจตกต่ำอย่างรุนแรงจะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงใหม่ เช่น เปลี่ยนศูนย์อำนาจทางเศรษฐกิจการเมือง เปลี่ยนความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและสังคม เปลี่ยนวิถีชีวิตวัฒนธรรม และอื่นๆ ซึ่งเป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่ต่อเนื่องยาวนาน

ภาวะ “ปรกติใหม่” (New Normal) ที่ทั่วโลกกำลังกล่าวถึงจึงไม่ใช่แค่การเปลี่ยนทัศนคติ พฤติกรรม และความสัมพันธ์ด้านสุขภาพ เศรษฐกิจเล็ก ๆ น้อย ๆ แต่คือการเปลี่ยนกระบวนการทัศน์ โครงสร้าง และแบบแผนทางสังคมครั้งใหม่ การจะทำความเข้าใจและออกแบบโลกใหม่ได้นั้น ต้องอาศัยข้อมูล ความรู้ ความเข้าใจต่อสถานการณ์ของสังคมอย่างถ่องแท้ ซึ่งดูเหมือนแวดวงนโยบายและวิชาการในขณะนี้มุ่งเป้าไปที่การฟื้นตัวเลข กูจีดีพี พุงเศรษฐกิจมหภาค อัดฉีดโครงการประชานิยมเข้าไป (ซึ่งก็สมควรในภาวะฉุกเฉิน) แต่สำหรับในภาคชุมชนท้องถิ่นชนบทแล้ว ยังไม่มีการทำความเข้าใจกันถ่องแท้ว่าชุมชนกำลังเผชิญอะไรในวิกฤติโควิด พวกเขาตั้งรับปรับตัวอย่างไร ภาวะปรกติใหม่ของชุมชนจะเป็นอย่างไร และพวกเขาจะมีส่วนกำหนดอนาคตข้างหน้าได้เพียงไหน

คำถามเหล่านี้ยังไม่มีใครตอบได้ชัดเจน แต่เราก็เริ่มเห็นองค์กรสังคมทั้งรัฐและเอกชนพากันทำโครงการพัฒนาชุมชนกันฝุ่นตลบด้วยงานเชิงสงเคราะห์ งานแก้ปัญหาเฉพาะหน้า ด้วยกรอบคิดประสบการณ์เดิม โมเดลเดิม ๆ ที่อาจจะไม่สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงใหม่ที่จะเกิดขึ้น

คณะผู้วิจัยจึงเริ่มต้นด้วยการทำความเข้าใจสภาพการณ์ของชุมชนในปัจจุบัน ด้วยการสนทนากับ นักพัฒนาเอกชนที่ทำงานคลุกคลีกับชุมชนในทุกภาค เพื่อมองว่าชุมชนกำลังเผชิญอะไร โดยมองหาว่าการเปลี่ยนแปลงของชุมชนจะเป็นไปในทิศทางไหน อนาคตที่ชุมชนท้องถิ่นจะดำรงอยู่ได้อย่างมีศักดิ์ศรีเป็นอย่างไร บทสนทนาสังเคราะห์นี้เป็นเพียงจุดเริ่มต้นของการแสวงหาคำตอบ และจะทยอยนำเสนอความ คืบหน้าต่อเนื่อง ระหว่างเดือนกรกฎาคม ถึงกันยายน 2563

2.4.1 เมืองน่าน สองระบบเศรษฐกิจที่ถูกทำลาย

ในจังหวัดที่ห่างไกลประชิดชายแดนอย่างจังหวัดน่าน จังหวัดที่ยังไม่มีผู้ติดเชื้อโควิดในขณะนี้ ภาวะโควิดทำให้มีแรงงานลูกหลานกลับจากต่างประเทศราว 200 ราย คุณพิมลพรรณ สะกิดรัมย์ ผู้จัดการ มูลนิธิฮักเมืองน่านเล่าว่า ภาครัฐและชุมชนที่นี่ร่วมมือกันเข้มแข็งมาก สาธารณสุขโดยอาสาสมัคร สาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) ธรนรงค์การสร้างระยะห่างในชุมชนอย่างเข้มแข็ง ชุมชนหลายแห่งเฝ้าระวังกันเองในการให้ความรู้ ป้องกันการติดเชื้อ การกักตัวคนกลับเข้าหมู่บ้าน บางหมู่บ้านถึงกับปิดป้ายห้าม คนนอกเข้า

หากเป็นในเมืองใหญ่ คงยากจะควบคุมชีวิตสาธารณะของคนได้เช่นนี้ แต่ชุมชนที่นี่ทำได้ เทศบาลมีมาตรการเข้มแข็ง เช่น ควบคุมตลาด หากแม่ค้าคนไหนไม่ใส่หน้ากากจะถูกห้ามเข้ามาขาย ซึ่ง พ่อค้าแม่ค้าก็ให้ความร่วมมืออย่างดี

ฐานเศรษฐกิจของเมืองน่านมีสองระบบ คือ ชุมชนที่พึ่งพาฐานทรัพยากรและการเกษตร กับ แรงงานในภาคบริการท่องเที่ยว ซึ่งทั้งสองกลุ่มได้รับผลกระทบต่างกัน ในเมือง เศรษฐกิจท่องเที่ยว ร้านอาหาร บริการตกฮวบอย่างรวดเร็ว ส่งผลให้การค้าขายสินค้าในตลาดทั่วไปลดลงร้อยละ 30 กลุ่มคนใช้ แรงงานในเมืองจึงได้รับผลกระทบมากที่สุด

แต่สำหรับชุมชนในชนบท พวกเขายังมีฐานความมั่นคงอาหารระดับหนึ่งจากทรัพยากร และการเกษตร อาหารที่ชุมชนผลิตยังกระจายสู่ตลาดชุมชนและตลาดในเมือง แต่สังคมเมืองน่านอาจจะตรึง ภาวะเศรษฐกิจฐานอาหารเช่นนี้ได้อีกไม่เกิน 2-3 เดือน เพราะชุมชนเกษตรกรรมกำลังเผชิญภัยแล้งที่ขาด แคลนน้ำอย่างหนัก ทำให้หลายพื้นที่ทำการผลิตไม่ได้แม้จะมีแรงงานลูกหลานกลับบ้านก็ตาม ยังไม่นับ ปัญหาเมืองน่านมีพื้นที่ราบน้อย ร้อยละ 70 เป็นที่สูงและถูกรัฐประกาศเป็นเขตป่าตามกฎหมายทำให้ทำ การผลิตไม่ได้มากนัก บวกกับการส่งเสริมปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์จากภาคเอกชน ศักยภาพการผลิตอาหาร ของชุมชนจึงอยู่ในสถานะทำทนาย หากปัญหาวิกฤติโควิดลากยาวไปกว่านี้ ผนวกกับปัญหาภัยแล้ง และ ปัญหาการไม่มีสิทธิในพื้นที่ทำกินและที่ป่ายังเป็นปัญหาทำทนาย

ภาพที่ 1 การสัมภาษณ์นักพัฒนาเอกชนในพื้นที่จังหวัดน่าน (ภาพ: ปิโยส ปานยงค์ เมื่อวันที่ 12 สิงหาคม 2563)

2.4.2 เชียงใหม่ เศรษฐกิจอาหารที่กำลังไร้ทางออก

วิกฤติโควิดทำให้เศรษฐกิจเชียงใหม่ที่พึ่งพาการท่องเที่ยวและการเกษตรตกฮวบอย่างรวดเร็ว เมื่อธุรกิจโรงแรม ร้านอาหาร สถานบริการปิดตัวลง กระทบต่อแรงงานท้องถิ่นและต่างด้าวอย่างมาก ทั้งคนชั้นกลางและแรงงานมีหนี้สินพุ่งขึ้นอย่างรวดเร็ว ผลกระทบไม่ได้จำกัดอยู่ที่ภาคเมืองแต่ลามไปถึงชนบท ตัวชี้วัดอยู่ที่ตลาดในเมืองและท้องถิ่นที่เผชิญภาวะซบเซา ฐานเศรษฐกิจของเมืองและชนบทของเมืองที่พึ่งพาตลาดจึงตกต่ำ

คุณมนตรี จันทวงศ์ กลุ่ม Mekong Butterfly เล่าว่า เกษตรกรกำลังเผชิญปัญหาที่จะตามครึ่งใหญ่คือ ผลผลิตการเกษตรโดยเฉพาะลำไยที่จะออกสู่ตลาดช่วงเดือนมิถุนายนจะไม่มีตลาดรองรับ ซึ่งปีที่

ผ่านๆ มา เกษตรกรก็ต้องเผชิญปัญหาราคาลำไยและผลไม้ต่างๆ ตกต่ำต่อเนื่อง แต่ในปีนี้มีตลาดใหญ่คือ จีนหยุดชะงัก ผลไม้ปริมาณมหาศาลที่ไม่มีตลาดจะทำให้วิกฤติเศรษฐกิจของเกษตรกรรุนแรง

แม้จะมีผลผลิตการเกษตรอื่น ๆ ที่มีรายได้ดี เช่น ข้าว มันสำปะหลัง (ทำแอลกอฮอล์) จะมีราคาขายสูงขึ้น แต่โอกาสนั้นก็ไม่ได้ตกสู่ชาวบ้าน เพราะพวกเขากำลังเจอวิกฤติขาดแคลนน้ำครั้งใหญ่ ทำให้ทำการเกษตรไม่ได้

ในวิกฤติเศรษฐกิจโควิด ธุรกิจออนไลน์ได้เฟื่องฟู สร้างรายได้นับแสนบาทให้กับผู้ขาย ผู้ส่งของ จากบริการออนไลน์ เศรษฐกิจออนไลน์ไม่ได้จำกัดเฉพาะเชียงใหม่แต่เชื่อมโยงถึงจังหวัดใกล้เคียงอื่น ๆ แต่ผู้ที่จะค้าขายออนไลน์ได้ต้องมีเงินทุนสำรองเพียงพอ ยากที่เกษตรกร หรือคนจนเมืองจะเข้าถึงตลาดในฐานะผู้ค้าได้ จึงยากที่ชุมชนจะได้โอกาสจากธุรกิจอาหารออนไลน์ที่จะตกอยู่ในการควบคุมของธุรกิจอาหารและการขนส่งรายใหญ่

2.4.3 นครสวรรค์ ทางสองแพร่งของสายน้ำการเกษตร

นครสวรรค์เป็นศูนย์กลางเศรษฐกิจภาคกลางตอนบน เป็นแหล่งผลิตข้าวรายใหญ่ของภาค แต่ตลาดที่ซบเซาลงกำลังทำให้เกษตรกรไม่มีที่ขายผลผลิต ประจวบกับแม้ข้าวจะมีราคาดี แต่ภาวะภัยแล้งบวกกับตลาดซบเซา ทำให้อุปสงค์และอุปทานสินค้าเกษตรตกต่ำลงทั้งสองด้าน อาชีพที่ยังพอไปได้คือแรงงานก่อสร้าง ที่ยังมีงานแม้จะลดลงก็ตาม

แต่ท่ามกลางวิกฤติเศรษฐกิจ คุณณพดล มั่นศักดิ์ มุลนิธิจัดการความรู้และเครือข่ายโรงเรียนชาวนา จังหวัดนครสวรรค์ ชี้ว่า ได้เห็นโอกาสที่จะเป็นจุดเปลี่ยนอนาคตเกษตรกรได้มากขึ้น กลุ่มเกษตรกรที่ทำการผลิตอาหารอินทรีย์ที่มีการจัดการที่ดี เช่น จัดการระบบธนาคาร์บอน จัดการผลิตที่ไม่ต้องมีต้นทุนสารเคมี มีระบบมาตรฐานที่ชุมชนมีส่วนร่วมรับรอง (PGS) ผลิตเพื่อบริโภคควบคู่ไปกับการค้า และสร้างตลาด “สีเขียว” เชื่อมโยงกับผู้บริโภคในจังหวัด กลุ่มเกษตรกรอินทรีย์เหล่านี้กลับได้รับผลกระทบทางเศรษฐกิจไม่มากนัก และกำลังมีบทบาทสร้างความมั่นคงอาหารให้กับชุมชนและเมืองในภาวะวิกฤติเช่นนี้ แต่กระนั้นกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์และอาหารปลอดภัยเหล่านี้ยังเป็นกลุ่มเล็ก ๆ แต่เกษตรกรส่วนมากที่พึ่งพากับเกษตรพาณิชย์เชิงเดี่ยวยังไร้ทางออกทั้งเรื่องตลาดและน้ำ ซึ่งหากไม่สามารถปรับเปลี่ยนมาทำเกษตรอินทรีย์หรือเกษตรยั่งยืนได้ ก็ยากที่จะยืนหยัดในวิกฤติเศรษฐกิจได้

นอกจากนี้ วิกฤติยังสร้างจุดเปลี่ยนที่น่าสนใจบางประการ ชาวบ้านหลายรายเริ่มลดการปลูกอ้อย เพราะขาดทุน นั่นอาจทำให้เป็นโอกาสการเปลี่ยนพื้นที่อ้อยเป็นพื้นที่อาหาร และยังลดปัญหาการเผาอ้อยที่สร้างฝุ่นควัน pm 2.5 ลงได้

2.4.5 มหาสารคาม ฐานเกษตรยั่งยืนที่ตั้งรับภัยเศรษฐกิจได้เข้มแข็ง

มหาสารคามดินแดนแห่งตักศิลา ชีวิตที่ถูกปิดการเคลื่อนย้ายเปิดโอกาสให้พ่อแม่ได้อยู่กับลูกตลอดเวลา แต่เด็กรักพ่อแม่โตจะถูกส่งไปเรียนในเมือง เวลาสร้างสัมพันธ์พ่อแม่ลูกอาจจะไม่มากนัก แต่พอต้องปิดเทอมยาวอย่างไรกำหนด ลูกหลานกลับสู่ชุมชน พ่อแม่ก็ไม่มีการทำ ต้องอยู่เฝ้าลูก มองจากคนนอกอาจคิดว่าเป็นโอกาสอันดีที่จะกระชับความสัมพันธ์สร้างความอบอุ่นในครอบครัว แต่มุมมองของพ่อแม่กลับกลายเป็นว่า พ่อแม่ต้องเพิ่มภาระค่าใช้จ่ายทั้งค่าอินเทอร์เน็ตมือถือ เนื่องจากเด็ก ๆ จับกลุ่มกันเล่นเกมถือทั้งวัน และค่าอาหารที่เพิ่มขึ้น เพราะเด็กๆ ไม่บริโภคอาหารพื้นถิ่นอย่างพ่อแม่ ภาวะที่รายได้ก็ไม่มีการจ่ายก็เพิ่มขึ้น กลายเป็นความเครียดสะสม

ตัวอย่างของชุมชนมหาสารคามบ่งบอกถึงความหวังที่มาจากความแตกต่างทางเศรษฐกิจได้เป็นอย่างดี สำหรับครัวเรือนที่มีฐานการเกษตร ผลิตอาหารบริโภคได้ ยิ่งโดยเฉพาะครัวเรือนที่ทำเกษตรยั่งยืน ไม่มีต้นทุนเมล็ดพันธุ์ ปุ๋ยเคมี และสารเคมี แม้รายได้พวกเขาจะลดลงแต่ก็อยู่ได้ไม่ลำบากนัก หรือกระทั่งครัวเรือนที่ทำเกษตรทั่วไปที่ประสบภาวะต้นทุนการผลิตสูงและลำบากกว่ากลุ่มเกษตรยั่งยืน แต่อย่างไรเสียพวกเขายังมีฐานการผลิตเพื่อกินเพื่อขายอยู่ แรงงานที่ไปทำงานในเมืองตามช่วงฤดูก็ยังมีหลังอิง จะมีก็แต่ครัวเรือนที่เป็นแรงงานหรืออาชีพที่ไม่มีฐานการผลิต พวกเขาลำบากที่สุด ทางออกเดียวที่คิดได้คือ รอคอยการช่วยเหลือจากรัฐ เพราะการหาทางออกอื่นเป็นไปได้ยากในภาวะไม่มีตลาด

กลไกท้องถิ่นที่พอจะเจอได้คือ ตลาดท้องถิ่น รวมถึงตลาดนัดอาหารอินทรีย์ (ตลาดเขียว) ที่ยังทำหน้าที่กระจายผลผลิตและรายได้ ชุมชนจึงต้องรักษาตลาดเอาไว้ให้ได้ ด้วยการปรับกฎระเบียบมาตรการให้มีความเข้มงวด จัดระยะห่าง ตรวจวัดผู้เข้าตลาด เพื่อป้องกันการติดเชื้อ

วิกฤติโควิดคราวนี้ทำให้เกษตรกรรวมไปถึงคนเมืองที่มหาสารคามหันมาสนใจการพึ่งตนเองด้านอาหารในครัวเรือนและชุมชนมากขึ้น กลับมาหาและบริโภคอาหารตามธรรมชาติ เช่น ไข่แดง ผักตามธรรมชาติ มีหลายรายที่หันมาสนใจเข้ากลุ่มเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก แต่ยังไม่รีบเกินไปที่จะบอกได้ว่าชุมชนส่วนใหญ่จะปรับตัวมาสู่วิถีเกษตรกรรมยั่งยืน เพราะส่วนใหญ่ยังเชื่อว่ากลับไปซื้อผักผลไม้จากตลาดและยังขึ้นอยู่กับมาตรการช่วยเหลือของรัฐว่าจะส่งเสริมให้ชุมชนเกิดการพึ่งตนเองด้านอาหารและทำเกษตรยั่งยืนหรือไม่

ประมาณการว่า ร้อยละ 30 ของครัวเรือนในมหาสารคามพึ่งพาเศรษฐกิจแรงงาน พวกเขาจึงได้รับผลกระทบจากวิกฤติโควิดไม่น้อย แต่อีกร้อยละ 50 มีฐานเศรษฐกิจการผลิตเกษตรที่บ้าน ผลกระทบจึงไม่มากเท่า บางครอบครัวที่ทำการผลิตกลับได้โอกาสดีเมื่อได้แรงงานมาช่วยทำนาทำไร่มากขึ้นจากลูกหลานที่กลับบ้าน คนกลุ่มนี้จึงไม่ลำบากนัก ส่วนกลุ่มที่ลูกหลานยังไม่แน่นอนว่าจะกลับบ้านเมื่อไหร่ หรือไม่กลับเลยก็ขาดแคลนแรงงานการผลิต

คุณสุเมธ ปานจำลอง นักพัฒนาด้านเกษตรกรรมยั่งยืนเสนอว่า นอกเหนือจากการแจกเงินคนละ 5,000 บาทที่รัฐบาลทำ รัฐบาลควรที่จะมีโครงการสนับสนุนให้แรงงานที่กลับบ้านให้เป็นเกษตรกรรุ่นใหม่ที่กลับมาทำเกษตรกรรมยั่งยืนในครอบครัวและชุมชน เพราะเกษตรกรรมยั่งยืนกำลังเป็นคำตอบของการเปลี่ยนผ่านสังคม ดังรูปธรรมที่ปรากฏชัดว่า ในขณะนี้ เครือข่ายเกษตรกรที่ทำเกษตรอินทรีย์สามารถยืนหยัดผลิตสร้างความมั่นคงอาหารในระดับครัวเรือนและชุมชนไว้ได้ ส่วนหนึ่งได้มีปัจจัยเอื้ออำนวยจากที่มหาสารคามไม่ได้เจอวิกฤติขาดแคลนน้ำเหมือนจังหวัดอื่น ๆ แต่ที่สำคัญคือ เครือข่ายเกษตรกรรมยั่งยืนได้สร้างฐานความมั่นคงอาหารของครัวเรือนและชุมชนที่เข้มแข็ง และเชื่อมโยงระบบการผลิต การกระจายอาหารผ่านตลาด “สีเขียว” ทั้งในท้องถิ่นและในเมือง และเชื่อมต่อกับผู้บริโภคได้ตรง แม้เศรษฐกิจจะตกต่ำจากโควิด แต่กลไกความมั่นคงอาหารของท้องถิ่นยังคงทำงานอย่างเข้มแข็ง

แต่กระนั้นก็มีสิ่งที่ชุมชนต้องหาทางปรับตัว เพราะการกระจายอาหารจากชุมชนสู่เมืองจำเป็นต้องมีระบบการจัดการที่ชัดเจน ระบบการส่งอาหารล่วงหน้าของผู้บริโภคได้เรียกร้องให้เกษตรกรที่ทำการผลิตที่มีปริมาณและชนิดผลผลิตที่แน่นอนสม่ำเสมอ แต่ปัญหาการผลิตภาคเกษตรขาดความแน่นอนทั้งด้านสภาพแวดล้อม ทรัพยากร และการพัฒนาตลาดอาหารท้องถิ่นที่มีประสิทธิภาพและเหมาะสมจึงเป็นสิ่งที่ท้าทาย ที่ทุกภาคส่วนจะต้องเข้ามาช่วยกันพัฒนา

คุณมาลี สุปันตี เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกอีสานได้เสนอเพิ่มเติมว่า การมีพื้นที่และระบบตลาดท้องถิ่นที่มั่นคงมีความสำคัญ ในภาวะวิกฤติโควิด เทศบาลปิดตลาดไปหลายแห่ง และเมื่อเกษตรกรต้องหาทางเชื่อมโยงกับผู้บริโภคโดยไม่ผ่านตลาดในเชิงกายภาพ การพึ่งตลาดออนไลน์ก็ต้องอาศัยกลไก

การเชื่อมโยงที่การสื่อสาร และการขนส่ง ท้องถิ่นควรสร้างระบบขนส่งอาหารท้องถิ่นมากกว่าที่จะพึ่งพา Grab หรือ Food Panda ในการส่งอาหาร และสำหรับเกษตรกรแล้ว การเปลี่ยนผ่านระบบการผลิตสู่เกษตรกรรมยั่งยืนนั้น การมีเมล็ดพันธุ์ท้องถิ่นเป็นปัจจัยสำคัญของการพึ่งตนเองด้านอาหาร เพราะหากชุมชนสามารถพัฒนาปรับปรุงพันธุ์ และใช้พันธุ์พืชอาหารพื้นบ้านตามความเหมาะสมทางนิเวศ เศรษฐกิจ และสังคม ชุมชนจึงจะมีความมั่นคงอาหารที่ยั่งยืนได้

โดยสรุปแล้ว จุดเปลี่ยนสำคัญของชุมชนจากภาวะวิกฤติคือการสร้างความมั่นคงอาหารของชุมชนและขยายไปสู่ระบบจัดการอาหารที่กระจาย สื่อสาร และสร้างความสัมพันธ์ระหว่างผู้ผลิตและผู้บริโภคที่เข้มแข็งในระดับท้องถิ่นและจังหวัด

ภาพที่ 2 การสัมภาษณ์ตัวแทนจากชุมชนในพื้นที่จังหวัดมหาสารคาม (ภาพ: ปีโยรส ปานยงค์ เมื่อวันที่ 8 สิงหาคม 2563)

2.4.6 ชุมชนเมืองพิษณุโลก

ดินแดนสองแคว พิษณุโลก เกษตรกรชวนสวนทำเศรษฐกิจปลูกไม้ผลส่งออก เช่น มะม่วง มะปราง ฯลฯ แต่ในช่วงโควิด ตลาดส่งออกถูกปิด ราคามะม่วงที่ขายได้จากเดิมก็โลกร้มละ 40-50 บาท ตกลงเหลือ 10 บาท แม้บางส่วนจะพยายามปรับตัวสู่ตลาดออนไลน์ก็ติดปัญหาเรื่องการขนส่ง

แต่ที่เป็นปัญหานักหนา ก็คือ แม้ตอนนี้เข้าถึงฤดูกาลทำนาแล้ว แต่ยังชาวบ้านยังไม่มีเงินลงทุนรายได้เดิมจากการขายผลผลิต ขายผลไม้ และรับจ้างหมดไปแล้ว ชาวที่เก็บไว้ก็พอแค่บริโภค ไม่พอทำเมล็ดพันธุ์ปลูก ส่วนลูกหลานที่ตักงานกลับบ้าน พวกเขาไม่มีวิถีเกษตรแล้ว รอแต่เพียงเมื่อไหร่จะมีงานในเมือง ความหวังที่ครอบครัวจะได้แรงงานมากขึ้นก็ยังไม่เป็นจริง

แต่กระนั้นชุมชนบ้านนอกยังพอหาอยู่หากินหาผักหาปลาได้บ้าง ยามค้าคืนยังแอบลักลอบไปหากบ อีงอ่าง แม้จะต้องเผชิญกับการห้ามปรามอย่างเข้มงวด บางชุมชนมีกลุ่มออมทรัพย์ที่ยังพอให้สมาชิกกู้ยืมเงิน ประทับชีพ แต่สำหรับหนี้สินไม่รู้จะจัดการอย่างไร ทั้งนี้ ธ.ก.ส. (ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ การเกษตร) และหนี้นอกระบบ แล้วพวกเขาจะเอาเงินที่ไหลลงทันทนาทำสวนรอบต่อไป

แต่สำหรับชุมชนเมืองแล้วลำบากกว่ามาก คนเมืองที่เงินลงอย่างรวดเร็วในเวลานี้มีคำถามและความหวังอยู่อย่างเดียวกันคือ รัฐหรือเอกชนจะแจกอาหาร ของกินของใช้ที่ไหน หากสถานการณ์เป็นเช่นนี้ มาตรการช่วยเหลือด้านเม็ดเงินของภาครัฐคงแค่บรรเทาปัญหาเพียงชั่วคราวเท่านั้น หากไม่สามารถเปลี่ยนทั้งภาคชนบทและเมืองให้พึ่งตนเองด้านอาหารและเศรษฐกิจให้มั่นคงได้

2.4.7 ชุมชนริมฝั่งโขง

ณ ริมฝั่งแม่น้ำโขง หนองคาย ชุมชนที่นี่และอีกหลายแห่งตลอดสายน้ำที่เคยทุกซักระทมจากภาวะแม่น้ำโขงกำลังตายด้วยเขื่อนใหญ่น้อย เริ่มมีความหวังเพียงเล็กน้อยที่จะได้จับปลาเมื่อน้ำในแม่น้ำโขงเอ่อสูงขึ้นจากการที่จีนเริ่มปล่อยน้ำจากเขื่อน แต่ความหวังของพวกเขาถูกทำให้สลายไปเมื่อรัฐบาลประกาศปิดเมือง ประกาศเคอร์ฟิว และบังคับใช้มาตรการระยะห่างทางสังคมซึ่งจะเข้มข้นมากกับพื้นที่ชายแดนเช่นนี้

ยามปรกติชาวบ้านจะออกหาปลาตามลำน้ำ แต่ในยามนี้ติดเคอร์ฟิว ได้แต่หาปลาตอนกลางวัน ซึ่งก็หาได้ไม่มากนัก และปลาที่หาได้ก็ไม่มีใครมารับซื้อ เพราะตลาดในเมือง ภัตตาคาร ร้านอาหารต่าง ๆ ต่างปิดกันหมดสิ้น ไม่มีตลาดที่พวกเขาจะเข้าถึง รายได้จากแม่น้ำโขงที่เคยหล่อเลี้ยงชีพหดหายไป แต่ในแง่หนึ่งก็เป็นโอกาสดีที่ชาวบ้านจะได้บริโภคปลาตัวโตที่แต่ก่อนคงขายพ่อค้าไปหมดสิ้น

จะมีบางรายที่พยายามดิ้นรน เอาปลาหมักปลาไร่หรือแปรรูปอื่นๆ เพื่อขาย แต่มีเพียงไม่กี่รายที่พอทำได้ เพราะขาดทุนรอน ไม่มีตลาด และไม่มีใครส่งเสริม

หากเป็นปีที่แล้วในเวลานี้พวกเขายังพอมีทางเลือกรายได้จากพืชผักและดอกไม้ริมโขง เช่น ดอกดาวเรือง ที่ปลูกไว้ขายในเทศกาลประเพณีบุญบั้งไฟ สงกรานต์ ที่จะมีผู้คนมาร่วมงานบุญอย่างคึกคัก แต่เทศกาลทั้งหมดต้องยุติลงอย่างสิ้นเชิง

ขณะที่รายได้อีกทางหนึ่งคือการท่องเที่ยว ชุมชนริมน้ำโขงทั้งหนองคายมาจนถึงอุบลราชธานี ดังเช่นบ้านสำโรง ผาชัน อำเภอโพธิ์ไทร อุบลฯ เคยได้รายได้จากการท่องเที่ยวริมน้ำโขงถึงร้อยละ 70 จากรายได้ที่หาได้ แต่ตอนนี้รายได้หลักก็หายไปหมด

ฐานที่มั่นสุดท้ายที่ยังอยู่คือ คือ อาหารจากแหล่งธรรมชาติจากริมโขง บุ่งทาม และพืชผักเพื่อบริโภคในครัวเรือนและแลกเปลี่ยนในชุมชน แต่ความมั่นคงทางอาหารจากธรรมชาติและการทำงานไร่ ยังทำให้พวกเขาพอดำรงชีพอยู่ได้ระยะหนึ่ง แต่จะทำอย่างไรกับหนี้สินที่มีไม่ต่ำกว่า 2 แสนบาทต่อครัวเรือน พวกเขาจึงไม่มีคำตอบ

แม้จะมีลูกหลานที่ต้องหยุดงานกลับมาอยู่บ้าน พวกเขาไม่มีความรู้และไม่อยากมีชีวิตหาอยู่หากินกับธรรมชาติหรือทำการผลิต ลูกหลานที่เปลี่ยนวิถีชีวิตเป็นคนเมืองเพียงแต่รอการช่วยเหลือจากรัฐ และรอที่จะกลับคืนสู่เมืองเพื่อทำงานอีกครั้ง โดยหวังลม ๆ แล้ง ๆ ว่าวิกฤตินี้จะดำรงอยู่ไม่นาน

วิกฤติครั้งนี้ชุมชนริมฝั่งโขงมองว่า รุนแรงกว่าวิกฤติต้มยำกุ้งปี 2540 มาก เพราะตอนนั้นฐานทรัพยากรยังสมบูรณ์ ชุมชนมีความสามารถในการผลิต ชาวบ้านยังมองว่าเป็นปัญหาของเมืองไม่ใช่ปัญหา เขาไม่ได้กระทบชุมชนมากนัก แต่วิกฤติโควิดคราวนี้ ทางออกไม่ใช่เพียงแค่การอัดฉีดงบประมาณที่เท่าไรก็ไม่พอ หากชุมชนไม่สามารถเข้าถึงทรัพยากร และพึ่งตนเองด้านอาหารและเศรษฐกิจได้

ภาพที่ 3 การสัมภาษณ์หน่วยงานที่เกี่ยวข้องในพื้นที่ริมฝั่งโขง จังหวัดอุบลราชธานี
(ภาพ: ปิโยรส ปานยงค์เมื่อวันที่ 18 สิงหาคม 2563)

2.4.8 คลองโยง นครปฐม การปรับตัวสร้างตลาดภายในชุมชน

คุณนันทา ประสารวงษ์ ประธานกลุ่มวิสาหกิจชุมชนบ้านคลองโยง-ลานตากฟ้า นครปฐม ที่ทำการผลิตเกษตรยั่งยืนมาได้ระดับหนึ่งพบว่า จากเดิมที่เกษตรกรต้องพึ่งพาตลาดภายนอก ด้วยการตระเวนขายผลผลิตในที่ต่าง ๆ แต่เมื่อตลาดสีเขียวในเมืองปิดตัวลง ทำให้เกษตรกรขายผลผลิตได้น้อยลง ในขณะนี้ต้องอาศัยการสนับสนุนจากภาคีสังคมที่ช่วยส่งสินค้าผลผลิตอาหารล่วงหน้า (Pre order) แต่เมื่อไม่ต้องออกเดินทางไปภายนอก ก็ทำให้รายจ่ายของชุมชนโดยเฉพาะเรื่องการเดินทาง การขนส่งลดลงเช่นกัน

ชุมชนคลองโยงเริ่มปรับตัวด้วยการหันกลับมาเพิ่มการบริโภคสินค้าในชุมชนกันเอง ขยายตลาดภายในชุมชนให้กว้างขวางขึ้น สินค้าหลายชนิดที่เคยผลิตส่งออก ชุมชนก็เริ่มหันมาซื้อขายบริโภคกันมากขึ้น เช่น กลัวยน้ำว่า กลัวยหอม ผักสลัด และอื่น ๆ นับเป็นการปรับตัวของชุมชนในภาวะวิกฤติเศรษฐกิจโควิดได้ระดับหนึ่ง แต่นี้เป็นเพียงระยะเริ่มต้น ชุมชนคลองโยงกำลังหาจุดตั้งหลักเพื่อสร้างความมั่นคงอาหารของครอบครัวและชุมชน และสร้างเศรษฐกิจอาหารท้องถิ่นซึ่งจำเป็นต้องศึกษาหาทางออกที่เหมาะสมต่อไป

2.4.9 ชุมชนฐานทรัพยากรชายฝั่งอ่าวไทย

ชุมชนชายฝั่งอ่าวไทยดังตัวอย่างชุมชนที่สุราษฎร์ธานี ซึ่งมีทั้งฐานประมง ฐานท่องเที่ยว และฐานการเกษตร ซึ่งสถานการณ์ก็ไม่ต่างจากชุมชนภูเก็ต-พังงา ในระยะแรก ชาวบ้านแม้ทำประมงได้แต่ไม่มีตลาด แพลลา แหล่งรับซื้อสำคัญไม่รับซื้อสินค้าจากชุมชน ชาวบ้านเหลือแต่เพียงหาอยู่หากิน แต่ก็ยังต้องเผชิญปัญหาลมมรสุมกระหน่ำในช่วงนี้ทำให้ออกเรือลำบาก

ชุมชนชายฝั่งที่ทำประมงเข้าถึงการช่วยเหลือและสวัสดิการของรัฐได้ยาก หลายพื้นที่ไม่ได้รับถุงยังชีพ ชาวบ้านพึ่งพากองทุนประมงทะเลที่มีอยู่ (ปัจจุบันรัฐยังไม่ผ่านร่าง พ.ร.บ.กองทุนประมงแห่งชาติ และร่าง พ.ร.บ.สภากาชาดประมงแห่งชาติ) หลายรายเริ่มประสบปัญหาไม่สามารถคืนเงินต้นและดอกเบี้ย ซึ่งหากสถานการณ์เป็นเช่นนี้กองทุนประมงของชุมชนจะเกิดปัญหาสะดุดได้

ชาวบ้านยังมีฐานการเกษตรที่ให้พึ่งพาแต่ก็ติดปัญหาขาดแคลนน้การเกษตร หากผลิตเชิงเดี่ยวจะยิ่งย่ำแย่ ทิศทางการเกษตรที่ชุมชนออกแบบคือ เร่งสร้างความมั่นคงอาหารในบ้าน นา สวน เช่น ปลูกผักหลังบ้าน หรือแซมในแปลงนา โดยจะต้องพัฒนาหรือจัดหาเมล็ดพันธุ์ท้องถิ่นมาปลูก และหาแนวทางสร้างมูลค่าเพิ่ม เช่น การแปรรูป หรือหาช่องทางการขายผลผลิตให้ท้องถิ่นเพื่อยกระดับรายได้ให้มากขึ้น

2.4.10 ภูเก็ต เมืองท่องเที่ยวที่ร้างและถูกปิดล้อม

ภูเก็ต จังหวัดที่มีการติดเชื้อสูงอันดับต้น ๆ ของประเทศไทย รองจากกรุงเทพฯ เศรษฐกิจภูเก็ตส่วนใหญ่ขึ้นอยู่กับการท่องเที่ยว โดยเฉพาะจากนักท่องเที่ยวต่างชาติ เมื่อเผชิญวิกฤตเศรษฐกิจโควิด แรงงานส่วนใหญ่ที่เป็นคนต่างจังหวัดต่างพากันกลับบ้าน ศูนย์กลางเศรษฐกิจเกิดตกอยู่ในภาวะอัมพาต

สำหรับพื้นที่ชายขอบ เช่น ตำบลป่าคลอก อำเภอถลาง ชุมชนชายฝั่งทะเล พิเศษฐ์ ปานดำ นักพัฒนาในพื้นที่ได้เล่าให้ฟังว่า ความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่ชายขอบกับเมืองมีสองลักษณะ คือ ส่งแรงงานเข้าไปในเมือง กับเป็นพื้นที่ส่งอาหารสู่เมืองโดยเฉพาะธุรกิจท่องเที่ยว เมื่อเศรษฐกิจเมืองหยุดชะงัก วงจรเศรษฐกิจถูกตัดขาด กิจกรรมประมงของชาวบ้านก็เปลี่ยนไปด้วย จากที่เคยจับปูปลาส่งตลาดในเมือง กลับหันมาจับสัตว์น้ำเพื่อบริโภคมากขึ้น ทรัพยากรทะเลได้เปลี่ยนจากการค้ามาเป็นการพึ่งตนเองมากขึ้น ชาวบ้านหลายรายที่เคยรับจ้างในเมืองและปล่อยเรือทิ้งร้างกลับมาซ่อมแซมเรือเพื่อออกหาปลาบริโภคแทนรายได้ที่หายไป และผลจากการที่ทรัพยากรอาหารทะเลกลับมาสู่ท้องถิ่น ทำให้ตลาดในชุมชนคึกคักขึ้น

เมื่อเศรษฐกิจที่พึ่งพาการท่องเที่ยวเป็นหลักต้องหยุดชะงักลงอย่างสิ้นเชิง ผลกระทบไม่ได้อยู่แค่จังหวัดเท่านั้นแต่ลามไปถึงจังหวัดอื่น ๆ เพราะภูเก็ต-พังงาเป็นศูนย์กลางของรายได้ แรงงาน รวมถึงอาหารที่ต้องนำเข้ามาจากจังหวัดอื่นๆ เมื่อเศรษฐกิจที่ถูกปิดตัวจะกระทบลามเป็นลูกโซ่ ผู้คนพยายามหาทางกลับบ้านตนเองแต่ถูกปิดกั้น ตอนนี้เริ่มผ่อนคลาย หลายคนจะเร่งกลับบ้าน บ้างขับมอเตอร์ไซด์กลับไปถึงบ้านที่โคราช แต่โดยรวมแล้ว ชาวบ้านยังหวังว่าเศรษฐกิจการท่องเที่ยวจะกลับคืนมาเร็ววัน

แต่สำหรับชุมชนท้องถิ่น พวกเขามีฐานเศรษฐกิจ 3 ฐาน ทั้งการทำประมง การท่องเที่ยว และการทำสวนทำไร่ ผลกระทบจากโควิดทำให้การท่องเที่ยวหยุดชะงัก ส่วนการทำประมงเพื่อหารายได้ก็ลดลงถึง 2 เท่า เพราะตลาดปิดและไม่สามารถขนส่งทางไกลได้ ชุมชนปรับตัวกลับไปพึ่งพามันคงทางอาหารจากฐานทรัพยากรธรรมชาติจากชายฝั่งและทะเล ผู้คนต่างกลับไปหาปูหาปลาเพื่อบริโภค แม้ทรัพยากรจะฟื้นฟูขึ้นจากการหยุดตัวของอุตสาหกรรมประมง แต่ฐานทรัพยากรจะรองรับการกลับมาหากินของผู้คนจำนวนมากได้อีกนานแค่ไหน ยังเป็นสิ่งที่ต้องจับตา

เรือและเครื่องมือประมงเป็นปัจจัยสำคัญที่เคยถูกจัดสรรโดยแพปลา แต่ในยามนี้แพปลาปิดตัวลง ชาวบ้านขาดการเข้าถึงทุนและเครื่องมือในการทำประมง การกลับหาสร้างรายได้จากฐานทรัพยากรไม่ใช่เรื่องง่าย จึงต้องการสนับสนุนจากภาครัฐ จะมีก็แต่ชุมชนบางแห่งที่มีการอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าชายเลน ที่ยังรักษาฐานความมั่นคงอาหารไว้อย่างเข้มแข็ง แต่พวกเขาเริ่มเผชิญปัญหาเมื่อมีคนภายนอกเข้ามาใช้ทรัพยากรในพื้นที่ป่าชายเลนและทะเลชายฝั่งที่พวกเขาดูแล ระบบการจัดการทรัพยากรร่วมของท้องถิ่นกำลังเผชิญการทำทลายว่าจะรักษาสิทธิชุมชนต่อการจัดการทรัพยากรให้เข้มแข็งต่อไปได้เพียงใด

ชุมชนที่ยังมีฐานเศรษฐกิจจากกลุ่มออมทรัพย์ที่สามารถรองรับวิกฤติเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นกับชุมชนได้ แต่ชุมชนจะยืนหยัดได้นานแค่ไหน พิเชษฐ์ชี้ว่า ผลกระทบขณะนี้ยังเป็นระยะเริ่มต้น ยังคาดการณ์ไม่ได้ว่าจะต่อเนื่องและรุนแรงขึ้นในเพียงใด แต่เขาได้เห็นบทเรียนว่า รูปแบบเศรษฐกิจเชิงเดี่ยว การผลิตเชิงเดี่ยว ความมั่นคงอาหารเชิงเดี่ยว ฯลฯ ไม่สามารถโปรดได้ การสร้างจุดเปลี่ยนผ่านสู่ชุมชนคือการต้องเสริมสร้างฐานทรัพยากรให้สมบูรณ์ สร้างทางเลือกเศรษฐกิจที่หลากหลาย พัฒนาตลาดท้องถิ่น และออมทรัพย์ให้เข้มแข็งยิ่งขึ้น จึงจะทำให้ชุมชนยืนหยัดอยู่ในภาวะวิกฤติ

ชุมชนพยายามปรับตัวเข้าถึงตลาดทุกช่องทาง ใช้ช่องทางสื่อสารของทางการ เช่น Facebook ของเทศบาลชายของ ใช้กลุ่ม line หรือ Facebook ของชุมชนหาลูกค้า ทำให้เกิดตลาดท้องถิ่นออนไลน์ที่คึกคักมากขึ้น เสริมกับตลาดนัดท้องถิ่นที่มีบทบาทหลักในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจชุมชน นั่นจึงเป็นเหตุผลว่าทำไมชาวบ้านป่าคลองจึงคัดค้านกรณีที่ภาครัฐจะปิดตลาดนัดชุมชน

ในวิกฤติได้บ่งชี้ว่า ชุมชนชายฝั่งที่มีระบบการจัดการทรัพยากรที่เข้มแข็ง ยังเป็นที่พึ่งพิงของผู้คนทั้งในชุมชนและนอกชุมชนได้ บางชุมชนเริ่มหันกลับมาปลูกผัก ปลูกสวนเพื่อบริโภคมากขึ้น บางชุมชนที่มีกลุ่มออมทรัพย์ที่มีประสิทธิภาพ เกื้อหนุนสมาชิกยามตกยากได้ดี และยังเป็นฐานให้ชุมชนปรับตัวที่เข้มแข็งและการมีตลาดท้องถิ่นที่ทำหน้าที่จัดสรรทรัพยากร ยังช่วยให้เติมรายได้ให้ชุมชนอยู่ได้ เพราะการจัดสรรอาหารและเศรษฐกิจในท้องถิ่นจะเป็นคำตอบที่เป็นจริงมากกว่าการซื้อขายหรือแลกเปลี่ยนกับแดนไกล

แม้เศรษฐกิจท้องถิ่นที่ยั่งยืนจะไม่ฟื้นเร็ววันดังที่ชาวบ้านคาดหวัง แต่การที่บางชุมชนมีหลายฐานเศรษฐกิจและสังคมที่เข้มแข็งทั้งทรัพยากรชายฝั่ง ความมั่นคงอาหารในครัวเรือนและชุมชน กลุ่มออมทรัพย์ และมีตลาดชุมชนที่ทำหน้าที่ได้ดี ย่อมบ่งชี้ได้ว่า ทิศทางการกอบกู้ชุมชนชายฝั่งจากวิกฤติโควิดควรเป็นเช่นไร

สิ่งที่ทำทลายคือ การรุกรานของโครงการขนาดใหญ่ของรัฐและเอกชนในนามของการฟื้นฟูเศรษฐกิจการท่องเที่ยวและอื่นๆ เช่น ธุรกิจโรงแรม ท่าเรือ ฯลฯ ที่จะทำลายฐานของชุมชน นโยบายการสนับสนุนชุมชนจึงต้องรวมถึงการปกป้องฐานทรัพยากรและฐานดำรงชีพความมั่นคงอาหารของชุมชนให้คงอยู่และทำหน้าที่บริการทางนิเวศ เศรษฐกิจ สังคมให้ชุมชนและท้องถิ่นอย่างยั่งยืน และการกำหนดทิศทางท่องเที่ยวใหม่ให้เกิดความยั่งยืนและเป็นธรรมเพื่อให้ชุมชนได้รับผลประโยชน์อย่างแท้จริง

ภาพที่ 4 การสัมภาษณ์ตัวแทนชุมชนท้องถิ่น จังหวัดภูเก็ต (ภาพ: ปิโยรส ปานยงค์เมื่อวันที่ 23 สิงหาคม 2563)

2.4.11 มาตรการช่วยเหลือภาครัฐ

ปัญหาเกณฑ์การแบ่งแยกการช่วยเหลือเยียวยา ออกเป็นโครงการ “เราไม่ทิ้งกัน” 5,000 บาท เป็นเวลา 3 เดือนสำหรับลูกจ้างชั่วคราว แรงงานอิสระ ทำให้เกษตรกรหลายรายที่เป็นผู้ใช้แรงงานด้วยไม่ได้ รับการช่วยเหลือในระยะเริ่มต้นทั้งที่พวกเขาประสบปัญหาตั้งแต่แรก แม้ต่อมารัฐบาลจะมีมาตรการช่วยเหลือเกษตรกรอีก 5,000 บาท แต่ชาวบ้านยังเข้าไม่ถึงเม็ดเงินการช่วยเหลือในเวลานี้ จำเป็นต้อง พึ่งตนเองไปก่อน แต่นักพัฒนาที่ทำงานกับชุมชนต่างพากันสะท้อนว่า เม็ดเงินที่อัดฉีดลงมานั้น เท่าไหร่ก็ไม่พอ เพราะชุมชนภาคเมืองพึ่งตนเองไม่ได้เลย

ปัญหาใหญ่อยู่ที่ภาครัฐไม่มีความรู้ ความเข้าใจปัญหา ผลกระทบ และทุนทางสังคมที่ชุมชนมีอยู่ กระทรวงมหาดไทยให้กำนัน ผู้ใหญ่บ้านเก็บข้อมูลผลกระทบชุมชนเพียงเล็กน้อยแล้วรีบรายงาน ทำให้ได้ ข้อมูลที่ไม่รอบด้าน และไม่ได้ผ่านการวิเคราะห์ เรียนรู้ ออกแบบร่วมกันของชุมชน หน่วยงานรัฐด้านการ

กำหนดนโยบายการพัฒนาที่เร่งรัดให้ผู้นำชุมชนจัดทำโครงการช่วยเหลือชาวบ้านโดยใช้เวลาพัฒนาโครงการระยะสั้นมาก โดยมองข้ามกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนและประชาสังคม นักพัฒนาในพื้นที่ประเมินว่า หากเป็นเช่นนี้ โครงการที่ได้คงไม่พ้นปัญหาเดิม ๆ ที่ท้องถิ่นมุ่งแต่ช่วยเหลือระยะสั้นและลงทุนโครงสร้างพื้นฐาน แต่ไม่ได้ช่วยเหลือและพัฒนาเศรษฐกิจท้องถิ่นเท่าใดนัก และยิ่งจะทำให้เกิดการคอร์รัปชันโดยอาศัยวิกฤติโควิด

นอกจากมาตรการช่วยเหลือต่าง ๆ ภาครัฐได้เริ่มขับเคลื่อนโครงการขนาดใหญ่เพื่อเตรียมกระตุ้นเศรษฐกิจ เมกะโปรเจกต์ทั้งหลายที่เคยถูกประชาชนคัดค้านกำลังนำมาปิดฝุ่นใหม่ เช่น คณะรัฐมนตรีอนุมัติเขตเศรษฐกิจพิเศษอุตสาหกรรมจะนะ สงขลา เมื่อต้นปี และการประกาศเขตคณะกรรมการส่งเสริมการลงทุนประกาศนโยบายและหลักเกณฑ์การส่งเสริมการลงทุน เมื่อวันที่ 6 พฤษภาคมที่ผ่านมา เพื่อกระตุ้นให้โครงการขนาดใหญ่ในอุตสาหกรรมเป้าหมายมีการลงทุนในประเทศโดยเร็ว และยังมีโครงการอื่นๆ อีกมากมายที่ขับเคลื่อนโดยภาครัฐและทุนโดยเร่งรัดใช้ประโยชน์จากฐานทรัพยากรของชุมชน โครงการที่เร่งรัด ขาดการประเมินผลกระทบที่เพียงพอและขาดการมีส่วนร่วมของชุมชน จะเป็นการทำลายสมรรถนะการดำรงชีพของชุมชนลงไป

2.4.12 ความหลากหลายผลกระทบและทิศทางการช่วยเหลือ

ชุมชนวิถีมือง มีเศรษฐกิจพึ่งพาจากแรงงานรับจ้างและอาชีพอิสระ เป็นกลุ่มที่ได้รับผลกระทบรุนแรงที่สุด ชุมชนเหล่านี้ไม่มีความสามารถในการพึ่งตนเอง ความหวังเดียวคือการรอคอยความช่วยเหลือจากภาครัฐและสังคม และหวังว่าวิกฤติเศรษฐกิจจะผ่านไปเร็ววัน แม้มาตรการช่วยเหลือระยะสั้นเป็นสิ่งจำเป็น แต่หากไม่หนุนเสริมหรือเปลี่ยนผ่านให้เกิดการปรับระบบความมั่นคงอาหารและเศรษฐกิจให้พึ่งตนเองอย่างเข้มแข็งและยั่งยืนได้ ชุมชนก็เพียงแต่ได้รับการยืดอายุดำรงชีพเพียงชั่วคราว และรอรับการช่วยเหลือต่อไปอย่างไร้ทางออก

ชุมชนชนบทที่มีวิถีเกษตรและแรงงานได้รับผลกระทบรองลงมา พวกเขาได้รับผลกระทบจากตลาดถูกปิด รายได้หยุดชะงัก แม้พวกเขาจะยังพอพึ่งพาอาหารจากธรรมชาติและการผลิตของตนเองได้ระดับหนึ่ง แต่ไม่สามารถสร้างฐานเศรษฐกิจที่พึ่งตนเองได้ ทั้งแรงงานที่กลับบ้านก็ยังไม่ชัดเจนว่าจะกลับมาช่วยเหลือชุมชน เพราะรอคอยกลับไปทำงานในเมือง ชาวบ้านยังไม่สามารถหาอาชีพทดแทน ไม่มีทุนและปัจจัยการผลิต หากสถานการณ์ย่ำแย่ต่อไปอีก 2-3 เดือน ฐานการยังชีพและการผลิตของชุมชนจะพังทลาย มาตรการช่วยเหลือของภาครัฐจะต้องเร่งเปลี่ยนผ่านไปสู่การสร้างความมั่นคงอาหาร การผลิตที่ยั่งยืน การเงินชุมชนที่เข้มแข็ง และการตลาดชุมชนที่กว้างขวางขึ้น

ชุมชนที่มีฐานเศรษฐกิจพึ่งตนเองเข้มแข็ง เช่น กลุ่มที่ดูแลปกป้องฐานทรัพยากร ชุมชนที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืน หรือมีระบบการเงิน สวัสดิการชุมชน กลุ่มเหล่านี้แม้เป็นกลุ่มน้อย แต่เป็นกลุ่มที่ตั้งรับปรับตัวได้อย่างเข้มแข็ง ผลกระทบที่มีต่อพวกเขาเป็นเรื่องการลดรายได้ แต่ไม่ได้ลดการพึ่งตนเองด้านอาหารและฐานเศรษฐกิจชุมชนเท่าใดนัก พวกเขาเป็นต้นแบบขยายผลไปสู่ชุมชนเมืองและชุมชนชนบทวิถีกเกษตรและเมือง แต่ก็จำเป็นที่รัฐจะต้องมีนโยบายรองรับสนับสนุน โดยเฉพาะด้านการตลาดเพื่อสนับสนุนการผลิตชุมชนให้มั่นคงยิ่งขึ้น

สิ่งที่ควรพิจารณาออกเหนือจากมาตรการระยะสั้นก็คือ การพัฒนาโครงสร้างเพื่อความเข้มแข็งของชุมชนทั้งหมดอย่างเป็นระบบ โดยมีปัจจัยหลายประการดังนี้

การมีฐานทรัพยากรธรรมชาติที่ยั่งยืน โดยชุมชนเข้าถึงและจัดการได้เข้มแข็ง เพื่อให้ชุมชนต่างๆ พึ่งพาในเขตและฐานทรัพยากรอาหาร ดังนั้นรัฐจะต้องเร่งสนับสนุนการจัดการทรัพยากรของชุมชนทั้งใน

ระดับพื้นที่ และในระดับนโยบายจะต้องเร่งปรับนโยบาย กฎหมายทรัพยากรต่าง ๆ ให้ส่งเสริมการพึ่งตนเองและพัฒนาเศรษฐกิจจากฐานทรัพยากรอย่างจริงจัง พร้อมกับยกเลิกโครงการต่าง ๆ ที่จะทำลายฐานทรัพยากรท้องถิ่น และมีมาตรการปกป้องคุ้มครองฐานทรัพยากรของชุมชนจากการรุกรานภายนอก

การพัฒนาฐานเศรษฐกิจชุมชนให้หลากหลาย หลายชุมชนที่อยู่รอดได้แสดงให้เห็นแล้วว่า การมีฐานเศรษฐกิจที่หลากหลาย เช่น ฐานทรัพยากร การผลิต การท่องเที่ยว แรงงาน ฯลฯ จะทำให้ชุมชนปรับตัวสร้างดุลยภาพในวิกฤติเศรษฐกิจได้ดี การส่งเสริมฐานเศรษฐกิจชุมชนจึงไม่ควรเป็นไปในทิศทางเดียว

การเสริมสร้างระบบความมั่นคงอาหารและการผลิตของชุมชนให้พึ่งตนเองได้อย่างเข้มแข็ง ปัจจัยสำคัญ ได้แก่ การพัฒนาพันธุกรรมอาหารท้องถิ่น เมล็ดพันธุ์ท้องถิ่น การทำสวนผักครัวเรือน การทำเกษตรยั่งยืน การสร้างเสริมตลาดท้องถิ่นที่หลากหลายทั้งตลาดเชิงกายภาพและตลาดออนไลน์ และการพัฒนาผลผลิตให้สร้างมูลค่าเพิ่ม

การพัฒนาระบบสนับสนุนชุมชน เช่น ระบบการเงินชุมชน ระบบสวัสดิการชุมชน และระบบการเรียนรู้ของชุมชน ให้มีขีดความสามารถในการรองรับปรับตัวของชุมชน

2.5 บทสรุปของชนบท และอนาคตชุมชนท้องถิ่นบนทางหลายแพร่ง

จากการประเมินเบื้องต้นของนักพัฒนาเอกชนในแต่ละภาคได้ข้อสรุปร่วมกัน กลุ่มผู้ใช้แรงงานที่ไปทำงานเมืองเป็นด่านแรกที่ได้รับผลกระทบกันอย่างรุนแรง และกำลังกลับไปพึ่งชุมชนเหมือนวิกฤติเศรษฐกิจปี 40 แต่ชุมชนท้องถิ่นส่วนมากกำลังอยู่ในความเสี่ยงอย่างที่เคยเจอมาก่อน เกษตรกรรมเชิงเดี่ยวที่พึ่งพาตลาดส่งออกต่างประเทศโดยเฉพาะพืชผักผลไม้กำลังจะไม่มีตลาด เศรษฐกิจชุมชนจะล้มเหลวอย่างรุนแรงยิ่งกว่าที่เคย สิ่งตามมาสำหรับรอบการผลิตใหม่ก็คือภาวะภัยแล้ง การขาดแคลนน้ำอย่างรุนแรงทำให้ทั้งเกษตรเชิงเดี่ยวและเกษตรกรรมยั่งยืนก็จะประสบปัญหา ดังนั้นถึงแม้ว่า สินค้าเกษตรบางชนิด เช่น ข้าว มันสำปะหลัง จะมีราคาสูงขึ้น แต่พวกเขาก็ผลิตไม่ได้

เมื่อตลาดขนาดใหญ่ซบเซาลง ตลาดสินค้าอาหารออนไลน์เติบโตขึ้น แต่นั่นก็ไม่ใช่สิ่งที่ชาวบ้านสามารถเข้าถึงและสร้างโอกาสให้กับตนเองได้มากเท่ากับธุรกิจอาหารขนาดใหญ่ อีกทั้งในระบบตลาดออนไลน์ที่เรียกร้องการผลิตจำนวนมาก สม่าเสมอแน่นอน และต้องมีเงินทุนสำรองพอเพียง ชุมชนไม่ได้มีศักยภาพที่จะเข้าถึงและต่อรองผ่านกลไกตลาดออนไลน์หลัก ยังไม่นับรวมถึงระบบการขนส่งอาหาร เช่น Grab Lineman Panda ฯลฯ ที่เหมาะสำหรับสังคมเมือง แต่ไม่สามารถเชื่อมระหว่างสินค้าชุมชนสู่ผู้บริโภค นั่นเท่ากับความเสี่ยงในโครงสร้างเศรษฐกิจอาหารจะขยายตัวมากยิ่งขึ้น

2.5.1 การปรับตัว โอกาส และสิ่งท้าทาย

แรงงานที่ลี้ภัยกลับบ้านเป็นได้ทั้งแรงกดดันและปัจจัยหนุนเสริมชุมชน ในชุมชนส่วนใหญ่ที่พึ่งเศรษฐกิจเชิงเดี่ยวกับตลาดภายนอกอยู่ในภาวะอ่อนแอ ผลผลิตที่ไม่มีตลาด และภาวะขาดแคลนน้ำอาจทำให้ชุมชนไม่สามารถเป็นหลังอิงให้กับลูกหลานที่ไปทำงานในเมืองได้เหมือนก่อน แต่สำหรับชุมชนที่มีฐานเข้มแข็ง ดูแลทรัพยากรธรรมชาติให้คงความสมบูรณ์ จัดการดิน น้ำ ป่าได้ดี และมีระบบเศรษฐกิจ การผลิตที่หลากหลาย บางทีมีฐานการเงินชุมชนที่เข้มแข็ง การกลับมาของลูกหลานคือการมาช่วยเพิ่มแรงงานการผลิตเพื่อสร้างความมั่นคงอาหารและเศรษฐกิจได้มากยิ่งขึ้น เพราะในภาวะสังคมสูงวัยที่ภาคเกษตรขาดแรงงาน เมื่อชุมชนพร้อมย่อมจะเป็นโอกาสที่ได้แรงงานเพิ่ม

ในชุมชนเองก็มีการปรับตัวพอสมควร หลายพื้นที่หันกลับมาฟื้นฟูฐานทรัพยากร การผลิต การบริโภคสร้างตลาดในชุมชน เกิดเป็นความมั่นคงอาหารและเศรษฐกิจท้องถิ่นเพื่อยืนหยัดในภาวะวิกฤติ โดยเฉพาะชุมชนที่มีระบบการจัดการทรัพยากรที่เข้มแข็ง มีเศรษฐกิจและการผลิตที่ยั่งยืนและหลากหลาย มีฐานการเงินชุมชนสนับสนุน มีระบบตลาดท้องถิ่นสนับสนุน และมีฐานเครือข่ายทางเศรษฐกิจและสังคมด้านอาหารที่เชื่อมโยงกับผู้บริโภคอย่างต่อเนื่อง พวกเขาสามารถยืนหยัดพึ่งตนเองด้านอาหารได้มาก รองรับแรงงานกลับบ้านได้ดี แม้วิกฤติเศรษฐกิจโควิดจะทำให้รายได้ลดลง แต่ก็ไม่ทำให้ความมั่นคงอาหารชุมชนสูญเสียไป

เพียงแต่ตัวอย่างของชุมชนที่เข้มแข็งมีไม่มากนัก เป็นกระบวนการสั่งสมทางภูมิปัญญาและการจัดการของชุมชนมาอย่างต่อเนื่องยาวนาน เกิดเป็นต้นแบบที่เป็นแหล่งเรียนรู้และเป็นฐานในการแสวงหาคำตอบถึงทิศทางอนาคตที่พึงประสงค์ของชุมชนได้ แต่ต้นแบบเหล่านี้มักถูกรัฐและสังคมเพิกเฉยที่จะนำมาขยายผลส่งเสริมอย่างจริงจัง

2.5.2 โอกาสของชุมชนทางเลือก กับโลกที่เปลี่ยนไป

บทเรียนหลายครั้งที่เกิดวิกฤติเศรษฐกิจการเมือง หากโครงสร้างอำนาจยังเป็นเช่นเดิม วิกฤติดังกล่าวก็อาจไม่นำมาสู่การเปลี่ยนแปลงอย่างถอนรากถอนโคน ดังที่พิเชษฐ์สะท้อนว่า เมื่อตอนเกิดสึนามิปี 2549 ที่คลื่นยักษ์กวาดเอาชีวิต บ้านเรือน พื้นที่ทำกินของชุมชน ธุรกิจท่องเที่ยวริมฝั่งทะเลเสียหาย แต่กระบวนการฟื้นฟูกลับไปหาจุดเดิมที่เป็นต้นเหตุปัญหา เกิดธุรกิจท่องเที่ยวแบบเดิม กระบวนตักตวงแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติจากชุมชนเป็นเช่นเดิม สึนามิที่สร้างความเสียหายอย่างใหญ่หลวงกลับไม่ได้เปลี่ยนแปลงแนวคิด โครงสร้าง และความสัมพันธ์ในการใช้ทรัพยากรและการผลิตที่เลื่อมล้ำไม่เป็นธรรมเลย

เช่นเดียวกับมนตรี จันทวงศ์ นักพัฒนาจากเชียงใหม่ที่สะท้อนว่า ในวิกฤติเศรษฐกิจ รัฐบาลจะเร่งอัดฉีดงบประมาณเพื่อกระตุ้นเศรษฐกิจ เร่งผลักดันโครงการขนาดใหญ่เพื่อหวังกู้เศรษฐกิจ โครงการจำนวนมากเป็นโครงการที่ยิ่งทำลายฐานทรัพยากรธรรมชาติ และเศรษฐกิจชุมชน เช่น โครงการสร้างเขื่อน โรงไฟฟ้า อุตสาหกรรม ฯลฯ ชุมชน ซึ่งโครงการจำนวนมากมีผลประโยชน์ผูกพันมากกว่าจะมุ่งสร้างความเข้มแข็งชุมชน

สอดคล้องกับ อ.โอฬาร อ่องพะ นักวิชาการจากเชียงใหม่ที่หวังใญ่ว่า รัฐจะยังใช้ทรัพยากรอย่างหนักหน่วงขึ้นเพื่อทดแทนการสูญเสียวิกฤติ ชุมชนจะถูกปิดกั้นและถูกควบคุมการเข้าถึงทรัพยากร ดังในขณะชุมชนในพื้นที่ป่าอนุรักษ์ถูกกดดันจากนโยบายการจัดการป่าของรัฐ

ข้อสังเกตของนักพัฒนาและนักวิชาการเหล่านี้บ่งบอกว่า แม้จะเกิดวิกฤติอย่างรุนแรง แต่การจะเปลี่ยนแปลง หรือเปลี่ยนผ่านไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนของชุมชนได้นั้นยังต้องเผชิญสิ่งท้าทายสำคัญจากกระบวนการฟื้นฟูเศรษฐกิจของรัฐและภาคทุนที่อาจจัดตั้งอยู่ที่เดิม ยังไม่มีหลักประกันที่ชัดเจนนัก “ภาวะปรกติใหม่” จะเป็นสิ่งที่ชุมชนปรารถนา หากไม่มีการขับเคลื่อนอย่างจริงจัง

ณ จังหวะนี้ ทั้งภาคชุมชนและภาครัฐจะต้องเร่งปรับความคิดและทิศทางการพัฒนาโดยด่วนสำหรับชุมชน การหวังว่าวิกฤติเศรษฐกิจจะหายไปเร็ววันเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ยาก การรอคอยการช่วยเหลือจากรัฐเพียงอย่างเดียวไม่สามารถช่วยให้ชุมชนอยู่รอดได้ ในขณะที่โครงการช่วยเหลือต่างๆ ที่กำลังหลั่งไหลลงมาอาจไม่ได้มาหนุนเสริมชุมชนอย่างแท้จริงหากปราศจากข้อมูล ความเข้าใจ และการมีส่วนร่วมของชุมชน

ชุมชนจึงต้องมีบทบาทเชิงรุกด้วยการศึกษาผลกระทบพื้นที่ และออกแบบทิศทางอนาคตที่ชุมชนจะอยู่ได้อย่างยั่งยืนอย่างเป็นรูปธรรม ไม่ว่าจะเป็นการจัดการทรัพยากร การพัฒนาการผลิต การพัฒนาการท่องเที่ยว การพัฒนาเศรษฐกิจ ชุมชนจะต้องมีสิทธิกำหนดว่าทิศทางพื้นที่ตัวหลังเศรษฐกิจโควิดควรจะเป็นแบบไหน

ภาครัฐ ต้องไม่ดำเนินการที่ขาดข้อมูล สั่งการจากเบื้องบน เร่งรัด ขาดการมีส่วนร่วมประชาชน แต่ต้องสร้างกระบวนการเรียนรู้กับชุมชน เปิดให้ชุมชนร่วมกำหนดทิศทางการพัฒนาและออกแบบโครงสร้างรองรับอย่างเป็นระบบ ที่สำคัญภาครัฐต้องไม่พัฒนาหรือส่งเสริมโครงการใดๆ ที่ไปทำลายฐานทรัพยากร และวิถีดำรงชีพที่เป็นฐานเศรษฐกิจชุมชนที่เหลืออยู่

ส่วนภาคประชาสังคม การช่วยเหลือสงเคราะห์ฉุกเฉินในเวลานี้เป็นสิ่งสำคัญ แต่ต้องมีเป้าหมายเปลี่ยนผ่านไปสู่การสร้างฐานเศรษฐกิจสังคมชุมชนให้เข้มแข็งและยั่งยืน พร้อมไปกับดำเนินการติดตามตรวจสอบมาตรการช่วยเหลือของรัฐให้มีประสิทธิภาพ โปร่งใส และเป็นธรรม และตรวจสอบนโยบาย อภิโครงการต่างๆ ที่กำลังผุดขึ้นให้สนับสนุนชุมชนอย่างแท้จริง ไม่ทำลายฐานทรัพยากรและฐานชีวิตของชุมชน

วิกฤติโควิดกำลังเรียกร้องให้ทุกภาคส่วนทบทวนบทเรียนที่ผิดพลาด และหันมาร่วมมือสร้างสรรค์ขับเคลื่อนชุมชนและสังคมให้พ้นวิกฤติ และใช้วิกฤติโควิดเป็นจุดเปลี่ยนสร้างสังคมไทยที่ยั่งยืน และเป็นธรรมให้เกิดขึ้นในไม่ช้า

บทที่ 3 รายงานผลการศึกษาระดับปริมาณเกี่ยวกับความเสียหายผลกระทบและการปรับตัวของชุมชนท้องถิ่นต่อภาวะโรคระบาด COVID 19 ของชุมชนท้องถิ่น

คณะนักวิจัยได้ร่วมกับหน่วยปฏิบัติการวิจัยสังคมชาวนาร่วมสมัย สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มูลนิธิชีววิถี มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน (ประเทศไทย) กลุ่มจับตาปัญหาที่ดิน และเครือข่ายเกษตรกรรมยั่งยืน โดยได้รับการสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการส่งเสริมสุขภาพ (สสส.) พัฒนาเครื่องมือและระเบียบวิธีวิจัยโดยใช้แบบสอบถามเพื่อสำรวจข้อมูลสถานการณ์เชิงพื้นที่ที่ได้แก่ 1. ชุมชนใกล้เมือง (กึ่งเมือง-กึ่งชนบท) 2. ชุมชนชนบท 3. ชุมชนห่างไกลจากเมือง (ชุมชนบนดอย ฯลฯ) บนฐานทรัพยากรชุมชนตามลักษณะพืชหลัก ได้แก่ 1. ชุมชนชาวนา 2. ชุมชนพืชเชิงพาณิชย์ เช่น ยางพารา ปาล์มน้ำมัน อ้อย ข้าวโพดและมันสำปะหลัง และ 3. ชุมชนสวนผัก/ผลไม้ เป็นการศึกษาระบบการรายย่อย หน่วยเป็นครัวเรือน กระจายตัวทุกภาค 15 จังหวัด 5 ภูมิภาค ได้แก่ เชียงใหม่ เชียงราย ลำพูน น่าน ยโสธร สุรินทร์ มหาสารคาม สงขลา พัทลุง ชุมพร นครสวรรค์ นครปฐม ฉะเชิงเทรา ระยอง ชลบุรี

แบบสอบถามประกอบด้วย 7 ตอน ได้แก่ ตอนที่ 1: ข้อมูลพื้นฐานของครัวเรือน ตอนที่ 2: ข้อมูลการผลิตและเศรษฐกิจของครัวเรือน ตอนที่ 3: ผลกระทบของโควิด-19 ต่อมิติเศรษฐกิจของครัวเรือน ตอนที่ 4: ผลกระทบของโควิด-19 ต่อมิติอาหารการกินของครัวเรือน ตอนที่ 5: ผลกระทบของโควิด-19 ต่อมิติการดูแลสุขภาพของสมาชิกในครัวเรือน ตอนที่ 6: การเข้าถึงมาตรการช่วยเหลือเยียวยาและฟื้นฟูจากรัฐ ตอนที่ 7: การปรับตัวของครัวเรือนช่วงวิกฤติโควิด-19 ตามภาคผนวก ก. เก็บแบบ สอบถามจำนวน 1,002 ชุด

ผู้เก็บข้อมูลส่วนใหญ่เป็นเจ้าของพื้นที่ขององค์กรพัฒนาเอกชนและเครือข่ายภาคประชาชนในแต่ละพื้นที่จำนวน 15 คน โดยได้รับการฝึกอบรมจากหน่วยปฏิบัติการวิจัยสังคมชาวนาร่วมสมัย สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ระยะเวลาเก็บข้อมูลระยะสั้น ระหว่างวันที่ 17-26 พฤษภาคม 2563 ซึ่งเป็นช่วงที่รัฐใช้มาตรการ lock down

ตารางที่ 2 แสดงการกระจายแบบสำรวจตามภูมิภาคต่าง ๆ

ภาค	จำนวน	ร้อยละ
กลางและตะวันออก	360	28.0
เหนือ	270	26.9

ตะวันออกเฉียงเหนือ	300	29.9
ใต้	152	12.2
รวม	1002	100.0

3.1 ลักษณะพื้นที่ของชุมชน

การสำรวจได้แบ่งตามลักษณะพื้นที่ชุมชนคือ ชุมชนใกล้เมือง (กึ่งเมือง-กึ่งชนบท) ร้อยละ 23.6 ชุมชนชนบท ร้อยละ 62.5 ชุมชนห่างไกลจากเมือง (ชุมชนบนดอย ฯลฯ) ร้อยละ 14.0 และแบ่งประเภทชุมชนตามลักษณะพืชหลัก คือ ชุมชนชาวนา ร้อยละ 54.4 ชุมชนพืชเชิงพาณิชย์ ร้อยละ 29.0 (ได้แก่ ยางพารา ปาล์มน้ำมัน อ้อย ข้าวโพด มันสำปะหลัง หรืออื่น) และ ชุมชนสวนผัก/ผลไม้ ร้อยละ 16.6

ตารางที่ 3 แสดงประเภทชุมชนจำแนกตามลักษณะพื้นที่

ลักษณะชุมชน	จำนวน	ร้อยละ
1.ชุมชนใกล้เมือง (กึ่งเมือง-กึ่งชนบท)	236	23.5
2.ชุมชนชนบท	636	62.5
3.ชุมชนห่างไกลจากเมือง	140	14.0
รวม	1002	100.0

ตารางที่ 4 แสดงประเภทชุมชนจำแนกตามลักษณะพืชหลัก

ลักษณะชุมชน	จำนวน	ร้อยละ
1.ชุมชนชาวนา	545	54.4
2.ชุมชนพืชเชิงพาณิชย์	291	29.0
3.ชุมชนสวนผัก ผลไม้	166	16.6
รวม	1002	100.0

ข้อมูลพื้นฐานด้านการผลิต พบว่า คราวเรือนผู้ตอบแบบสำรวจ มีที่ดินเฉลี่ยของคราวเรือนคือ 22.23 ไร่ คราวเรือนเป็นคราวเรือนเกษตรกรขนาดเล็ก มีที่ดิน 0-5 ไร่ ร้อยละ 16.0 และส่วนใหญ่มีที่ดิน จำนวน 11-20 ไร่ (ร้อยละ 30.0) โดยมีคราวเรือนที่มีที่ดินทำกินเป็นของตนเอง ร้อยละ 66.9 คราวเรือนที่ต้องเช่าที่ดินทำกิน ร้อยละ 33.1

ตารางที่ 5 แสดงการถือครองที่ดินของคราวเรือน

ขนาดการถือครอง	ร้อยละ
0-5 ไร่	16.0
6-10 ไร่	20.4
11-20 ไร่	30.0
21-50 ไร่	26.9
51-100 ไร่	5.5
101 ไร่ขึ้นไป	1.2

รวม	100.0
-----	-------

3.2 ผลกระทบของโควิด-19 ต่อมิติเศรษฐกิจของครัวเรือน

3.2.1. ผลกระทบต่อการผลิตทางการเกษตรของครัวเรือน

โดยภาพรวม โควิด-19 ส่งผลกระทบต่อรายได้จากการผลิตของครัวเรือนเกษตรกรรายย่อยทั้งการผลิตหลัก คือ ข้าว พืชพาณิชย์(อ้อย ยาง ปาล์ม มันสำปะหลัง ฯลฯ) ผักและไม้ผล จำนวนครัวเรือนที่ตอบว่า รายได้ลดลง ร้อยละ 49.7 แต่พบว่าพืชหลักคือ ข้าว มันสำปะหลัง และอ้อย ได้รับผลกระทบน้อยกว่าพืชอื่น ๆ เนื่องจากไม่ได้อยู่ในระยะเก็บเกี่ยวหรือเกี่ยวแล้ว ส่วนการผลิตพืชที่มีรายได้ลดลงคือ ยางพารา ส่วนผักผลไม้ และไม้ดอกที่ได้รับผลกระทบมากที่สุดคือ นาบัว สตรอเบอร์รี่ มะม่วง มังคุด

การผลิตเสริมก็ได้รับผลกระทบอย่างมากเช่นกัน กล่าวคือ มีจำนวนครัวเรือนตอบว่าแหล่งรายได้จากพืชเสริมลดลง ร้อยละ 48.8 ส่วนรายได้จากการการแปรรูปและการประกอบการค้าขาย มีจำนวนครัวเรือนตอบว่า รายได้ลดลง ร้อยละ 27.9 นอกจากนี้ พบว่า เกิดผลกระทบของโควิด-19 ต่อช่องทางการขายผลผลิตและผลิตภัณฑ์แปรรูปทางการเกษตรในทุกช่องทาง แต่ก็มีข้อสังเกตว่า มีมิติด้านเพิ่มขึ้นด้วยแม้สัดส่วนที่เพิ่มขึ้นจะไม่มากนักก็ตาม

ตารางที่ 6 แสดงผลกระทบต่อการผลิตทางการเกษตรและแหล่งรายได้ของครัวเรือน

แหล่งรายได้	เพิ่มขึ้น	เท่าเดิม	ลดลง	รวม
1.การผลิตหลัก (ข้าว พืชพาณิชย์ ไม้ผลและผักผลไม้)	5.1	41.2	49.7	100.0
2.การผลิตเสริม	2.1	49.1	48.8	100.0
3.การแปรรูปและการประกอบการค้าขาย	1.0	51.5	27.9	100.0
4. เงินส่งกลับจากสมาชิกในครัวเรือน	0.9	51.5	47.9	100.0

ตารางที่ 7 แสดงผลกระทบของโควิด-19 ต่อช่องทางการขายผลผลิตและผลิตภัณฑ์แปรรูปทางการเกษตร

ช่องทางการขาย	เพิ่มขึ้น	เท่าเดิม	ลดลง	ไม่เคยใช้	รวม
1. ร้านค้าชุมชน/ตลาดชุมชน	0.8	5.5	21.2	72.5	100.0
2. ตลาดนัด/ตลาดเขียว	0.3	2.5	19.6	77.6	100.0
3. ตลาดออนไลน์	1.8	1.6	3.7	92.9	100.0
4. ขายให้พ่อค้าคนกลาง	2.6	19.6	33.4	44.4	100.0
5. ซูเปอร์มาร์เก็ต, ห้างสรรพสินค้า	0.4	0.8	4.7	94.1	100.0
6. โรงงาน/แหล่งรับซื้อผลผลิตทางการเกษตร	0.4	8.5	17.4	73.7	100.0
7.ตลาดส่งออกต่างประเทศ	0.1	0.4	2.2	97.3	100.0

3.2.2. ผลกระทบต่อรายได้นอกภาคการเกษตร

การมีสมาชิกครัวเรือนทำงานนอกภาคเกษตร หรือนอกแปลงการผลิตของครัวเรือน เป็นหนึ่งในวิธีการกระจายความเสี่ยงด้านรายได้ของครัวเรือน การสำรวจพบว่า ครัวเรือนเกษตรกรรายย่อย ร้อยละ 61.9 ที่มีสมาชิกของครัวเรือนออกไปทำงานนอกภาคการเกษตร โดยมีสมาชิกในครัวเรือนอย่างน้อย 1-2 คนทำงานนอกภาคเกษตร (ดูตารางที่ 7) ผลการสำรวจ พบว่า ร้อยละ 12.7 ของครัวเรือนทั้งหมดมีสมาชิกครัวเรือนที่เคยทำงานนอกภาคเกษตร “ตงงาน” ในช่วงระหว่างโควิด-19 และ พบว่า ร้อยละ 14.9 ของครัวเรือนทั้งหมด(ร้อยละ 61.9) มีสมาชิกครัวเรือนที่ทำงานนอกภาคเกษตรมีรายได้ลดลงระหว่างโควิด 19 (ดูตารางที่ 8) (หรือกล่าวได้ว่า มีครัวเรือนที่มีสมาชิกตงงาน ร้อยละ 20.5 และมีครัวเรือนที่มีสมาชิกมีรายได้นอกภาคเกษตรลดลง ร้อยละ 24.1 ของจำนวนครัวเรือนที่มีสมาชิกหารายได้นอกภาคเกษตร)

ตารางที่ 8 แสดงสัดส่วนครัวเรือนที่มีสมาชิกที่ออกไปทำงานนอกภาคเกษตร

จำนวนสมาชิกครัวเรือน	ร้อยละ
ไม่มี	39.1
มี	61.9
จำนวน 1 คน	(33.8)
จำนวน 2 คน	(16.9)
จำนวน 3 คนขึ้นไป	(10.2)
รวม	100.00

ตารางที่ 9 แสดงผลกระทบต่อครัวเรือนที่มีแรงงานหารายได้นอกภาคเกษตร

ผลกระทบ	ร้อยละ*
1. ตงงาน	12.7
1 คน	(8.3)
2 คน	(2.8)
3 คนขึ้นไป	(1.6)
2. รายได้ลดลง	14.9
1 คน	(9.8)
2 คน	(3.9)
3 คนขึ้นไป	(1.2)

*หมายเหตุ จากครัวเรือนที่มีสมาชิกหารายได้นอกภาคเกษตรกรรม ร้อยละ 61.9

นอกจากนี้ ยังพบว่า แรงงานของครัวเรือนที่ออกไปหารายได้นอกภาคการเกษตรกรรมเดินทางกลับบ้านไม่มากนัก กล่าวคือ มีเพียงร้อยละ 4.1 ของครัวเรือนเกษตรกรรายย่อยที่มีแรงงานเหล่านี้กลับบ้านในช่วงระหว่างโควิด-19 เท่านั้น ซึ่งเป็นเพราะเหตุผลต่าง ๆ คือ แรงงานเหล่านี้ยังรอโอกาสที่จะทำงานหลังสถานการณ์ดีขึ้น ผลมาจากมาตรการล็อกดาวน์ที่ห้ามการเคลื่อนย้ายเดินทาง ครอบครัวและตนเองไม่ต้องการกลับเข้ามาในชุมชนเนื่องจากจะถูกตำหนิว่าจะนำเชื้อโรคมาร่วมผู้อื่น

ส่วนแผนชีวิตของแรงงานเหล่านี้ส่วนใหญ่ ร้อยละ 50 วางแผนจะกลับไปทำงานตามเดิมร้อยละ 17.7 วางแผนว่าจะหางานใกล้บ้านหรือชุมชน ร้อยละ 2.9 จะช่วยทำการเกษตรหรือค้าขายกับครัวเรือน

ตารางที่ 10 แสดงจำนวนสมาชิกที่ออกไปทำงานนอกภาคเกษตรและย้ายกลับมาอยู่บ้านย้ายกลับบ้านช่วงโควิด-19

จำนวน	ร้อยละ
1. ไม่มี	95.9
2. มี	4.1
จำนวน 1 คน	(2.9)
จำนวน 2 คน	(0.8)
จำนวน 3 คนขึ้นไป	(0.4)
รวม	100.0

ตารางที่ 11 แสดงการวางแผนชีวิตของแรงงานนอกภาคเกษตรที่เดินทางกลับบ้าน

แผนชีวิต	ร้อยละ
กลับไปทำงานเมื่อสถานที่ทำงานเปิดตามปกติ	50.00
รอโอกาสให้พ้นช่วงวิกฤติและกลับไปทำงานเหมือนเดิม	14.7
หาอาชีพใหม่ในชุมชนหรือใกล้เคียง โดยอาศัยอยู่ที่บ้าน	17.7
กลับมาช่วยทำการเกษตรหรือประกอบการค้าขายของครอบครัว	2.9
ยังไม่แน่ใจ ยังไม่ตัดสินใจ	14.7
รวม	100.00

3.2.3 มิติผลกระทบต่อรายได้จากเงินส่งกลับจากสมาชิกในครัวเรือน

ครัวเรือนที่ได้รับเงินส่งกลับจากลูกหลานที่เข้าไปทำงานในเมืองเกือบครึ่งหรือร้อยละ 48.5 รายงานว่าได้รับเงินส่งกลับที่ลดลง จำนวนเงินที่สมาชิกครัวเรือนส่งกลับบ้านในช่วงปกติคือ เฉลี่ยเดือนละ 5,309 บาท ในช่วงวิกฤติโควิด-19 ลดลงเหลือ เฉลี่ยเดือนละ 2,541 บาท หรือลดลง รวบรวมร้อยละ 52.1 ของรายได้ช่วงก่อนโควิด-19 โดยให้เหตุผลหลักๆ ได้แก่ ถูกเลิกจ้าง เนื่องจากปิดกิจการ ถูกพักงาน ลดเวลาการทำงาน และค่าจ้าง กลุ่มแรงงานย้ายถิ่นจึงต้องสำรองเงินไว้ใช้จ่ายส่วนตัวมากขึ้นในช่วงที่รายได้ลดลง ทำให้ส่งเงินกลับทางบ้านได้น้อย หรือของการส่งเงินกลับบ้าน ในขณะที่กลุ่มที่ประกอบอาชีพค้าขายก็ไม่สามารถขายสินค้าได้ เนื่องจากการสั่งปิดห้างสรรพสินค้า และตลาดนัด รวมถึงมีออเดอร์สินค้าลดลง

ตารางที่ 12 แสดงการเปลี่ยนแปลงเงินส่งกลับบ้านของแรงงานนอกภาคเกษตร : จำแนกตามลักษณะของชุมชน

การเปลี่ยนแปลงของเงินส่งกลับโดยเฉลี่ยต่อเดือน	ชุมชนชานนา	ชุมชนพืชเชิงพาณิชย์	ชุมชนสวนผักผลไม้	รวม

เพิ่มขึ้น	0.0	0.0	6.3	0.3
เท่าเดิม	64.1	25.0	25.0	51.2
ลดลง	35.9	75.0	68.8	48.5
รวม	100.0	100.0	100.0	100.0

ตารางที่ 13 แสดงการเปลี่ยนแปลงเงินส่งกลับบ้านของแรงงานนอภาคเกษตร เปรียบเทียบช่วงก่อนและระหว่างโควิด-19

จำนวนเงินส่งกลับเฉลี่ยบาทต่อเดือน	ชุมชนชานนา	ชุมชนพืชเชิงพาณิชย์	ชุมชนสวนผักผลไม้	รวม
ก่อนโควิด-19				
ค่าเฉลี่ย	5,252	5,175	6,533	5,309
SD	5,094	6,484	7,337	5,800
ระหว่างโควิด-19				
ค่าเฉลี่ย	2,571	2,287	3,733	2,541
SD	3,331	3,268	3,535	3,323

3.3 ผลกระทบด้านรายจ่าย

ด้านรายจ่ายของครัวเรือน ด้านค่าใช้จ่ายค่าไฟฟ้า (หมายเหตุ : เป็นค่าไฟฟ้าในเดือน เม.ย.2563 ซึ่งอยู่ในช่วงที่ยังไม่มีการช่วยเหลือค่าไฟฟ้า) และค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับบุตรหลานเพิ่มขึ้นในสัดส่วนที่มากกว่าด้านอื่น ๆ

เนื่องจากนักเรียน นักศึกษา หยุดเรียนและกลับมาอยู่บ้านซึ่งต้องใช้อุปกรณ์ที่ใช้ไฟฟ้าเพิ่มมากยิ่งขึ้น และต้องซื้ออุปกรณ์ที่เกี่ยวข้องกับ “การใช้ชีวิตออนไลน์” มากยิ่งขึ้น ส่วนค่าอาหารมีครัวเรือนร้อยละ 28.6 ตอบว่า ค่าอาหารในครัวเรือนเพิ่มมากขึ้น ค่าเฉลี่ยรายจ่ายต่อเดือนด้านอาหารก่อนโควิด-19 ราว 5,117 บาท ช่วงโควิด-19 เพิ่มขึ้นเป็น 5,356 บาทต่อเดือน หรือเพิ่มขึ้นราว ร้อยละ 4.6

ตารางที่ 14 แสดงการเปรียบเทียบรายจ่ายด้านต่าง ๆ ของครัวเรือน ก่อน-ระหว่างโควิด-19

ค่าใช้จ่าย	เพิ่มขึ้น	เท่าเดิม	ลดลง	รวม	ค่าเฉลี่ย (บ/ด)	
					ก่อนโควิด (บ/ด)	ระหว่างโควิด
ค่าอาหาร	28.6	54.1	17.3	100.0	5117.08	5356.31
ค่าน้ำประปา	25.0	70.9	4.1	100.0	202.48	222.45
ค่าไฟฟ้า	38.0	32.2	29.8	100.0	768.57	991.89
ค่าโทรศัพท์ อินเทอร์เน็ต	10.5	87.9	1.6	100.0	599.69	619.95
ค่าใช้จ่ายในการลงทุน ภาคเกษตร	11.1	73.5	15.4	100.0	12492.37	12357.65
ค่าขนส่งผลผลิต การเกษตร	2.0	79.2	18.8	100.0	2356.78	2207.42
ค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับบุตร หลาน	36.0	44.1	19.9	100	3135.91	3669.34

3.4. ผลกระทบต่อด้านอาหารการกิน

ผู้ตอบแบบสำรวจแทนครัวเรือน ร้อยละ 45.4 เห็นว่า สถานการณ์ช่วงโควิด-19 กระทบบ้างพอสมควรและร้อยละ 40.7 เห็นว่า กระทบน้อยหรือไม่กระทบเลย มีเพียง ร้อยละ 13.9 เห็นว่า กระทบมาก ซึ่งอาจจะกล่าวได้ว่า ครัวเรือนเกษตรกรรายย่อยไม่ค่อยได้รับผลกระทบจากโควิด-19 ในมิติด้านอาหารการกินมากนัก เนื่องจากยังพออาศัยแหล่งอาหารจากพืชและสัตว์ที่มีอยู่ในแปลงของครัวเรือน การปลูกผักกินเอง การพึ่งพาอาศัยกันในมิติวัฒนธรรมการแลกเปลี่ยนอาหารในชุมชน (ดูตารางที่ 15) และยังสามารถซื้ออาหารได้จากชุมชน เช่น ร้านค้าในชุมชน ตลาดนัดชุมชน ตลาดเขียวในชุมชน ฯลฯ การซื้ออาหารจากรถพุ่มพวงและรถเร่ขายของ ซึ่งพบว่า มีสัดส่วนเพิ่มขึ้นเช่นกัน (ดูตารางที่ 16)

ตารางที่ 15 แสดงความคิดเห็นผลกระทบต่ออาหารการกินของครัวเรือน

ระดับผลกระทบ	ร้อยละ
1. กระทบมาก	13.9
2. กระทบบ้างพอสมควร	45.4
3. กระทบน้อยมากหรือไม่กระทบเลย	40.7
รวม	100.0

ตารางที่ 16 เปรียบเทียบการใช้จ่ายด้านอาหารของครัวเรือนจากแหล่งต่าง ๆ

แหล่งรายจ่าย	เพิ่มขึ้น	เท่าเดิม	ลดลง	รวม
1. การซื้ออาหารบริโภคจากชุมชน เช่น ร้านค้าในชุมชน ตลาดนัดชุมชน ตลาดเขียวในชุมชน	27.4	53.8	18.8	100.0

2. การซื้ออาหารจากตลาดในเมือง ตลาดเขียวในเมือง	13.8	50.4	35.8	100.0
3. การซื้อจากร้านสะดวกซื้อ ห้าง/ซูเปอร์มาร์เก็ตในเมือง	15.6	55.2	29.2	100.0
4. การซื้ออาหารผ่านร้านค้าออนไลน์				
4.1 ส่งผ่าน Kerry, SCG	12.0	79.3	8.8	100.0
4.2 ส่งผ่าน GRAB, Food Panda, Line Man	3.4	89.8	6.8	100.0
4.3 ซื้อผ่านร้านอาหารออนไลน์โดยตรง เช่น KFC, The Pizza	2.2	91.7	6.1	100.0
5. การซื้ออาหารจากรถเร่/รถพุ่มพวง	23.8	58.8	17.4	100.0
6. อาหารจากพืชและสัตว์ที่มีอยู่ในแปลงของครัวเรือน				
6.1 ข้าว	11.7	85.0	3.3	100.0
6.2 ผัก	14.7	79.2	6.0	100.0
6.3 ไข่ เนื้อสัตว์ และปลา	23.7	72.8	3.6	100.0
7. หาเก็บจากฐานทรัพยากร	8.0	76.8	15.1	100.0

ตารางที่ 17 แสดงการแสวงหาทางออกหรือรับมือด้านอาหารการกินของครัวเรือนเกษตรกรรายย่อย

การแสวงหาทางออก	ร้อยละ
1. การแลกเปลี่ยนอาหารการกินระหว่างเพื่อนบ้านทั้งใน-นอกชุมชน	18.3
2. ปลูกพืชผักบริโภคเอง เลี้ยงสัตว์	44.2
3. จำเป็นต้องใช้เงินเก็บมาซื้ออาหารมากขึ้น	35.7

(หมายเหตุ ตอบได้หลายข้อ)

3.5 ผลกระทบของโควิด-19 ต่อมิติการดูแลสุขภาพของสมาชิกในครัวเรือน

ในมิติด้านการดูแลสุขภาพของสมาชิกในครัวเรือน พบว่า ครัวเรือนส่วนใหญ่หรือเกือบทั้งหมดสามารถเข้าถึงหน้ากากอนามัย และ เจล/แอลกอฮอล์ล้างมือ กล่าวคือ ตัวแทนครัวเรือนตอบว่า มีหน้ากากใส่ และเจลล้างมือเพียงพอสำหรับตนเองและสมาชิกเมื่อออกนอกบ้าน ร้อยละ 97.0 และ 90.9 ตามลำดับ และครัวเรือนมีรายจ่ายสำหรับการซื้อเจล-หน้ากากอนามัย เฉลี่ย ราว 613 บาทต่อเดือน

ส่วนความพร้อมด้านที่อยู่อาศัยเหมาะสมกับการเป็นที่กักของสมาชิกในครัวเรือน ตัวแทนครัวเรือนผู้ตอบร้อยละ 56.0 เห็นว่า มีความพร้อม ร้อยละ 27.3 ไม่มีความพร้อมแต่สามารถดัดแปลงได้ ร้อยละ 16.7 เห็นว่าไม่มีความพร้อม ส่วนการไปตรวจเชื้อโควิด-19 พบว่า มีร้อยละ 1.6 ตอบว่าในครัวเรือนมีสมาชิกไปตรวจ และพบว่าจำนวนครัวเรือนทั้งหมด มีผู้ตอบว่า มีสมาชิกติดโควิด-19 เพียง 2 ครัวเรือน

ด้านทัศนคติของตัวแทนครัวเรือนผู้ตอบแบบสอบถามความรู้สึกต่อกรณีในชุมชนมีผู้ติดเชื้อโควิดเข้ามาอยู่อาศัยหรือกักตัว พบว่า ส่วนใหญ่ ร้อยละ 51.0 แสดงความเห็นว่ามีความรู้สึกลำบากใจหรือไม่เต็มใจมากนักที่จะให้ผู้ติดเชื้อเข้ามาอยู่ในชุมชน (ร้อยละ 23.4 ไม่มีความเห็น/ไม่ตอบ)

ส่วนช่องทางการรับรู้ข่าวสารเรื่องโรคโควิด-19 และคำแนะนำการปฏิบัติตัวในช่วงโควิด-19 ที่น่าเชื่อถือที่สุด อันดับแรกคือ สื่อโทรทัศน์ (ร้อยละ 49.2) รองลงมาคือ สื่อบุคคล (เช่น ผู้นำชุมชน อสม. คนในครอบครัว เพื่อนบ้าน เป็นต้น) ร้อยละ 38.5 และสื่อโซเชียลมีเดีย (เช่น เฟซบุ๊ก ทวิตเตอร์ ไลน์ เป็นต้น) ร้อยละ 11.4

ตารางที่ 18 แสดงการเข้าถึงหน้ากากอนามัย/หน้ากากผ้า

การเข้าถึงหน้ากากอนามัย/หน้ากากผ้า	เพียงพอ	ไม่เพียงพอ	รวม
1. มีหน้ากากอนามัย/หน้ากากผ้าใส่สำหรับตนเองและสมาชิกเมื่อออกนอกบ้าน	98.2	1.8	100.0
2. มีเจล/แอลกอฮอล์ล้างสำหรับตนเองและสมาชิกเมื่อออกนอกบ้าน	90.0	9.1	100.0

ตารางที่ 19 แสดงความคิดเห็นต่อความพร้อมด้านที่อยู่อาศัยหรือบ้านที่จะให้สมาชิกครอบครัว กักตัวเองแยกจากผู้อื่น

ที่อยู่อาศัยเหมาะสมกับการเป็นที่กักตัวเอง	เหนือ	ตะวันออกเฉียงเหนือ	กลาง	ตะวันออก	ใต้	รวม
มีความพร้อม	48.0	64.0	43.3	70.6	49.0	56.0
ไม่มีความพร้อมแต่สามารถดัดแปลงได้	33.1	26.9	37.5	12.5	25.2	27.3
ไม่มีพื้นที่ให้กักตัวเองที่บ้าน	19.0	9.1	19.2	16.9	25.9	16.7
รวม	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

ตารางที่ 20 ความรู้สึกต่อกรณีในชุมชนมีผู้ติดเชื้อโควิดเข้ามาอยู่อาศัยหรือกักตัว

ความรู้สึกต่อผู้ติดเชื้อที่จะเข้ามาอยู่ร่วมในชุมชน	เหนือ	ตะวันออกเฉียงเหนือ	กลาง	ตะวันออก	ใต้	รวม
มีความเต็มใจให้เข้ามาอยู่ในชุมชน	28.3	19.7	26.7	26.3	31.3	25.6
มีความรู้สึกลำบากใจหรือไม่เต็มใจมากนักที่จะให้ผู้ติดเชื้อเข้ามาอยู่ในชุมชน	60.6	56.2	30.0	51.9	38.8	51.0
ไม่มีความเห็น/ไม่ตอบ	11.2	24.1	43.3	21.9	29.9	23.4
รวม	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

ตารางที่ 21 แสดงช่องทางการรับรู้ข่าวสารเรื่องโรคโควิด-19 และคำแนะนำการปฏิบัติตัวในช่วงโควิด-19 ที่น่าเชื่อถือที่สุด

ประเภทสื่อ	เหนือ	ตะวันออกเฉียงเหนือ	กลาง	ตะวันออก	ใต้	รวม
สื่อบุคคล เช่น ผู้นำชุมชน อสม. คนในครอบครัว เพื่อนบ้าน	48.1	50.3	11.7	31.2	27.0	38.5
สื่อโทรทัศน์	40.3	37.2	60.0	63.1	66.2	49.2
สื่อโซเชียลมีเดีย เช่น เฟซบุ๊ก ทวิตเตอร์ ไลน์	11.2	11.7	25.0	5.1	6.8	11.4
สื่อวิทยุ	0.4	0.7	2.5	0.6	0.0	0.7
สื่ออื่นๆ เช่น หนังสือพิมพ์	0.0	0.0	0.8	0.0	0.0	0.1
รวม	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

3.6 มิติด้านการเข้าถึงมาตรการช่วยเหลือเยียวยาจากรัฐ

โครงการเยียวยาของรัฐ “เราไม่ทิ้งกัน” มีครัวเรือนร้อยละ 42.0 ที่ตอบว่า ไม่ได้ลงทะเบียน โดยมีเหตุผลหลักๆ คือ เห็นว่าไม่มีสิทธิและจะลงทะเบียนเยียวยาเกษตรกร สำหรับผลการลงทะเบียน พบว่าครัวเรือนที่มีสมาชิกลงทะเบียนอย่างน้อย 1 คนและได้รับเงิน รวมถึงกำลังรอรับเงิน มีประมาณร้อยละ 39.0 ส่วนที่ลงทะเบียนไม่สำเร็จ หรืออุทธรณ์ไม่สำเร็จ มีประมาณร้อยละ 19

ครัวเรือนที่มีสมาชิกลงทะเบียนสำเร็จในแต่ละครัวเรือนจะมีสมาชิกโดยเฉลี่ยได้รับเงิน 5,000 บาท ครัวเรือนละ 1 คน ประมาณร้อยละ 28 ครัวเรือนละ 2 คน ร้อยละ 8 และครัวเรือนที่มีสมาชิกได้รับเงินช่วยเหลือมากกว่า 3 คนขึ้นไป มีประมาณร้อยละ 2

ตารางที่ 22 แสดงสถานะการลงทะเบียนของสมาชิกในครัวเรือนโครงการเยียวยา “เราไม่ทิ้งกัน”

สถานะการลงทะเบียน	จำนวน	ร้อยละ
ไม่ได้ลงทะเบียน	421	42.0
ลงทะเบียนไม่สำเร็จ ไม่ได้รับเงิน	190	19.0
ลงทะเบียนสำเร็จและได้รับเงิน	391	39.0
รวม	1002	100.00

ส่วนโครงการเยียวยาเกษตรกร ครัวเรือนละ 15,000 บาท(เดือนละ 5,000 บาท) พบว่า ร้อยละ 32.3 ลงทะเบียนและได้รับเงินแล้ว ร้อยละ 54.7 ลงทะเบียนแล้วและกำลังอยู่ในกระบวนการพิจารณา โดยมีผู้ไม่ลงทะเบียน ร้อยละ 10.0

สำหรับเหตุผลของครัวเรือนที่ไม่ได้ลงทะเบียนเพื่อรับเงินเยียวยาเกษตรกร สามารถแบ่งเป็น 4 กลุ่มหลัก ได้แก่

- 1) กลุ่มที่ไม่ได้ลงทะเบียนเกษตรกรไว้ รวมถึงกลุ่มที่มีสิทธิอื่นอยู่แล้ว กล่าวคือ ประกอบอาชีพอื่นเป็นหลัก เช่น ข้าราชการ พนักงานที่มีสิทธิประกันสังคม เป็นต้น
- 2) กลุ่มที่ไม่เคยรับรู้เรื่องการลงทะเบียนเพื่อรับเงินเยียวยาเกษตรกรในช่วงโควิด หรือบางกลุ่มได้ข้อมูลมา แต่ไม่มีความรู้เรื่องวิธีการลงทะเบียน
- 3) กลุ่มที่ไม่ได้ถือครองกรรมสิทธิ์ที่ดินที่ทำการเพาะปลูก และคิดว่าตนเองไม่มีสิทธิ เช่น แรงงานรับจ้าง
- 4) กลุ่มที่คิดว่าไม่เดือดร้อน หรือคิดว่าเสียเวลาในการลงทะเบียน

สำหรับเหตุผลของครัวเรือนที่ลงทะเบียนแล้วแต่ยังอยู่ในระหว่างการพิจารณา สามารถแบ่งได้เป็น 3 กลุ่มหลัก ได้แก่ กลุ่มที่อยู่ในระหว่างรอตรวจเอกสารเพื่อพิจารณาว่ามีสิทธิหรือไม่ กลุ่มที่อยู่ในระหว่างส่งเอกสารเพิ่มเติม และอุทธรณ์ และกลุ่มที่รอโอนเงินเข้าบัญชี

ตารางที่ 23 แสดงสถานะการลงทะเบียนรับเงินเยียวยาเกษตรกร

การลงทะเบียน รับเงินเยียวยาเกษตรกร	ชุมชน ชานา	ชุมชนพืชเชิง พาณิชย์	ชุมชนสวน ผักผลไม้	รวม
ไม่ได้ลงทะเบียน	9.2	8.6	15.7	10.0
ลงทะเบียนและได้รับเงินแล้ว	34.5	34.4	21.7	32.3
ลงทะเบียนแล้ว แต่ยังไม่ได้รับเงินเพราะอยู่ใน กระบวนการพิจารณา	52.5	55.3	60.2	54.7
ลงทะเบียนแล้ว แต่ไม่ได้รับเงินเพราะไม่มี สิทธิ (ไม่ได้ลงทะเบียนเกษตรกร เช่น กรณี แรงงานรับจ้างภาคเกษตร ฯลฯ)	3.5	1.4	2.4	2.7
อื่น ๆ ไม่ได้ระบุเหตุผลไว้	0.2	0.3	0.0	0.2
รวม	100.0 (545)	100.0 (291)	100.0 (166)	100.0 (1,002)

โครงการสินเชื่อฉุกเฉินแบบไม่ต้องมีหลักประกันในวงเงินกู้ไม่เกิน 10,000 บาท ดอกเบี้ยต่ำ ของ
ธกส. และธนาคารออมสิน พบว่า ตัวแทนครัวเรือนเกษตรกรส่วนใหญ่ ร้อยละ 64.2 รู้ว่ามีโครงการดังกล่าว
นี้แต่ไม่ยื่นกู้เงิน ร้อยละ 28.3 ตอบว่าไม่รู้/ไม่ทราบ มีผู้ที่กู้และได้รับเงินกู้แล้ว ร้อยละ 1.7 และ ร้อยละ 0.6
ยื่นกู้แต่ได้รับแจ้งแล้วว่าไม่ผ่าน สำหรับเหตุผล พบว่า กลุ่มที่รู้เรื่องเกี่ยวกับโครงการแต่ไม่ขอกู้เงินเพราะไม่
อยากเป็นหนี้ และไม่เดือดร้อนมาก ส่วนที่กู้แล้วไม่ได้เพราะคุณสมบัติไม่ครบ

ส่วนการเข้าร่วมโครงการพักชำระหนี้จากธนาคารหรือสถาบันการเงินในช่วงวิกฤติโควิด-19 พบว่า
มีผู้ตอบว่ารู้แต่เข้าร่วมโครงการ ร้อยละ 34.7 รู้และเข้าร่วมโครงการ ร้อยละ 31.5 และ ร้อยละ 28.3 ตอบ
ว่าไม่รู้/ไม่ทราบ

ตารางที่ 24 แสดงสถานะการเข้าร่วมโครงการสินเชื่อฉุกเฉินแบบไม่ต้องมีหลักประกัน

การเข้าร่วมโครงการสินเชื่อฉุกเฉิน แบบไม่ต้องมีหลักประกัน	ชุมชน ชานา	ชุมชนพืชเชิง พาณิชย์	ชุมชนสวนผัก ผลไม้	รวม
ไม่รู้/ไม่ทราบ	31.4	18.2	36.1	28.3
รู้แต่ไม่ได้อื่น	63.3	69.4	57.8	64.2
กู้ อยู่ในกระบวนการยื่นขอ	3.9	9.3	2.4	5.2
กู้และได้เงินมาใช้แล้ว	1.1	2.1	3.0	1.7
กู้แต่ไม่ได้	0.4	1.0	0.6	0.6
รวม	100.0	100.0	100.0	100.0

ตารางที่ 25 แสดงสถานะการเข้าร่วมโครงการพักชำระหนี้จากธนาคารหรือสถาบันการเงินในช่วง
วิกฤติโควิด-19

การเข้าร่วมโครงการพักชำระหนี้	ชุมชน	ชุมชนพืชเชิง	ชุมชนสวนผัก	รวม
-------------------------------	-------	--------------	-------------	-----

จากธนาคารหรือสถาบันการเงิน	ชานา	พาณิชย์	ผลไม้	
ไม่รู้/ไม่ทราบ	33.8	22.3	33.7	30.4
รู้แต่ไม่ได้เข้าโครงการ (ทั้งกลุ่มที่เป็นหนี้ และไม่ได้เป็นหนี้)	33.9	35.4	36.1	34.7
รู้และได้เข้าโครงการ	30.3	37.5	25.3	31.5
อื่น ๆ เช่น กำลังคิดที่จะเข้าร่วมโครงการพักชำระหนี้ คิดว่าตัวเองไม่มีสิทธิเพราะเพ็งกู้ ธนาคารไม่ให้ข้อมูล	2.2	4.8	4.8	3.3
รวม	100.0	100.0	100.0	100.0

3.7 มิติด้านการปรับตัวของครัวเรือนเกษตรกรรมช่วงวิกฤติโควิด-19

ในมิติด้านการปรับตัวของครัวเรือนเกษตรกรรมรายย่อยช่วงวิกฤติโควิด-19 ครัวเรือน พบว่ากิจกรรมที่ผู้ตอบแบบสอบถามซึ่งเป็นสมาชิกของครัวเรือนได้สะท้อนผ่านคำตอบให้เห็นการปรับตัว อันดับมากที่สุดคือ การลดรายจ่ายโดยการปลูกผัก/เลี้ยงสัตว์กินเอง (ร้อยละ 48.5) อันดับรองลงมา คือ การลดรายจ่ายโดยหาอาหารจากแหล่งธรรมชาติเพิ่มมากขึ้นกว่าช่วงปกติ(ร้อยละ 25.5) และอันดับสาม การหารายได้จากอาชีพอื่น ๆ เสริม (ร้อยละ 17.3) มีข้อน่าสังเกตว่า รวร้อยละ 11.5 การจำหน่ายจำนองทรัพย์สินและขายทรัพย์สิน

นอกจากนี้ ยังพบว่า มีการปรับตัวที่อาศัยมิติด้านความสัมพันธ์ทางสังคม เครือข่ายทางสังคมในการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ดังที่พบว่า ร้อยละ 41.4 มีการบริจาค หรือแบ่งปันเงิน ผลผลิต อาหาร ฯลฯ ให้ญาติพี่น้องเพื่อนบ้านในชุมชน ร้อยละ 35.9 มีการเข้าร่วมกิจกรรมเฝ้าระวังในชุมชนหรือในท้องที่ใกล้เคียง และร้อยละ 15.7 ตอบว่า ครัวเรือนหรือสมาชิกในครัวเรือน ได้ร่วมการบริจาคหรือแบ่งปันเงิน ผลผลิต อาหาร ฯลฯ ให้ผู้อื่นนอกชุมชน

ตารางที่ 26 แสดงการปรับตัวของครัวเรือนเกษตรกรมรายย่อยช่วงวิกฤติโควิด-19

กิจกรรมของครัวเรือน	ไม่มี	มี	รวม
1. การเพิ่มช่องทางการขายผลผลิต การแปรรูปในลักษณะขายในตลาดออนไลน์ หรือการใช้ช่องทางสื่อสาร	96.2	3.8	100.00
2. การปรับการผลิตหรือวางแผนการผลิตโดยการปลูกพืช/เลี้ยงสัตว์ให้หลากหลายมากยิ่งขึ้น	85.0	15.0	100.00
3. การเพิ่มพื้นที่การผลิตทางการเกษตร	96.0	4.4	100.00
4. การลดรายจ่ายโดยการปลูกผัก/เลี้ยงสัตว์กินเอง	51.8	48.2	100.00
5. การลดรายจ่ายโดยหาอาหารจากแหล่งธรรมชาติเพิ่มมากขึ้นกว่าช่วงปกติ	74.5	25.5	100.00
6. การกั๊ยมเพิ่มขึ้นกว่าปกติ	92.00	8.00	100.00
7. การจำหน่ายของทรัพย์สิน	91.2	8.8	100.00
8. การขายทรัพย์สิน	97.3	2.7	100.00
9. การหารายได้จากอาชีพอื่น ๆ เสริม	82.7	17.3	100.00
10. การรับความช่วยเหลือจากเครือข่ายทางสังคม (เช่น เพื่อนญาติพี่น้อง เพื่อนบ้าน วัด โรงเรียน เครือข่ายศิษย์เก่า ฯลฯ)	87.7	12.3	100.00

ตารางที่ 27 แสดงบทบาทของครัวเรือนในการช่วยเหลือคนอื่น

บทบาทในการช่วยเหลือ	ร้อยละ
1. การบริจาค หรือแบ่งปันเงิน ผลผลิต อาหาร ฯลฯ ให้ญาติพี่น้อง เพื่อนบ้าน ในชุมชน	41.4
2. การบริจาค หรือแบ่งปันเงิน ผลผลิต อาหาร ฯลฯ ให้ผู้อื่นนอกชุมชน	15.7
3. การเข้าร่วมกิจกรรมเผื่อระวังในชุมชนหรือในท้องที่ใกล้เคียง	35.9

3.8 บทสรุปและข้อสังเกตบางประการ

ครัวเรือนเกษตรกรรายย่อยมีการผลิตและแหล่งรายได้ที่หลากหลาย กล่าวคือ รายได้ที่มาจาก การแปรรูป ค้าขาย และแรงงานนอกภาคการเกษตร ผลกระทบที่เกิดจากโควิด-19 แม้จะมีในทุกมิติของชีวิตแต่ก็ได้รับผลกระทบน้อยกว่า ผลกระทบของโควิด-19 ต่อคนจนเมือง (อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์และคณะ. รายงานการสำรวจผลกระทบจากโควิด-19 ต่อชีวิตคนจนเมือง 2563) และได้รับผลกระทบน้อยกว่าผู้คนที่ม ีชีวิตทางเศรษฐกิจในภาคบริการหรือภาคท่องเที่ยว

การผลิตพืชหลักหรือพืชพาณิชย์และไม้ผลที่ได้รับผลกระทบ แต่ผลกระทบก็เกิดขึ้นกับพืชผักและผลไม้บางชนิดที่รุนแรงเท่านั้น กล่าวคือ ไม่ได้เกิดผลกระทบจนกระทั่งไม่มีรายได้จากการผลิต ส่วนรายได้จากการค้าขายและการแปรรูป แม้ได้รับผลกระทบทำให้รายได้ไม่เท่าเดิมแต่ก็พอสามารถปรับตัวในการประกอบอาชีพระดับชุมชน เช่น ตลาดชุมชน การเปิดร้านค้าหน้าบ้าน ฯลฯ

ผลกระทบต่อรายได้จากแรงงานนอกภาคเกษตร มีครัวเรือนที่มีสมาชิกตกงาน ร้อยละ 20.5 และมีครัวเรือนที่มีสมาชิกมีรายได้นอกภาคเกษตรลดลง ร้อยละ 24.1 ของจำนวนครัวเรือนที่มีสมาชิกหารายได้

นอกภาคเกษตร และพบว่า มีแรงงานนอกภาคเกษตรกรรมกลับบ้านจำนวนไม่มากนัก (ร้อยละ 4.1) ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่า รายได้ในมิติดังกล่าวนี้นี้ไม่ได้หดหายไปอย่างสิ้นเชิง สมาชิกครัวเรือนเหล่านี้ยังมีรายได้พอประมาณและเห็นโอกาสที่จะหารายได้จากแหล่งดังกล่าวนี้

ภาพดังกล่าวจึงสะท้อนให้เห็นว่า ครัวเรือนเกษตรกรรายย่อยมีความยืดหยุ่นสูง (resilience) มีความหลากหลาย มีการผลิตและแหล่งรายได้ที่หลากหลายเพื่อประกอบชีวิตทางเศรษฐกิจในยามวิกฤติ

ในขณะเดียวกัน ผลกระทบด้านอาหารการกินอยู่ ครัวเรือนเกษตรกรรายย่อยไม่ค่อยได้รับผลกระทบจากโควิด-19 ในมิติด้านอาหารการกินมากนัก เนื่องจากยังพออาศัยแหล่งอาหารจากแปลงการผลิตของครัวเรือน แหล่งอาหารจากฐานทรัพยากร และการพึ่งพาอาศัยกันในมิติวัฒนธรรมการแลกเปลี่ยนอาหารในชุมชน และยังสามารถซื้ออาหารได้จากแหล่งตลาดชุมชนที่หลากหลาย ทั้งตลาดเขียว หรือรถเร่/รถพุ่มพวง ตลาดหน้าบ้านซึ่งกลายเป็นทั้งแหล่งรับประกันความมั่นคงทางอาหารให้กับชุมชนและเป็นกลไกหล่อเลี้ยงเศรษฐกิจชุมชน การอาศัยมิติด้านความสัมพันธ์ทางสังคม เครือข่ายทางสังคมในการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ด้วยการแลกเปลี่ยนผลผลิต อาหารการกิน การบริจาค ฯลฯ เหล่านี้จึงสะท้อนให้เห็นระบบเศรษฐกิจฐานรากและต้นทุนด้านเครือข่ายความสัมพันธ์ในชุมชนที่เกื้อหนุนให้ครัวเรือนเกษตรกรรายย่อยสามารถปรับตัวและคอยช่วยประคับประคองให้ชีวิตพออยู่รอดในสภาวะวิกฤติที่เกิดขึ้นอย่างรุนแรงเช่นนี้

มิติด้านการเยียวยาและช่วยเหลือจากรัฐในโครงการ “เราไม่ทิ้งกัน” พบว่า สมาชิกครัวเรือนเกษตรกรรายย่อยที่หารายได้นอกภาคเกษตรกรรมยังตกหล่นหรือเข้าไม่ถึงการเยียวยาจำนวนมากแม้จะมีการขยายทั้งวงเงินงบประมาณและการปรับกระบวนการพิจารณาตรวจสอบสิทธิ์ แต่สิ่งสำคัญที่เกิดขึ้นก็คือความไม่เข้าใจต่อภาพชีวิตของครัวเรือนเกษตรกรรายย่อยที่มีชีวิตทางเศรษฐกิจที่หลากหลายมิติ การมุ่งเยียวยาครัวเรือนเกษตรกรที่มองเห็นอาชีพทางการเกษตรมิติเดียว เป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้ผู้คนที่ซึ่งเป็นสมาชิกครัวเรือนดังกล่าวนี้ตกหล่นไม่ได้รับเงินเยียวยาเพราะโดนไล่ให้มารับเงินเยียวยาในฐานะเกษตรกร แต่การเยียวยาครัวเรือนเกษตรกรที่ให้หนึ่งครัวเรือนหนึ่งสิทธิ์ก็ทำให้สมาชิกในครัวเรือนคนอื่น ๆ ที่มีแหล่งรายได้นอกภาคเกษตรกรรมไม่ได้รับเงินเยียวยา

3.9 ข้อเสนอแนะ

จากผลการสำรวจและข้อค้นพบดังกล่าวมานี้จึงนำมาสู่ข้อเสนอบางประการดังนี้

ประการแรก ทิศทางของการฟื้นฟูชีวิตภาคเกษตรกรรมชุมชนเกษตรกรรายย่อยรัฐต้องมองเห็นถึงศักยภาพของระบบเศรษฐกิจฐานรากและต้นทุนในชุมชนที่เกื้อหนุนให้ครัวเรือนเกษตรกรรายย่อยสามารถปรับตัวในสภาวะวิกฤติที่เกิดขึ้นดังข้อค้นพบจากการสำรวจนี้ งบประมาณฟื้นฟูของรัฐจำนวน 4 แสนล้านบาทที่กำลังดำเนินการต้องมุ่งหนุนเสริมศักยภาพดังกล่าว

ประการที่สอง ด้านกระบวนการฟื้นฟูชีวิตเศรษฐกิจฐานรากภายใต้งบประมาณ 4 แสนล้านบาท จำเป็นที่ต้องมีสร้างการมีส่วนร่วมอย่างกว้างขวางเพื่อให้บทเรียน ประสบการณ์จากชีวิตของผู้คนที่ดิ้นรนปรับตัวของครัวเรือนเกษตรกรรายย่อยซึ่งเป็นผู้คนจากฐานรากได้เป็นตัวแสดงสำคัญในการฟื้นฟูชีวิตของตนเอง รัฐไม่ควรดำเนินกระบวนการแบบลู่ลู่กลนโดยผ่านกลไกหน่วยงานราชการต่างๆ

ประการที่สาม มาตรการเยียวยาครัวเรือนเกษตรกรรายย่อยจำเป็นอย่างยิ่งที่รัฐจะต้องมีความเข้าใจภาพชีวิตและวิถีการทำมาหากินของสมาชิกครัวเรือนเกษตรกรที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก เงินเยียวยาต้องครอบคลุมชีวิตสมาชิกครัวเรือนที่เป็นแรงงานนอกภาคเกษตรกรรม ส่วนการเยียวยาเกษตรกรที่มีการลงทะเบียนเกษตรกรต้องคำนึงถึงแรงงานรับจ้างและผู้ไร้ที่ดินที่ไม่มีแปลงการผลิตและไม่สามารถลงทะเบียนเกษตรกรได้

ประการที่สี่ เมื่อภาพชีวิตทางเศรษฐกิจของสมาชิกครัวเรือนเกษตรกรรายย่อยมีฐานรายได้สำคัญอีกด้านหนึ่งที่มาจากรางงานนอกภาคเกษตรกรรมซึ่งส่วนใหญ่เป็นแรงงานนอกระบบ ดังนั้น จึงมีความจำเป็นที่จะต้องสร้างและจัดระบบสวัสดิการให้ครอบคลุมชีวิตแรงงานเหล่านี้

สรุปผลการวิเคราะห์เบื้องต้นจำนวน 6 แผ่นเพื่อใช้ในการประชาสัมพันธ์ทั้งในรูปแบบกระดาษและสังคมออนไลน์ผ่าน Facebook ของสถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา และของคณะผู้วิจัย LINE Application และสื่ออื่น ๆ ด้วย ปรากฏในภาคผนวก ข.

บทที่ 4 ผลการศึกษากรณีศึกษา

4.1 ข้อมูลสถานะเศรษฐกิจ สังคม และกายภาพของชุมชนกรณีศึกษา

4.1.1 ชุมชนคลองตะเกรา อำเภอกำแพงแสน จังหวัดฉะเชิงเทรา

ชุมชนนี้มีพื้นที่ส่วนใหญ่อยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติ แคว้นระบม-สียัด มีเนื้อที่ประมาณ 674,352 ไร่ มีลักษณะเป็นทิวเขาและป่าดงดิบที่อุดมสมบูรณ์ ระยะทางห่างจากอำเภอมือง 83 กิโลเมตร ประกอบด้วย 25 หมู่บ้าน จำนวนประชากร 27,008 คน แยกเป็นประชากรชายจำนวน 13,606 คนและประชากรหญิงจำนวน 13,402 คน มีประชากรหนาแน่นเฉลี่ย 41.10 คนต่อตารางกิโลเมตร ประชากรส่วนใหญ่มีอาชีพเกษตรกรรมและรับจ้างทั่วไป ประชาชนส่วนใหญ่พูดภาษาไทยอีสาน นับถือศาสนาพุทธ ประชากรหลักราว 9,358 ครัวเรือน มีอาชีพหลัก ทำนา, ทำสวน, ทำไร่ และอาชีพเสริมได้แก่รับจ้างทั่วไป ชาวบ้านมีรายได้เฉลี่ย 35,000 บาทต่อคนต่อปี ตามข้อมูลจากองค์การบริหารส่วนตำบลคลองตะเกรา ณ วันที่ 26 กรกฎาคม 2559 (ที่มา สำนักบริหารการทะเบียน กรมการปกครอง) สภาตำบลคลองตะเกราได้รับการประกาศเป็นองค์การบริหารส่วนตำบลคลองตะเกราในวันที่ 2 มีนาคม 2538 ²⁵

4.1.2 ชุมชนผาสิ่ง อำเภอมือง จังหวัดน่าน

ชุมชนนี้เป็นที่ตั้งของท่าอากาศยานน่าน มีสภาพกึ่งเมืองกึ่งชนบท มีเขตติดกับเทศบาลเมืองน่าน 2 หมู่บ้านและเขตชนบท 4 หมู่บ้าน ประกอบด้วย 6 หมู่บ้าน ประชากรหลักราว 4,985 คน มีประชากรหนาแน่นเฉลี่ย 60.06 คนต่อตารางกิโลเมตร สภาพภูมิประเทศส่วนใหญ่เป็นที่ดอน ลาดชัน ภูเขา มีพื้นที่ประมาณ 83 ตารางกิโลเมตรหรือ 51,875 ไร่ มีพื้นที่เขตป่าสงวนแห่งชาติ ได้แก่ วนอุทยานถ้ำผาตูบ ป่าชุมชน ป่าไม้ที่ถูกบุกรุก (ป่าเสื่อมโทรม) อยู่ในขั้นตอนการฟื้นฟูป่าโดยชุมชน ราชการและเอกชน อาชีพของประชากรร้อยละ 70 ทำนา ร้อยละ 13 เลี้ยงสัตว์ ร้อยละ 8 รับจ้าง และร้อยละ 9 ค้าขาย ชาวบ้านมีรายได้เฉลี่ย 81,820 บาทต่อคนต่อปี สภาผาสิ่งได้รับยกฐานะเป็นองค์การบริหารส่วนตำบลผาสิ่งในวันที่ 21 มีนาคม 2539 ²⁶

4.1.3 ชุมชนป่าคลอก อำเภอดงหลวง จังหวัดภูเก็ต

ชุมชนนี้มีสภาพพื้นที่ลาดเทจากภูเขาทางทิศตะวันตกลงสู่ทะเลอันดามัน และมีพื้นที่ราบบริเวณทางทิศตะวันออกของตำบล ระยะทางห่างจากอำเภอมือง 26 กิโลเมตร มีเนื้อที่ประมาณ 38 ตารางกิโลเมตร ประกอบด้วย 9 หมู่บ้าน ประชากรหลักราว 15,274 คน แยกเป็น ชาย 7,487 คน หญิง 7,787 คน มีความหนาแน่น เฉลี่ย 374 คน/ตารางกิโลเมตร อาชีพหลัก ทำสวน, ประมง, ค้าขาย ชาวบ้านมีรายได้เฉลี่ย 388,000 บาทต่อคนต่อปี สภาพภูมิประเทศของตำบลป่าคลอก เป็นที่ราบลุ่ม มีภูเขาเตลาคเป็น

²⁵ <http://klongtakrao.go.th/public/> เมื่อวันที่ 24 พฤศจิกายน 2563

²⁶ http://www.phasing.go.th/page.php?pagename=data_detail&id=145 วันที่ 24 พฤศจิกายน 2563

เทศบาลตำบลปากคอกได้รับการประกาศฐานะจากกระทรวงมหาดไทย ตั้งแต่วันที่ 31 สิงหาคม พ.ศ.2555 เป็นต้นไป²⁷

4.1.4 ชุมชนเลิงใต้ อำเภอโกสุมพิสัย จังหวัดมหาสารคาม

ชุมชนนี้หมู่บ้านส่วนใหญ่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำ พื้นที่เป็นที่ราบลุ่ม ในฤดูฝนจะเกิดน้ำท่วม มีถนนเชื่อมระหว่างหมู่บ้าน และอำเภอไปมาสะดวก ระยะทางห่างจากอำเภอเมือง 28. กิโลเมตร มีพื้นที่ 22.41 ตารางกิโลเมตร ประกอบด้วย 12 หมู่บ้าน จำนวนประชากรรวม 3,990 คน แยกเป็น ชาย 1,979 คน หญิง 2,011 คน มีความหนาแน่น เฉลี่ย 178.05 คน/ตารางกิโลเมตร จำนวน 938 ครัวเรือน อาชีพหลัก ทำนา อาชีพเสริม เลี้ยงปลา ปลูกหม่อนเลี้ยงไหม ทอผ้า ชาวบ้านมีรายได้เฉลี่ย 67,784 บาทต่อคนต่อปี บริหารงานโดยองค์การบริหารส่วนตำบลเลิงใต้²⁸

4.1.5 ชุมชนชิงโค อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา

ชุมชนนี้อยู่ในริมทะเลสาบสงขลาสภาพโดยทั่วไปมีพื้นที่เป็นที่ราบลุ่มและเป็นพื้นที่ชายฝั่งทะเล บางส่วน ระยะทางห่างจากอำเภอเมือง 27. กิโลเมตร มีเนื้อที่โดยประมาณ 7.618 ตารางกิโลเมตร หรือ 4,761.25 ไร่ มีประชากรทั้งสิ้น 5,437 คน แยกเป็นชาย 2,581 คน แยกเป็นหญิง 2,856 คน จำนวน 1,755 ครัวเรือน มีความหนาแน่น เฉลี่ย 715.39 คน/ตารางกิโลเมตร ประกอบด้วย 6 หมู่บ้าน อาชีพหลัก ทำสวน อาชีพเสริม ค้าขาย รับจ้าง ในพื้นที่ยังมีโรงงานอุตสาหกรรม ส่วนมากเป็นโรงงานอาหารทะเล ชาวบ้านมีรายได้เฉลี่ย 144,209 บาทต่อคนต่อปี บริหารงานโดยองค์การบริหารส่วนตำบลชิงโค²⁹

4.1.6 ชุมชนสองคอน อำเภอโพธิ์ไทร จังหวัดอุบลราชธานี

ชุมชนนี้ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของอำเภอโพธิ์ไทร ลักษณะทั่วไปเป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำโขง สลับกับเนินเขา ระยะทางห่างจากอำเภอเมือง 104 กิโลเมตร ประกอบด้วย 8 หมู่บ้าน ประชากรจำนวน 6,997 คน คิดเป็น 1,228 ครัวเรือน อาชีพหลัก ทำนา อาชีพเสริม ทำสวนผลไม้ ประมงน้ำจืด ชาวบ้านมีรายได้เฉลี่ย 31,363 บาทต่อคนต่อปี บริหารงานโดยองค์การบริหารส่วนตำบลสองคอน³⁰

²⁷ <http://www.paklok.go.th/content/information/2> วันที่ 24 พฤศจิกายน 2563

²⁸ <https://www.lerngtai.go.th/condition.php> วันที่ 24 พฤศจิกายน 2563

²⁹ http://www.chingco.go.th/content/general_information วันที่ 24 พฤศจิกายน 2563

30

<http://ubonratchathani.kapook.com/%E0%B9%82%E0%B8%9E%E0%B8%98%E0%B8%B4%E0%B9%8C%E0%B9%84%E0%B8%97%E0%B8%A3/%E0%B8%AA%E0%B8%AD%E0%B8%87%E0%B8%84%E0%B8%AD%E0%B8%99> และ <https://www.thaitambon.com/tambon/342104> วันที่ 24 พฤศจิกายน 2563

4.2 สถานะเศรษฐกิจสังคมของชุมชนก่อนโควิด-19

4.2.1 ความมั่นคงอาหาร

ชุมชนที่ศึกษาเป็นชุมชนเกษตรกรรมและชุมชนฐานทรัพยากร ฐานความมั่นคงอาหารของชุมชนมีหลากหลายมากน้อยต่างกันไปได้แก่ ฐานทรัพยากรอาหารธรรมชาติ เช่น ชุมชนน่านและชุมชนคลองเตกรา ฉะเชิงเทรา ฟังพ่าฐานทรัพยากรอาหารจากป่า ชุมชนมหาสารคามฟังพ่าอาหารธรรมชาติจากลำน้ำชี เหมือนกับชุมชนริมน้ำโขงอุบลฯ ที่ยังมีปลาและพืชสัตว์อาหารจากลำน้ำโขงสาขาหลักและสาขาย่อย ชุมชนฝั่งทะเลภูเก็ตพังงาที่ฟังพ่าทะเลเป็นหลัก แม้ชุมชนสงขลาก็ยังได้ทรัพยากรทางทะเลจากทะเลสาบสงขลาและทะเลอ่าวไทย

ความมั่นคงอาหารของกลุ่มต่างๆ ยังมาจากฐานการผลิตที่ไม่เพียงผลิตพืชทางเศรษฐกิจเพื่อขายยังมีผลิตเพื่อบริโภคในครัวเรือนด้วย ทั้งการปลูกข้าวไว้บริโภคอย่างชุมชนมหาสารคามและอุบลฯ การปลูกพืชผักไว้บริโภคในครัวเรือนของทุกพื้นที่

แต่กระนั้นสถานการณ์ความมั่นคงอาหารของชุมชนต่าง ๆ หาได้อยู่ในความสมบูรณ์ ชุมชนต่างๆ เผชิญเงื่อนไขที่ทำให้ระบบอาหารไม่มั่นคงหลายปัจจัย

ชุมชนจังหวัดน่านซึ่งตั้งอยู่ในภูมิทัศน์ภูเขาสูงมีป่าไม้และต้นน้ำที่ชุมชนร่วมกันดูแลรักษาในรูปป่าชุมชน แต่กระนั้นก็เผชิญกับการขยายตัวพืชเศรษฐกิจข้าวโพดที่ทำให้ระบบนิเวศป่าไม้เสื่อมโทรม และนโยบายป่าไม้ที่ดินของรัฐที่ทำให้ชุมชนขาดสิทธิมั่นคงในที่ดินทำกิน แรงกดดันทางเศรษฐกิจข้าวโพดจากกลไกตลาดขัดแย้งโดยตรงกับนโยบายป่าไม้ที่ดินที่ต้องการหวงกันพื้นที่ป่า ทำให้ชุมชนไม่เพียงสูญเสียฐานทรัพยากรอาหารและต้นน้ำจากป่า หลายแห่งถูกกีดกันการเข้าถึงทรัพยากรจากป่าด้วย แม้ชาวบ้านอาจจะยังพอต่อร่องเข้าถึงอาหารธรรมชาติได้บ้าง แต่ความไม่มั่นคงในสิทธิที่ดินทำกินส่งผลต่อความไม่มั่นคงในการทำการผลิตของชุมชนด้วย

ชุมชนสายน้ำโขงที่อุบลฯ ก็เป็นกลุ่มที่เผชิญปัญหาความผันผวนของระบบนิเวศน้ำโขง (สายหลักและสาขา) อย่างรุนแรงจากการสร้างเขื่อนในประเทศจีน ลาว และไทย พวกเขาเจอภาวะขึ้นลงของน้ำโขงที่ไม่ปรกติมาตั้งแต่ปี 2545 และมาเด่นชัดในปี 2551 ส่งผลกระทบต่อความมั่นคงอาหารอย่างรุนแรง ปริมาณปลาและสัตว์น้ำที่เคยจับได้ลดลงไม่ต่ำกว่าร้อยละ 50 พืชผักริมตลิ่ง เช่น ถั่วลิสง และอื่น ๆ ผลผลิตเสียหาย ระบบนิเวศอาหารเผชิญสภาวะเปราะบาง

ชุมชนชาวนาอย่างชุมชนสารคามริมน้ำชี พวกเขาที่มีน้ำท่าอุดมสมบูรณ์จากน้ำชี บางส่วนหาปลาส่วนใหญ่ทำนามีความมั่นคงโดยทำนาปีละ 2 ครั้ง (นาปีและนาปรัง) ผลผลิตข้าวส่วนหนึ่งก็ไว้บริโภค ความมั่นคงอาหารขึ้นอยู่กับระบบการผลิตเป็นหลัก แต่ชุมชนก็เริ่มเผชิญปัญหาแล้ง ทำให้การทำนาลดลงเหลือแต่นาปี สถานะความมั่นคงอาหารจึงลดลง

ชุมชนริมฝั่งทะเลภูเก็ตและพังงาที่ฟังพ่าระบบนิเวศชายฝั่งทะเลอันประกอบด้วยป่าชายเลน ป่าชายหาด หญ้าทะเล และสัตว์น้ำทะเล ทะเลเป็นทั้งฐานความมั่นคงอาหารตามธรรมชาติและฐานเศรษฐกิจ แต่ระบบบริการทางนิเวศที่พวกเขาได้รับจากชายฝั่งและทะเลก็เริ่มสั่นคลอนจากการขยายตัวของธุรกิจท่องเที่ยว ป่าชายเลนถูกบุกรุก หาดสาธารณะถูกจับจอง พวกเขาจึงเจอการประกาศเขตอนุรักษ์ทางทะเลที่ปิดกั้นการเข้าถึงแหล่งทรัพยากรทางทะเลบางส่วน และการขยายตัวของประมงพาณิชย์ แต่กระนั้นทะเลก็ยังเป็นฐานความมั่นคงอาหารที่รองรับชุมชนได้อยู่

ชุมชนสิงหนคร แห่งลุ่มทะเลสาบสงขลา ก็เป็นกลุ่มที่มีฐานความมั่นคงอาหารหลากหลาย ทั้งระบบนา สวนพืชผักผลไม้ และทรัพยากรทะเลจากทะเลสาบสงขลาและทะเลอ่าวไทย มีระบบการผลิตและแลกเปลี่ยนอาหารเป็นเครือข่ายวงกว้าง

กล่าวโดยสรุปแล้ว ชุมชนต่าง ๆ มีฐานความมั่นคงอาหารจากทรัพยากรธรรมชาติเป็นทุนเดิม แต่มีระบบการผลิตเพื่อความมั่นคงอาหารด้วย แต่สถานการณ์ฐานทรัพยากรอาหารถดถอยต่อเนื่องจากกิจกรรมทางเศรษฐกิจ โครงการและนโยบายของรัฐและต่างประเทศ (กรณีเขื่อนกั้นน้ำโขงของจีนและลาว) จากสภาวะโลกร้อนที่ทำให้เกิดภาวะแล้ง และที่สำคัญคือการสภาวะเศรษฐกิจ

4.2.2 ฐานเศรษฐกิจ

กลุ่มชุมชนที่ศึกษาทุกกลุ่มล้วนมีฐานเศรษฐกิจหลายฐาน ทรัพยากรธรรมชาติไม่เพียงเป็นแหล่งความมั่นคงอาหาร ยังเป็นฐานเศรษฐกิจเพื่อยังชีพและการค้า ชุมชนประมงริมน้ำโขงเช่นบ้านสองคอน อำเภอโพธิ์ไทร จังหวัดอุบลราชธานี เคยได้รายได้จากการจับปลาครีวเรือนละ 40,000-50,000 บาทต่อปี แต่ผลกระทบจากเขื่อนน้ำโขงทำให้รายได้ลดไปกว่าร้อยละ 80 บางบ้านที่เคยได้รายได้จากเรือท่องเที่ยววันน้ำโขงจาก 2,600 เที่ยวต่อปีก็ลดเหลือ 700 เที่ยว หรือหายไปร้อยละ 70 ปรากฏการณ์เหล่านี้เกิดตั้งแต่ปี 2554 ก่อนวิกฤติโควิด

ชุมชนที่จังหวัดน่านที่ต้องพึ่งพากับพืชเศรษฐกิจหลัก เช่น ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ ที่ต้องเผชิญปัญหาทั้งราคาข้าวโพดตกต่ำ ปัญหาการใช้ที่ดิน และภาวะขาดแคลนน้ำ ทำให้เศรษฐกิจตกต่ำต่อเนื่อง ชาวบ้านขาดเงินลงทุนทำข้าวโพดต่อทำให้พื้นที่ปลูกข้าวโพดลดลงตั้งแต่ปี 2557 ตัวชี้วัดสำคัญของเศรษฐกิจตกต่ำคือ หนี้สินของเกษตรกร ที่ปัจจุบันก่อนช่วงโควิดมีหนี้สินครัวเรือนสูงถึง 2-5 แสนบาท ชาวบ้านเป็นหนี้ตั้งแต่กองทุนหมู่บ้าน ธกส. ธนาคารออมสิน และหนี้นอกระบบกับเจ้าหนี้ท้องถิ่นที่ปล่อยเงินกู้เรื่องข้าวโพด ชุมชนน่านแม้มีฐานทรัพยากร แต่กลับเผชิญความเปราะบางทางเศรษฐกิจไม่น้อย

สำหรับชุมชนริมน้ำโขง ฐานเศรษฐกิจหลักของพวกเขาอยู่ที่ความสมบูรณ์ของแม่น้ำโขงและแม่น้ำสาขาย่อย ทั้งรายได้จากการทำประมง รายได้จากการปลูกพืชผักริมฝั่งแม่น้ำ และรายได้จากการท่องเที่ยว ชาวบ้านเผชิญปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำมาตั้งแต่ต้นปี 2551 จากความผิดปกติของแม่น้ำโขงที่มีสาเหตุจากการสร้างเขื่อนในประเทศจีนและลาว ทำให้จำนวนและชนิดปลาตกลงอย่างรวดเร็ว และยังกระทบไปถึงพืชผักริมตลิ่งที่ถูกน้ำท่วม แม้แต่รายได้จากการท่องเที่ยวก็ไม่แน่นอน เพราะแม่น้ำโขงบางช่วงก็น้ำท่วมสูงจนไม่เห็นทัศนียภาพเกาะแก่ง และบางช่วงก็แล้งไม่สะดวกเดินเรือ

ชุมชนริมน้ำชีที่มหาสารคาม ทำการผลิตประกอบด้วยทำนาปลูกข้าวหอมมะลิและข้าวเหนียว ร้อยละ 85 อ้อยร้อยละ 10 และมันสำปะหลังร้อยละ 5 พวกเขาเผชิญเศรษฐกิจแย่จากภัยแล้ง นาปรังที่เคยทำได้ก็ต้องหยุดไปเพราะแล้งมา 3 ปี ส่วนรายได้จากที่อ้อยและมันสำปะหลังก็ตกต่ำ เป็นแรงกดดันให้ชาวบ้านต้องเร่งหาอาชีพเสริม ชาวบ้านริเริ่มทำแปรรวมและธนาคารข้าว และทำเกษตรอินทรีย์ร้อยละ 30 แม้จะเจอปัญหาความแล้งและเศรษฐกิจตกต่ำ กระบวนการปรับตัวทางเศรษฐกิจของชาวบ้านยังพออยู่ได้

ส่วนชาวบ้านคลองตะเกรา ฉะเชิงเทรา เศรษฐกิจพวกเขาขึ้นกับพืชไร่หลัก เช่น ยางพารา มันสำปะหลัง ปาล์ม และไม้ผล ผลผลิตของชาวบ้านไม่ค่อยดีนักเพราะแล้งต่อเนื่อง และราคาพืชผลก็ไม่สูง ทำให้รายได้ถดถอยกว่าเดิม ชาวบ้านยังเจอปัญหาข้างป่ารุกเข้ามากินพืชผลในไร่

ลงมาดูเศรษฐกิจของชุมชนสิงหนคร สงขลา โดยภาพรวมเศรษฐกิจของสงขลาตกต่ำลงจากผลกระทบความไม่สงบในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ศูนย์กลางเศรษฐกิจหาดใหญ่เงียบเหงาซบเซามา 4-5 ปี แต่สำหรับชาวสิงหนครซึ่งเป็นชุมชนเกษตรกรรมทำนา ทำสวน และประมงชายฝั่ง ฐานเศรษฐกิจของพวกเขาแม้เฟื่องฟู แต่ก็ยังพึ่งตนเองได้พอประมาณ สะท้อนจากกลุ่มออมทรัพย์ของชุมชนที่ยังมีเงินหมุนเวียนนับสิบล้านบาท กล่าวโดยรวมแล้ว ชาวบ้านที่พึ่งพาการค้ากับภายนอกสูงเปราะบางในภาวะ

เศรษฐกิจชุมชน แต่กลุ่มชาวบ้านที่พึ่งพาฐานเกษตร มีกลุ่มออมทรัพย์เข้มแข็ง และมีธุรกิจชุมชนร่วมกัน ฐานเศรษฐกิจของพวกเขายังตั้งมั่นได้ดี

เทียบกับชุมชนพึ่งงา-ภูเก็ต ซึ่งมีฐานเศรษฐกิจจากประมง ทำสวน การค้า และการท่องเที่ยว เศรษฐกิจชุมชนผูกโยงกับท่องเที่ยวเป็นตัวนำ ชาวบ้านที่มีรายได้น้อยของภูเก็ตมีอาชีพรับจ้างทางการเกษตรและประมงมาแต่เดิม แต่ไม่มีที่ดินหรือเรือเป็นของตนเอง ส่วนมากมักมีอาชีพเสริมเป็นแรงงานภาคบริการและการท่องเที่ยวด้วย ซึ่งมีรายได้ค่อนข้างดี ทำให้มีฐานะทางการเงินดีกว่าประชากรที่มีรายได้น้อยในจังหวัดอื่นๆของประเทศ กล่าวโดยเฉพาะชุมชนที่พึ่งพาฐานทรัพยากรชายฝั่ง ทะเลคือฐานที่มั่นเศรษฐกิจพวกเขา บวกกับช่วงรายได้การท่องเที่ยวก็ยังไม่ได้ดี แม้โดยภาพรวมเศรษฐกิจท่องเที่ยวของภูเก็ตจะตกต่ำในช่วง 4-5 ปีจากผลกระทบการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจและการเมืองในระดับประเทศ

กล่าวโดยสรุป เศรษฐกิจของชุมชนแม้จะมีฐานที่หลากหลายต่างกัน ส่วนใหญ่มีฐานการผลิตเกษตรกรรม บางส่วนมีฐานทรัพยากรธรรมชาติให้เข้าถึงอาหารและสร้างรายได้ บางส่วนทำการค้า รับจ้าง และพึ่งเศรษฐกิจนอกเกษตร เช่น การท่องเที่ยว แต่โดยภาพรวมแล้ว เศรษฐกิจชุมชนเผชิญปัญหาความไม่มั่นคงฐานทรัพยากรจากภาวะภัยแล้ง ปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำที่กระทบไปถึงความมั่นคงทางการผลิต เมื่อฐานเศรษฐกิจสำคัญที่เคยพึ่งพามีปัญหา เช่น ชุมชนน้ำโขงที่พึ่งพาการแม่น้ำโขง ชุมชนชายฝั่งภูเก็ตที่พึ่งพานิเวศชายฝั่งได้รับผลกระทบ ชุมชนเผชิญปัญหาเศรษฐกิจฝืดเคือง ภาวะหนี้สิน และการตื่นรนไปทำงานรับจ้างตามต่าง ๆ เป็นตัวสะท้อนภาวะเศรษฐกิจตกต่ำของชุมชนได้ชัดเจน

4.3 ผลกระทบโควิดของชุมชนทางด้านเศรษฐกิจ สังคม

4.3.1 ทักษะของชุมชนต่อโควิด และการรับมือสู่โรค

ในช่วงโควิดเริ่มระบาด รัฐและสื่อมวลชนโหมประโคมการแพร่ระบาด ทำให้สังคมเกิดความตระหนกอย่างมาก ชุมชนทั้ง 6 แห่ง ก็เป็นภาพสะท้อนที่ประชาชนได้รับรู้ข้อมูลข่าวสารวิกฤติโควิดจากภาครัฐผ่านสื่อกระแสหลัก ทำให้ชุมชนเกิดความกลัว

สำหรับชุมชนแล้ว โควิดเป็นโรคอุบัติที่รุนแรงอย่างไม่เคยเจอมาก่อน ทำให้ชาวบ้านตื่นกลัวกันมาก กลไกทางสังคมของชุมชนทำงานอย่างเข้มข้น ทั้งมาตรการตรวจตรา การสื่อสารให้คนที่เข้ามาชุมชนต้องกักตัว หรือกระทั่งคนที่ร่วมกิจกรรมกับคนเสี่ยง ก็ต้องถูกชุมชนกักตัวให้กักตัว โควิดในทักษะชุมชนต่าง ๆ จึงเป็นโรคอุบัติใหม่ที่ร้ายแรง รัฐไม่สามารถปกป้องคุ้มครองชีวิตพวกเขาได้ ชุมชนจึงต้องลุกขึ้นมาดำเนินการเอง

ตัวอย่างที่จังหวัดน่าน ชุมชนใช้ อสม. คัดกรองคนที่เข้าพื้นที่/นักเรียนและแรงงานที่กลับบ้าน กักกันโรคอย่างเคร่งครัดเท่าที่ทำได้ โดยใช้ อสม. วััดใช้ รายงานไปหมู่บ้าน และประสานงานกับจังหวัดตามลำดับ กักตัว 14 วัน และคัดประชาชนให้แยกห่างกัน แต่มีจุดอ่อนคือเมื่อชาวบ้านพอเห็นว่าไม่มีการติดโรคจริงนาน ๆ ไป “การ์ดก็ตก” ชุมชนจึงต้องการให้มีตัวบทกฎหมายควบคุมที่ชัดเจนและเจ้าหน้าที่มาช่วยควบคุม และขอหน้ากากอนามัยเพิ่ม เจลแอลกอฮอล์เพิ่ม

เช่นเดียวกับชุมชนที่มหาสารคาม ชาวบ้านใช้มาตรการการกักตัวได้ผลมาก เพราะมีอาสาสมัครถึง 9 คน ดูแลคนละสิบครัวเรือน ถ้ามาจากที่เสี่ยงจะประกาศให้มารายงานตัว และต้องอยู่แต่บ้านออกไม่ได้ ต้องทำกับข้าวกินกันเองภายในบ้าน การจัดการป้องกันโรคของชุมชนไม่ต้องใช้งบประมาณในการกักตัวมากนัก เพราะเป็นชุมชนเล็ก เน้นการดูแลช่วยเหลือกัน และปฏิบัติตามคำแนะนำของอาสาสมัครอย่างเคร่งครัด นอกจากนี้ยังกำหนดไม่ให้ลูกหลานที่ทำงานหรือเรียนอยู่ในเมืองกลับบ้านเพราะกลัวการกระจายของโรค แต่จะส่งความช่วยเหลือไปให้

ขณะที่ชุมชนฉะเชิงเทราก็มีมาตรการเข้มงวด ใช้ อสม. คัดกรองคนที่เข้าพื้นที่ ถ้าพบการติดต่อจึงขอความช่วยเหลือไปทางหน่วยงานรัฐ กักกันโรคอย่างเคร่งครัดเท่าที่ทำได้ โดยใช้ อสม. วัช ใช้ กักตัวผู้เข้าอบรม และคัดประชาชนให้แยกห่างกัน อสม.แต่ละคนจะดูแลบ้านของสมาชิกประมาณ 10 หลังต่อคน ในเรื่องแจกจ่ายความช่วยเหลือจากเงินกองทุนหมู่บ้าน จนกองทุนประมาณหนึ่งแสนบาทหมดลง (รวมความช่วยเหลือจากทางวัดชุมชนและอบต.ด้วย) จึงเกิดความไม่พอใจในบางครั้ง เนื่องจากงบประมาณน้อย ทำให้ความช่วยเหลือไม่เท่าเทียมกัน

ชุมชนสิงหนคร สงขลา ก็กลัวการระบาดจึงให้ความร่วมมือตามนโยบายรัฐด้วยดี ไม่ออกไปไหนงดไปมาหาสู่กัน มีติดเชื้อ 6 รายแต่รักษาหายหมด มีหน่วยงานสธ.มาจัดประชุม เก็บประวัติ แจกหน้ากากและเจล ใช้ อสม. ปลัดกันเข้าเวรและตามตรวจที่บ้านในเขตของตนซึ่งมีประมาณ 15 หลังคาเรือนอย่างละเอียด มีการกักตัวคนที่มาจากนอกพื้นที่และฉีดยาฆ่าเชื้อที่บ้าน และให้คำแนะนำกับสมาชิกถึงวิธีดูแลป้องกันตนเอง ใช้มาตรการป้องกันเต็มที่แม้แต่กับตัวอสม.เอง และถ้าพบการติดต่อจึงขอความช่วยเหลือไปทางหน่วยงานรัฐ เพื่อการกักกันโรค 14 วันต่อไป

สำหรับภูเก็ตที่เป็นเมืองการค้า แม้มีความหลากหลาย แต่ชุมชนก็ร่วมกันรับมือได้ดี ภูเก็ตประกอบด้วย 1) ชุมชนดั้งเดิม (กลุ่มนี้ทุกคนคิดว่าบ้านคือหลักประกันเมื่อเกิดวิกฤติโควิด คือค่าเกิดเหตุการณ์ที่พึ่งพิงที่บ้านได้) 2) ผู้อยู่อาศัยชั่วคราวระยะยาว เช่นมาตั้งรกรากให้ลูกเรียนจบค่อยกลับบ้าน และ 3) ผู้อยู่อาศัยที่มาเป็นฤดูกาล เช่นแรงงานภาคการท่องเที่ยวและช่างฝีมือ สองกลุ่มหลังนี้กลับบ้านไม่ได้ในช่วงพรก.ฉุกเฉิน โดยทุกกลุ่มดูแลตัวเองได้ ไม่มีปัญหาในเรื่องนี้ มีหน่วยงานรัฐมาแจกหน้ากาก เจลบ้าง แต่ส่วนมากผลิตกันเอง

กล่าวโดยสรุป โควิดเป็นโรคระบาดที่ชุมชนตื่นกลัว จึงเป็นแรงผลักดันให้ชุมชนดำเนินการเข้มงวดกวดขันในการป้องกันโรค มองในแง่หนึ่ง โควิดได้เป็นบทสะท้อนพลังความร่วมมือร่วมใจของชุมชนเป็นอย่างดี นั่นอาจเป็นเหตุผลให้ประเทศไทยประสบความสำเร็จในการป้องกันการแพร่ระบาด

4.3.2 ผลกระทบความมั่นคงอาหารและเศรษฐกิจชุมชน

ความมั่นคงอาหารถือเป็นตัวชี้วัดสำคัญว่า ชุมชนเดือดร้อนจากสถานะโควิดไปถึงระดับการดำรงชีพมากน้อยแค่ไหน เรามาดูในแต่ละพื้นที่กัน

ชุมชนจังหวัดน่าน ด้วยความเป็นชุมชนเกษตร มีฐานทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ที่สมบูรณ์ ชาวบ้านยังไม่เดือนร้อนเรื่องอาหารมากนักเพราะมีแหล่งอาหารตามธรรมชาติมาก ยามที่ตลาดส่วนกลางปิดตัวลงชุมชนได้เตรียมสำรองอาหารจากซูเปอร์มาร์เก็ตเช่นไข่ไก่ไว้ แต่สภาพเศรษฐกิจมีปัญหา รายได้ลดลงกว่า 60% แต่ก็ได้รับความช่วยเหลือจากรัฐ 5,000 บาทมาชดเชยได้บ้าง แต่ด้วยความพอมีพอกิน อยู่ง่ายกินง่ายของคนพื้นที่ ทำให้ผลกระทบไม่รุนแรงด้วย แต่ถ้าวิกฤติอยู่ต่อเนื่องไปนานๆก็คงจะรับมือแบบเดิมไม่ได้อีก

ที่ตำบลเปือ เมืองจันท์ มักจะปลูกพืชเชิงเดี่ยวเช่นข้าวโพด (ซึ่งราคายังสูงอยู่ที่ 9 บาท ดีกว่าพืชอื่นๆ) ยาง และถั่วลิสง ในช่วงการระบาดของโควิด 19 นั้นขายไม่ได้ และมูลค่าตกต่ำเพราะต้องขายออกอย่างเดียว เอาไปแปรรูปไม่ได้ ส่วนปลูกผักเพื่อทำเมล็ดพันธุ์ (เป็นเกษตรพันธสัญญา) ซึ่งแรงงานครัวเรือนดูแลกันเองได้

ชาวบ้านยังมีรายได้เสริมอื่นๆ ในชุมชนต้องการผู้รับเหมาก่อสร้างเพิ่ม ส่วนหัตถกรรมแปรรูปไม้ลดลงเพราะช่างฝีมือนั้นหายไป ต้องการให้มีการฝึกอบรมขึ้นมาใหม่ เพื่อรองรับคนที่ตกงานจากในเมืองเพราะงานช่างชุมชน ช่างไม้ ผลิตภัณฑ์จากไม้เป็นที่ต้องการมาก

นอกจากนี้กลุ่มสินค้าที่ราคาดีช่วงโควิดได้แก่เนื้อสัตว์โดยเฉพาะหมู เกษตรกรกลุ่มนี้ก็จะอยู่ได้นานกว่าในภาวะวิกฤติ แต่ไม่มีคนหันมาเลี้ยงเพิ่ม เพราะขาดแม่พันธุ์ มีแต่บริษัทใหญ่ๆเท่านั้นที่จะทำได้

ในภาวะก่อนโควิด ชาวบ้านก็มีหนี้สินเดิม : ประมาณห้าแสนบาทต่อครัวเรือน (เปื้อ) สองแสน (สระแก้ว) แสนสองจาก ธกส.และหนี้ในระบบ (สันติสุข) (เนื่องเพราะปลูกพืชที่มีต้นทุนการผลิตต่ำกว่าเปื้อและสระแก้ว) มีสาเหตุจากธนาคารออมสินกับธกส.ออกโปรโมชั่นดอกเบี้ยต่ำกว่าก่อนวิกฤติโควิด ผนวกกับหนี้เก่าคือกองทุนหมู่บ้าน ชาวบ้านจึงมีหนี้สินติดตัวมาก่อนแล้ว แต่ช่วงนี้ยังพอประกอบไปได้ แต่เมื่อถึงกำหนดชำระในเดือนตุลาคมอาจจะประสบความยากลำบาก เพราะถึงแม้ว่าธกส.จะเสนอการพักชำระหนี้ให้ และชาวบ้านพอจะเจรจาหนีกับกลุ่มออมทรัพย์/การเงินชุมชน/สวัสดิการได้ก็ตาม แต่ชาวบ้านก็มักมีพฤติกรรมต้องการชำระหนี้ในระบบ (จากเจ้าของธุรกิจข้าวโพดรายใหญ่ที่นำเงินธกส.มาปล่อยให้กู้ด้วย) และหนี้สถาบันการเงินก่อน ตามลำดับ ทำให้เม็ดเงินชุมชนไหลไปอยู่ที่เจ้าหนี้ในระบบหมด (สาเหตุจากสมาชิกชุมชนไม่สนใจที่จะจดทะเบียนการเงินชุมชน ไม่อยากชำระระบบเพราะจะมีกฎกติกามากมายยุ่งยากเสี่ยงต่อการถูกฟ้องร้องหากทำผิดพลาดโดยไม่เจตนา จุดอ่อนของกองทุนสวัสดิการคือไม่สามารถเข้าถึงผู้ได้รับผลกระทบ และผู้ได้รับผลกระทบก็ไม่สนใจสมัครเป็นสมาชิก)

สำหรับลูกในหลายที่ไปทำงานในเมือง ส่วนหนึ่งที่ถูกเลิกจ้างก็กลับมาบ้าน รับเหมาบ้าง รับจ้างบ้าง และมีอีกส่วนที่กลับมาไม่ได้เพราะถูกกักกันโรค แต่ส่วนใหญ่ไม่ถูกเลิกจ้าง เพียงแค่รายได้ลดลง ส่งเงินกลับบ้านได้น้อยลง ทางบ้านก็ช่วยโดยส่งอาหารแห้งไปให้ทางออนไลน์ ทำให้เรียนรู้วิถีขายผลผลิตทางออนไลน์ไปด้วย แต่ถ้าเกิดการระบาดรอบสองคงจะลำบาก และไม่คิดกลับบ้าน เพราะจะยิ่งกลับมาตงงานเพราะจำนวนนายจ้างในพื้นที่มีน้อย จำนวนลูกหลานที่ออกไปทำงานทำในเมืองจะขึ้นอยู่กับความมั่นคงของงานท้องถิ่นด้วย ถ้าพื้นที่ใดไม่มีงานท้องถิ่น ลูกหลานก็ต้องออกมาทำงานข้างนอกมากขึ้น

ชุมชนมหาสารคาม ฐานเศรษฐกิจทำนา ปลูกพืช หาปลา ไม่เดือดร้อนเรื่องอาหารการกิน แม้ในภาวะวิกฤติโควิดชุมชนนี้ไม่มีรถกับข้าวเข้ามา ต้องขับรถไปซื้อที่โลตัส บิ๊กซี ซึ่งห่างออกไป 18 กิโลเมตร (ยังสามารถเดินทางได้อยู่) ผสมผสานกับการปลูกผักเช่นหอม กระเทียมเองเล็กน้อย ก็สามารถดำรงชีพได้

ในเรื่องการขายสินค้าการเกษตร ช่วงการระบาดของโควิด 19 เป็นช่วงที่ยังไม่เก็บเกี่ยวพอดีเลยไม่ค่อยเดือดร้อน ส่วนปลาเลี้ยงไม่ได้แล้วเพราะภัยแล้ง รวมถึงบริษัทที่จ้างเลี้ยงไม่รับซื้อคืนช่วงที่ตลาดปิดเพราะวิกฤติโควิด 19 ระบาด (การเลี้ยงปลาในกระชังจะเป็นการพาตนเองเข้าไปเป็นหนี้บริษัทนายจ้างในที่สุด จึงไม่นิยม)

ส่วนเรื่องแรงงาน ยังไม่มีปัญหาขาดแคลนแรงงาน เพราะคนท้องถิ่นทำงานกันเองทั้งหมดจึงไม่ลำบาก

ชุมชนริมน้ำโขง ตั้งแต่หนองคายมาถึงอุบลราชธานี ชุมชนพึ่งพาระบบนิเวศอาหารจากปลาธรรมชาติในแม่น้ำโขงลดลงอย่างรวดเร็วมาก่อนหน้านี้จากปัญหาเขื่อนในจีนและลาว เกิดท่วมหน้าแล้งแห้งหน้าฝน ปลาขึ้นผิดฤดูกาล น้ำใส ทำให้สาหร่ายขึ้นมาก เป็นอุปสรรคต่อการจับปลา พอถึงหน้าแล้งปี 63 แม่น้ำโขงแห้งมาก ปลาบางชนิดมากผิดปกติ และเมื่อเผชิญกับภาวะโควิดที่กระทบต่อการกระจายผลผลิตปลาและพืชผักของชุมชน แต่กระนั้นหลายชุมชนเช่น บ้านผาชัน บ้านสำโรง ได้ประโยชน์เนื่องจากปลาขึ้นมาก ทำให้ราคาถูก เพื่อทำปลาร้าได้ ปัญหาจึงอยู่ที่หาปลาได้ แต่ไม่มีคนรับซื้อทำให้ขาดรายได้

เมื่อดูจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของเชื้อไวรัสโควิด 19 ตั้งแต่กลางเดือนมกราคม 2563 เป็นต้นมา ได้ส่งผลกระทบต่อชุมชนที่ต้องหยุดกิจกรรมสำคัญ ที่สร้างรายได้ให้กับคนกลุ่มน้ำอย่างมาก อาทิ กิจกรรมการผลิตพืชผักริมโขงในห้วงหน้าแล้ง ที่ปกติมีการปลูกพืชเพื่อส่งขายตลาดในและนอกชุมชนเวลาน้ำลด การหาปลายามค่ำคืน มาตรการการของรัฐบาลในการควบคุมการระบาด เช่น การงดการ

เดินทางข้ามจังหวัด งดการจัดงานประเพณีวัฒนธรรม ส่งผลโดยตรงต่อการท่องเที่ยวตามฤดูกาล พืชผัก ไม้ดอกที่ผลิตได้ ปลาที่พอลาได้ ไม่มีตลาดขาย เนื่องจากกิจกรรมทางสังคม การประชุมสัมมนาถูกงด การเดินเรือท่องเที่ยว การจัดการท่องเที่ยวชุมชน ไม่มีลูกค้า ร้านค้า ที่พักริมโขง ชบเซาอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ปกติชุมชนจะปลูกพืชอาหารริมน้ำ ปลูกไม้ดอกไม้ประดับเพื่อขายงานเทศกาลสงกรานต์ บุญบั้งไฟ หาปลา เพื่อขายร้านอาหาร โรงแรม เดินเรือเพื่อพานักท่องเที่ยวเพื่อชมความงามของสายน้ำ รายได้ต่างๆลดหายไปทั้งหมด ประกอบกับแรงงานคืนถิ่นที่ไม่มีทักษะในการทำอาชีพเหล่านี้ กลับบ้าน ครอบครัวขาดรายได้ นอกจากนี้ พื้นที่ทั้งหมดเป็นพื้นที่ชายแดน การเคลื่อนตัวของผู้คนในประเทศเพื่อนบ้าน ซึ่งเสี่ยงต่อการระบาด แพร่เชื้อยังต้องเฝ้าระวัง การเปิดท่ามาค้าขายชายแดนยังมีข้อจำกัดอย่างมาก สถานะเศรษฐกิจของชุมชนยังฟื้นตัวค่อนข้างยาก

ชุมชนบ้านป่าคลองตระเกรา ฉะเชิงเทรา เศรษฐกิจภาคครัวเรือนในปีนี้นั้นเดิมก็ไม่ค่อยดีอยู่แล้ว เพราะความแห้งแล้ง ดังนั้นวิกฤติโควิดจึงไม่ได้ซ้ำเติมให้หนักไปกว่าเดิมมากนัก สภาพการรับซื้อยาง มัน และพืชเศรษฐกิจอื่นๆจากพ่อค้ายังคงเท่าเดิม เพียงในช่วง พรก.ฉุกเฉินเท่านั้นที่กรีดยางไม่ได้ และผักผลไม้ ขายไม่ได้ทำให้รายได้หายไปกว่าครึ่ง จึงหันมารับจ้าง เช่นถางหญ้า เก็บสับปรด ปลูกพืชให้หลากหลายมากขึ้น และลดค่าใช้จ่าย เช่นซื้อของจากออนไลน์ซึ่งถูกกว่า

ผลจากปัญหาการเข้าถึงอาหารจากตลาด ทำให้ชุมชนมีการปลูกผักสวนครัวที่เพิ่มขึ้น เป็นตามฤดูกาลอยู่แล้ว อย่างไรก็ตามแต่จำนวนผู้ปลูกผักกินเองยังไม่ถึง 50% และมักจะปลูกพืชเชิงเดี่ยวไว้จำหน่ายเพียงอย่างเดียวเพราะมีข้อจำกัดด้านพื้นที่ แต่โดยภาพรวมแล้ว ราคาอาหารไม่ได้ขึ้นมากมายจนเดือดร้อนที่ขึ้นบ้างคือหมูและไก่ อาหารดิบจากรถกับข้าวราคาถูกลงเพราะมีผักปลูกเองด้วย สรุปว่าค่าใช้จ่ายด้านอาหารไม่ได้เพิ่มขึ้น

ปัจจัยเรื่องเงินออมมีผลต่อสถานะเศรษฐกิจชุมชน ในช่วงภาวะโควิด เงินออมของชุมชนลดลงอยู่ได้ไม่เกิน 1 เดือน ส่วนสหกรณ์ออมทรัพย์ก็ช่วยไม่ได้มากนักเพราะจำนวนสมาชิกมากและการออมน้อย และเป็นการฝากรายปี เบิกถอนไม่ได้

แต่กระนั้นหนี้สินเพิ่มไม่มาก เพราะรู้สถานการณ์จึงไม่ได้สร้างหนี้เพิ่ม อยู่อย่างประหยัด ได้เงินช่วยห้าพันบาท และมีช่องทางหารายได้เสริม เช่นอสม.ก็ได้เงินค่าจ้าง ส่วนธนาคารออมสินกับธกส.ก็พักหนี้ให้ แต่มีสมาชิกที่ไม่ได้รับสิทธิพักหนี้เพราะถึงกำหนดส่งดอกเบี้ยก่อนมาตรการจะมีผลบังคับ และผู้ที่มีภาระผ่อนชำระสินค้า

ชาวบ้านหาทางออกอื่นๆ เช่น ซื้อหอย แม้มือช่องทางซื้อหอยอยู่แม้จะรัฐจะหยุดขายไปสามเดือนได้แก่หอยออนไลน์ จากลาวและเวียดนาม โดยซื้อผ่านนายหน้า

สำหรับลูกหลานที่ทำงานในเมืองที่ถูกเลิกจ้าง มักไม่ได้กลับมาเพราะรัฐและนายจ้างห้ามกลับ ต้องรายงานตัวกับต้นสังกัดทุกวัน แรงงานเหล่านี้ปรับตัวด้วยการขายของออนไลน์ และก็จะติดต่อมาขอหรือยืมเงิน แต่ก็ไม่มากนัก กลุ่มที่กลับภูมิลำเนาเดิมมักจะอยู่ในภาคบริการเช่น ร้านอาหาร ผับ บาร์ กลับมาแล้วก็จะอยู่บ้านเฉย ๆ ไม่ได้ช่วยทำงานบ้านหรือกลับมาทำเกษตร เพราะไม่คุ้นเคย แต่กลับมาเพื่อรองานใหม่ ส่วนกลุ่มที่อยู่ใกล้ภูมิลำเนาเดิมอยู่แล้ว พวกนี้ส่งเสริมงานทางภาคเกษตรให้ได้

ภาพที่ 5 การสอบถามประชาชนในชุมชนบ้านป่าคลองตระเกรา จังหวัดฉะเชิงเทรา
(ภาพ: ปิโยรส ปานยงค์เมื่อวันที่ 8 กรกฎาคม 2563)

ชุมชนสิงหนคร สงขลา ช่วงโควิดใช้ชีวิตลำบากขึ้น กระทบพฤติกรรมการจับจ่ายใช้สอยให้เหลือน้อยลง แต่ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลก็ยังคงเหมือนเดิม มีการช่วยเหลือดูแลคนในชุมชนด้วยกันมากขึ้น เศรษฐกิจชุมชนแย่งแต่ไม่หนักถึงกับอดอยาก พอมีกินอยู่ได้ในระยะสั้นๆ แต่หนักกว่าในปี 2540 เพราะไม่มีกิจกรรมอะไรเลย ทำให้รายรับหายไปกว่า 50% ผู้ที่ได้รับผลกระทบมากเป็นพิเศษได้แก่เกษตรกรที่ปลูกพืชเชิงเดี่ยว เกษตรกรที่ปลูกพืชเพื่อการค้ามากกว่าไว้บริโภคเอง และแรงงานรับจ้าง ถ้าชุมชนไหนมีฐานออมทรัพย์หรือตลาดชุมชนจะได้รับผลกระทบน้อยกว่า

เรื่องผลกระทบต่อผลผลิตข้าวไม่กระทบเพราะไม่ตรงฤดูกาล น้ำตาลไม่กระทบเพราะเป็นตลาด niche ฝักราคาดีขึ้นเพราะผลผลิตออกน้อย ชาวสวนมะม่วงลำบากเพราะราคาตกเพราะไม่มีคนซื้อ ชาวประมงก็ได้รับผลกระทบเพราะปลาและหอยราคาตกมากเพราะส่งออกไม่ได้ ก็หันมาขายออนไลน์บ้าง ขายที่ตลาดชุมชนบ้าง แต่ก็รองรับอุปทานได้ไม่หมด

ต้นทุนการผลิตอย่างราคาเมล็ดพันธุ์ ปุ๋ย และสารเคมีเพิ่มสูงขึ้น แต่ได้รับผลกระทบน้อยจากราคาสารเคมีเนื่องจากไม่ค่อยได้ใช้ ประกอบกับต้องลดผลผลิตด้วยเพราะไม่มีตลาดที่จะรองรับผลผลิต

ภาพที่ 6 การสัมภาษณ์ชาวบ้านในชุมชนสิงหนคร จังหวัดสงขลา (ภาพ: ปิโยรส ปานยงค์เมื่อวันที่ 4 กันยายน 2563)

ชุมชนพังงา-ภูเก็ต กรณีบ้านอ่าวมะขามตั้งแต่รัฐเริ่มมาตรการกักกันโรค ลูกหลานที่ทำงานในเมืองกลับบ้านไม่ทัน แคมทำงานไม่ได้ ทำให้เป็นห่วงมาก พ่อแม่ต้องส่งอาหารไปให้ จนเมื่อผ่อนคลายมาตรการกลับบ้านได้ แต่ถูกเลิกจ้างหรือลดเงินเดือน กลับไปอยู่กับพ่อแม่ทำให้ ทำให้เป็นภาระปากท้อง อาหารการกินลำบาก จึงปรับตัวด้วยการหาปลาให้มากขึ้นเพื่อเอามากินกันในครัวเรือน ลูกหลานที่กลับมา ก็หันมาทำประมงบ้าง ปลูกผักสวนครัวกินบ้าง แต่ไม่ค่อยได้ผลเพราะดินเค็ม ยางก็ราคาตกเพียงกก.ละ 5 บาท ไม่พอซื้อข้าวที่ราคา กก.ละ 35 บาท กุ้งก็ราคาตกเช่นกันจาก 300 เหลือ 200 บาท

สถานะเงินเก็บเริ่มลดลง หนี้มากขึ้นเพราะไม่มีรายได้ (โดยเฉพาะบ้านที่ไม่ได้รับเงินช่วย 5000 บาท) จึงกู้จากออมทรัพย์ เพราะได้ลดหย่อนดอกเบี้ยและเงื่อนไขการชำระเงิน เพื่อเอาไปจ่ายหนี้บัตรเครดิต (เหมือนที่จังหวัดน่าน)

ชาวบ้านพยายามปรับตัวโดยการปลูกข้าวแต่ยังไม่ค่อยได้ผล ตอนนี้ทำงานมากขึ้นแต่รายได้ลดลง มองโควิดเป็นบทเรียนให้เก็บเงินให้มากในอนาคต

สำหรับบ้านอ่าวกุ่ม มีอาชีพที่หลากหลาย แต่ส่วนมากพึ่งพิงการท่องเที่ยว เช่นแรงงานในภาคท่องเที่ยว แม้การเกษตรและประมงก็ผลิตเพื่อป้อนนักท่องเที่ยวเป็นหลัก

ในช่วงโควิดกลุ่มประมงก็หามากินเองเพราะไม่มีการท่องเที่ยว บางบ้านลงทุนไปแล้วเพื่อเตรียมรับ High Season เช่นซื้อรถตู้ แต่พอมีโควิดก็ทำให้เป็นหนี้สินก้อนโต แม้แต่เจ้าหน้าที่ตามปกติแล้วจะร่ำรวยก็ลำบากเพราะคนไม่กล้ากิน กุ้งจะชำระคืนไม่ได้

ส่วนบ้านแหลมหิน ชาวบ้านพึ่งภาคบริการเช่นร้านขายยา ที่ขายให้นักท่องเที่ยวจีน ไม่มีรายได้ ค่าใช้จ่ายคงเดิม ทำให้พ่อแม่ที่อยู่ในภาคเกษตรหรือประมงต้องยื่นมือเข้าช่วยเหลือ

ช่วงโควิดพยายามอยู่แบบพอตัว ประกอบกับที่โรงเรียนก็ปิด จึงไม่ลำบากเท่าไร แต่เมื่อปลดล็อกแล้ว คงจะลำบากเพราะโรงเรียนก็กลับมาเปิด เงินก็ต้องใช้ ระยะผ่อนผันหนี้ก็หมด ต้องเริ่มจ่ายหนี้แล้ว ตอนนี้ปรับตัวด้วยการปลูกผักสวนครัวกินเองเกือบทุกบ้าน และทำประมงเป็นอาหารไว้กินเอง เพราะขายไม่ค่อยได้

กรณีบ้านทองหลาง คนรุ่นพ่อแม่ส่วนมากเป็นเกษตรกร วิฤติโควิดจึงนับเป็นวิฤติรอบสอง รอบแรกคือผลผลิตราคาตกต่ำ ดังนั้นพ่อกับแม่จึงไม่ได้แย่งลงไปกว่าเดิมเท่าไร พ่ออยู่ได้โดยการปรับตัว เล็กน้อย เช่นลดค่าใช้จ่ายเรื่องอาหาร

แต่คนที่ได้รับผลกระทบมากคือลูกหลานที่จบออกไปทำงานที่อื่น (70%) ตกงานและกลับมาพึ่งพิงพ่อแม่ และพวกที่เป็นลูกหนี้ ลูกหลานที่กลับมาช่วยพ่อแม่ทำงานประมง สวนยาง จึงพอประหยัดค่าแรงได้บ้าง

เช่นเดียวกับบ้านบางโรง ชุมชนส่วนมากขายของ ขายอาหาร จึงได้รับผลกระทบมากเพราะถูกสั่งให้ปิดร้าน แรงงานก็ทำงานไม่ได้ โรงเรียนก็เปิดไม่ได้ (สำหรับคนที่ทำธุรกิจโรงเรียน) ทำให้ต้องมีหนี้สิน ให้ยืมเงินช่วยเหลือแก่ลูกจ้างที่ลำบาก เพราะยังจ้างอยู่ แต่ลดเงินเดือน ถึงแม้กิจการขาดทุนแต่ก็ยังต้องทำเพราะไม่มีทางเลือกอื่น แต่ปรับตัวโดยการเปลี่ยนช่องทางการขายไปขายออนไลน์ ซึ่งได้ผลดี

ภาคการท่องเที่ยวเป็นเศรษฐกิจหลักของท้องถิ่นและจังหวัด ชาวบ้านมองว่าตกไม่ตีมาก่อนโควิดแล้ว ประกอบกับเงื่อนไขการเข้าประเทศที่เข้มงวด เช่นจำนวนเงินในบัญชีและการคัดกรอง ทำให้นักท่องเที่ยวกันไปเวียดนามแทน

พอใกล้ฤดูท่องเที่ยวแรงงานจึงเตรียมตัวกันใหญ่เพราะหวังฟื้นตัวบ้าง มีการกู้เงินมาลงทุน แต่พอโควิดระบาดจึงชะงักกันหมด ยกเว้นคนผลิตอาหารเช่นเกษตรกรและประมงเพราะพอพึ่งตนเองได้ กลุ่มที่เดือดร้อนที่สุดคือกลุ่มที่พึ่งพาตลาดแต่เพียงด้านเดียว

โรงแรม ไม่มีคนพัก ปิดมาตั้งแต่เดือนกุมภาพันธ์ ทำให้เกิดค่าใช้จ่ายเรื่องดูแลรักษาเรื่องเชื้อรา แต่ไม่มีรายได้ พนักงานโรงแรมบางโรงแรมไม่ได้รับชดเชย ทำให้ลำบากมาก ต้องลาออกจากงาน ส่วนความช่วยเหลือภาครัฐที่รับปากจะให้แก่นายจ้างก็ยังไม่ได้รับ แต่ต่อให้ได้มาก็ไม่เพียงพอ เพราะจำนวนโรงแรมเยอะมากเป็นแสนโรงแรม

แม้แต่ในเดือนสิงหาคมนี้ ในขณะที่โรงแรมในพื้นที่อื่นของประเทศเริ่มกระเตื้องขึ้นแล้ว แต่โรงแรมในภูเก็ตยังไม่ฟื้น นักท่องเที่ยวชาวไทยไม่มาเพราะมองว่าค่าใช้จ่ายในการเที่ยวที่ภูเก็ตแพงทุกอย่าง เนื่องจากภูเก็ตไม่ได้ตั้งราคาไว้สำหรับคนไทย ที่พักก็ไม่ได้ออกแบบไว้สำหรับการท่องเที่ยวแบบไทยๆ ทำให้วัฒนธรรมกลายเป็นต่างกันไปแล้ว คือกลายเป็นที่ของชาวต่างชาติ และกลายเป็นไม่คุ้นเคยกัน คนไทยจะเหมาะไปเที่ยวที่พัทลุงมากกว่า

กล่าวโดยสรุปแล้ว ผลกระทบวิฤติโควิดต่อความมั่นคงอาหารและเศรษฐกิจนั้น ชุมชนที่มีฐานทรัพยากร ระบบการผลิตที่มั่นคงระดับหนึ่ง และมีระบบออมทรัพย์ ยังสามารถคงสถานะความมั่นคงอาหารในระดับครัวเรือนและชุมชนได้ ปัญหาอยู่ที่เศรษฐกิจการค้าที่กระทบต่อรายได้ รายจ่าย หนี้สิน ที่ชุมชนได้รับผลกระทบ ชุมชนที่อยู่พึ่งพาศูนย์กลางเศรษฐกิจมากก็ได้รับผลกระทบมากกว่าชุมชนที่มีระยะกับเศรษฐกิจเมืองระดับหนึ่ง

4.3.3 ผลกระทบฐานทรัพยากรธรรมชาติ

ขอเน้นเฉพาะชุมชนที่พึ่งพาฐานทรัพยากรธรรมชาติอย่างเด่นชัด ได้แก่ ชุมชนน่าน ชุมชนแม่น้ำโขง ชุมชนฉะเชิงเทรา และชุมชนภูเก็ต

ชุมชนน่าน หลายชุมชนมีป่าชุมชน และมีสายน้ำยาว (ต้นน้ำน่าน) ฐานทรัพยากรของพวกเขาเป็นแหล่งบริการอาหารสำคัญ ได้แก่ สมุนไพร เห็ดถอบ หน่อไม้ ปลา แต่ก็ไม่มากพอที่จะนำมาเป็นอาชีพได้ เพราะเป็นไปตามฤดูกาล ชาวบ้านยังได้ทรัพยากรอาหาร เพื่อลดรายจ่ายได้ ดังเช่น ต่าบลเปือมีน้ำผึ้งเป็นส่วนใหญ่ แต่ปริมาณไม่แน่นอน ทำเป็นอุตสาหกรรมไม่ได้

ช่วงวิกฤติโควิด ผลกระทบต่อแหล่งทรัพยากรในพื้นที่นั้นยังไม่มี ในสันติสุข มีป่าชุมชนและวังปลาเป็นทรัพยากรสำคัญ ให้คนที่กลับมาเพราะสูญเสียงานประจำไว้หาอาหารกินได้ พื้นที่เช่นนี้สามารถพัฒนาผลผลิตให้สูงขึ้นได้ โดยการเติมเชื้อเห็ดเข้าไปในป่า และย้ายปลา กุ้งฝอย หอยขมไปไว้ในบ่อให้ชาวบ้าน เป็นต้น แต่จะต้องแก้ไขประเด็นเรื่องพื้นที่อุทยานในบางพื้นที่ ที่ต้องเข้าไปตามสิทธิในที่ดินของตนที่อยู่ใกล้หรืออยู่ในพื้นที่อุทยาน เพราะหากไม่ได้ขึ้นทะเบียน ก็เข้าไปหากินในป่าชุมชนไม่ได้

ความเป็นไปได้อื่น ๆ : นำเที่ยวพื้นที่เชิงอนุรักษ์ ดึงเงินนักท่องเที่ยวออกมาจากจุดท่องเที่ยว เพื่อกระจายไปให้ทั่วถึง และลดค่าขนส่งโดยนำผู้ซื้อเข้ามาในพื้นที่

ชุมชนแม่น้ำโขง ผลกระทบต่อฐานทรัพยากรในลุ่มน้ำโขงไม่ได้มาจากวิถีชีวิตชาวบ้าน แต่มาจากการสร้างเขื่อนกันแม่น้ำโขงตอนบนในประเทศจีนและลาว โดยเขื่อนแบ่งแม่น้ำโขงเป็นท่อนๆ ทำให้หยุดไหล ไหลช้าเป็นช่วงๆ และก็มีอ่างเก็บน้ำเป็นท่อน ๆ เป็นอุปสรรคต่อการไหล และทำลายระบบนิเวศน์ ทำให้ความหลากหลายของพันธุ์ปลาในน้ำโขงเป็นอันดับสองของโลกรองจากแม่น้ำอเมซอน เมื่อน้ำไหลช้าลงทำให้ปลาไม่อพยพไปวางไข่ โดยเฉพาะผลกระทบจะเกิดมากแถวปลายน้ำ ดังนั้นฝั่งจีนจึงไม่ลำบากเท่าไทยและเขมรเรื่องรายได้จากการประมง โดยเฉพาะปลาสี่ขาวจะหายไปมากกว่าปลาสีดำ และกระทบกับปลาน้ำไหลมากกว่าปลาน้ำนิ่ง (ปลาเขื่อน) และทำให้ป่าบุงป่าทามกลางแม่น้ำหายไปเพราะน้ำท่วม แหล่งอนุบาลลูกปลาและหอยต่างๆที่จะมาเป็นอาหารปลาก็จะไม่มี

ผลจากความเสื่อมโทรมของทรัพยากรแม่น้ำโขงที่มีมาก่อนโควิด ทำให้เมื่อเกิดภาวะโควิด ชุมชนพึ่งพิงฐานทรัพยากรแม่น้ำโขงได้ไม่มากนัก ส่งผลต่อความมั่นคงอาหารและการพัฒนาเศรษฐกิจของชุมชน

ชุมชนฉะเชิงเทรา ซึ่งมีป่าครอบครัวและป่าชุมชน ในภาวะโควิด ชาวบ้านเก็บเห็ดกันมากกว่าปกติ เพราะเห็ดขึ้นชุกชุม (เพราะอากาศร้อนผิดปกติ) ตกปลามากขึ้น แต่ยังไม่ถึงกับทำลายทรัพยากร เพราะเก็บกันทุกปีอยู่แล้ว ไม่จำเป็นต้องตั้งกฎหมาย และเมื่อเชื่อมโยงกับแรงงานที่กลับบ้าน ก็ไม่ได้มีผลต่อการใช้จ่ายแม่แลง เพราะไม่ได้เพิ่มขึ้นมากอย่างมีนัยสำคัญ อีกทั้งแรงงานก็ได้กลับมาทำการผลิตหรือใช้ทรัพยากรโดยตรง นอกจากนี้ชุมชนป่ารอยต่อ ยังต้องเผชิญปัญหาช้างป่าที่เข้ามาในป่าชุมชนและบุกมากินพืชผล ทำให้ชาวบ้านไม่กล้าที่จะเข้าไปใช้ทรัพยากรในป่า

ชุมชนพังงา-ภูเก็ต พวกเขาพึ่งพาฐานทรัพยากรชายฝั่งตลอดมาทั้งการหาอยู่หากิน และเป็นรายได้ ในภาวะโควิดที่ธุรกิจการท่องเที่ยว และตลาดอาหารทะเลถูกปิดตัวลง ชาวบ้านไม่สามารถขายปูปลาได้มากนัก ราคาสัตว์ทะเลที่เคยสูงก็ตกฮวบอย่างรวดเร็ว เมื่อจับขายไม่ได้ และชาวบ้านขาดรายได้ทางอื่น ทะเลยังเป็นที่มั่นของความมั่นคงอาหารของพวกเขา จึงเกิดปรากฏการณ์ที่ชาวบ้านหลายรายที่เคยเลิกจับสัตว์น้ำไปแล้ว หันกลับลงไปหาปูปลามากขึ้นเพื่อบริโภค สัตว์น้ำหลายชนิดที่เคยมีราคาสูง ชาวบ้านไม่สามารถบริโภคได้ แต่ในเวลานี้ชาวบ้านสามารถบริโภคได้

แต่ผลจากการที่ชาวบ้านหันกลับมาพึ่งทะเลกันมากขึ้นก็ทำให้เกิดผลกระทบต่อแหล่งทรัพยากรในพื้นที่ สัตว์น้ำบางชนิดถูกจับจนหมด ทำให้พวกเขาต้องหันมาพึ่งพุดและฐานทรัพยากรทะเลและชายฝั่งอย่างจริงจัง

กล่าวโดยสรุปแล้ว ฐานทรัพยากรธรรมชาติมีความสำคัญในฐานะเป็นปัจจัยดำรงชีพ เป็นสวัสดิการทางสังคมที่มาจากทรัพยากร โดยเฉพาะคนยากจนที่อาศัยทรัพยากรสาธารณะเพื่อดำรงชีพ ชุมชนท้องถิ่นที่พึ่งพิงทรัพยากร เช่น ชุมชนน่าน ชุมชนริมน้ำโขง ชุมชนฉะเชิงเทรา และภูเก็ต ต่างอาศัยฐานทรัพยากรในการปรับตัวต่อสถานการณ์ดังเช่นกรณีวิกฤติโควิด หากฐานทรัพยากรสมบูรณ์ และชุมชนมีการจัดการทรัพยากรที่ดี ย่อมทำให้ชุมชนสามารถเผชิญวิกฤติได้ดี แต่หากฐานทรัพยากรที่ชุมชนพึ่งพิงเสื่อมโทรม ถูกทำลาย หรือถูกปิดกั้น ชุมชนย่อมมีความเปราะบางในการเผชิญวิกฤติ ดังปรากฏ ชุมชนริมน้ำโขง ชุมชนภูเก็ต ดังนั้น การฟื้นฟูวิกฤติเศรษฐกิจต้องมุ่งฟื้นฟูฐานทรัพยากรของชุมชนด้วย

4.4 กระบวนการปรับตัวของชุมชนและทิศทางของชุมชน

การปรับตัวในภาวะวิกฤติเป็นตัวบ่งบอกสำคัญว่าชุมชนมีความเข้มแข็งหรือไม่ ชุมชน 6 แห่งมีการตั้งรับ ปรับตัวอย่างไรในภาวะโควิด

ชุมชนจังหวัดน่าน เมื่อเจอวิกฤติเศรษฐกิจโควิด ชาวบ้านมุ่งลดค่าใช้จ่ายด้วยการประหยัดเงินมากขึ้น และสร้างความมั่นคงอาหารในครัวเรือน เช่น เก็บไข่จากไก่เลี้ยงกินและปลูกผักบ้าง และสำรองอาหารครัวเรือนเพื่อรับมือวิกฤติ

นอกจากนี้ชาวบ้านยังหารายได้เสริมทางอื่น เช่น แปรรูปผลผลิตจากป่าและการเกษตร รับจ้าง แต่ชุมชนก็เผชิญปัญหา เช่น การนำไม้สักมาแปรรูปไม่ใช่เรื่องง่าย ดัดที่ต้องขออนุญาตจากเจ้าหน้าที่รัฐซึ่งมีความยุ่งยาก และที่สำคัญคือ ขาดแคลนช่างฝีมือชุมชน ดังนั้น หัวใจของการสร้างอาชีพเสริมจากฐานทรัพยากรที่มีก็คือ การฟื้นฟูและพัฒนาทักษะช่าง งานฝีมือ พร้อมกับปรับเงื่อนไขให้ชุมชนเข้าถึงทรัพยากร เช่น ไม้จากป่าสาธารณะ ป่าชุมชนให้สะดวกยิ่งขึ้น

ยังมีความเป็นไปได้อื่นของการสร้างทางเลือกเศรษฐกิจในภาวะวิกฤติ เช่น การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศชุมชน ดึงเงินนักท่องเที่ยวออกมาจากจุดท่องเที่ยวกระแสหลัก (จัดการโดยรัฐและเอกชน) เพื่อกระจายไปให้ทั่วถึง และลดค่าขนส่งโดยนำผู้ซื้อเข้ามาในพื้นที่ แต่ทั้งนี้ชุมชนก็ต้องมีการพัฒนาระบบจัดการ ระบบข้อมูล สื่อสาร และการตลาดให้กว้างขวาง ซึ่งตอนนี้ชุมชนยังทำได้ไม่มากนัก ต้องการการหนุนเสริม

ชุมชนมหาสารคาม พึ่งพาเศรษฐกิจการตลาดมาก พวกเขาใช้วิธีประหยัดเป็นหลัก แต่ก็ไม่สามารถช่วยได้มากนักเพราะปกติก็กินน้อยใช้น้อยอยู่แล้ว ส่วนค่าใช้จ่ายอื่นๆเช่นค่าเทอมลูกเท่าเดิม ลดไม่ได้ ตัวชี้วัดสำคัญคือน้ำมันครัวเรือน ที่มีเฉลี่ยประมาณ 50,000 บาทต่อครอบครัว ในช่วงกักตัวจากการระบาดของไวรัสโควิด 19 นั้น ไม่ได้ทำให้หนี้เพิ่มขึ้นเพราะไม่มีใครสามารถให้ยืมเงินกันได้ และไม่ยอมสร้างหนี้ใหม่ แม้ว่า ธกส.จะเสนอดอกเบี้ยฟรี ทน ๆ อยู่อย่างประหยัดไป ส่วนเงินออมนั้นไม่มีเลย

การปรับตัวของชาวบ้านที่จริงเริ่มก่อนหน้านี้อแล้ว ชุมชนได้เริ่มทำเกษตรยั่งยืนตอนนี้อย่างไร้อยู่ละ 30 ของชุมชน และมีระบบนาแปลงรวมเพื่อทำการผลิตและแบ่งปันผลผลิตร่วมกัน นอกจากนี้ก็มีการปลูกพืชผัก สร้างความมั่นคงอาหารในครัวเรือน การปรับตัวดังกล่าวต้องอาศัยกระบวนการเปลี่ยนผ่านอีกระยะเพื่อให้เกิดความมั่นคง แต่ในระยะสั้นชาวบ้านต้องอาศัยเงินสดเพื่อการลงทุนและการบริโภค ทำให้การปรับตัวของชาวบ้านในภาวะโควิดยังเป็นไปไม่ได้มากนัก ชาวบ้านหลายรายจำเป็นต้องพึ่งพาการช่วยเหลือของรัฐบาล ซึ่งเมื่อการช่วยเหลือหมดลง ชาวบ้านกำลังเผชิญปัญหาวิกฤติเศรษฐกิจมากขึ้น

ชุมชนริมน้ำโง การปรับตัวของชุมชนเริ่มมาก่อนจากวิกฤติแม่น้ำโง ที่เกิดภาวะท่วมหน้าแล้งแห้งหน้าฝน ปลาขึ้นผิวดูดูกาล น้ำใส ทำให้สาหร่ายขึ้นมาก เป็นอุปสรรคต่อการจับปลา ผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงสายน้ำทำให้ประเพณี ช่วงเวลาการดำนาเปลี่ยนไปด้วย รายได้ประมง ปลูกพืชริมตลิ่ง และการท่องเที่ยวไม่แน่นอน จากระดับน้ำโงที่เปลี่ยนแปลง และเมื่อเจอผลกระทบโควิด 19 แม่น้ำโงเป็นแหล่งอาหารสำคัญในช่วงโควิด ชาวบ้านต้องการหาทางออกใหม่ๆ เช่น การพัฒนาอาชีพและทักษะที่เกี่ยวข้องกับแม่น้ำโงเช่น แปรรูปปลา ผ่าทอ และนำเที่ยว ต้องการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานท่องเที่ยวรองรับและที่สำคัญคือ เร่งฟื้นฟูระบบนิเวศอาหารในลำน้ำโงสาขาย่อย ที่ประกอบด้วยกุด หนอง ทาม เช่น บ้านสำโรงกำลังเริ่มอนุรักษ์ปลาในบึงในช่องไม้และในพื้นที่สำโรงให้เป็นพื้นที่อนุรักษ์และห้ามใช้อุปกรณ์การจับปลาผิดประเภทเป็นข้อตกลงในชุมชนที่ต้องปฏิบัติตาม บางบ้านริเริ่มบ่ออนุบาลพันธ์ปลาในหนอง ติดต่อกับกรมประมงประกาศเขตอนุรักษ์ปลาในพื้นที่ นอกจากนี้ยังชาวบ้านยังตั้งกองทุนปลาที่ริเริ่มจัดตั้งที่บ้านผาชัน ให้นำไปใช้ในชุมชนอื่น ๆ ด้วย บ้านปากกะหลางกำลังต้องการจัดตั้งกลุ่มส่งเสริมอาชีพผ้าย้อมคราม และปฏิทินการท่องเที่ยวต่อไปโรโมทและส่งเสริมการท่องเที่ยวแบบมีส่วนร่วม ส่วนบ้านโป่งเป่ากำลังทำการแก้ไขโดยเพาะพันธ์ปลาในบ่ออนุบาลแล้วปล่อยปลาคืนสู่ธรรมชาติตามบึงโบกในพื้นที่สามพันโบก ทำการอนุรักษ์และการท่องเที่ยวเชิงนิเวศควบคู่กันไป

ที่น่าสนใจคือ กระบวนการปรับตัวของชุมชนริมน้ำโง มาจากการเผชิญปัญหาผลกระทบต่อความมั่นคงอาหาร และมีภาคประชาสังคมมาเสริมพลังการปรับตัวชุมชนด้วยการให้ชุมชนทำวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้เพื่อปรับตัวสร้างภูมิคุ้มกันในภาวะวิกฤติ และเมื่อเกิดภาวะวิกฤติโควิด ชาวบ้านยังเห็นความสำคัญของการฟื้นฟูระบบนิเวศย่อย สร้างความมั่นคงอาหาร แสงหารรายได้ต่าง ๆ

การปรับตัวของชุมชนฉะเชิงเทรา จากเดิมเศรษฐกิจภาคครัวเรือนของชุมชนคลองตะเกราที่ไม่ค่อยดีอยู่แล้วเพราะความแห้งแล้ง วิกฤติโควิดไม่ได้ซ้ำเติมมากนัก สภาพการรับซื้อยาง มัน และพืชเศรษฐกิจอื่นๆจากพ่อค้ายังคงเท่าเดิม เพียงในช่วงพริก.ถูกฉีกเท่านั้นที่กรีดยางไม่ได้ และผักผลไม้ขายไม่ได้ ทำให้รายได้หายไปกว่าครึ่ง ชาวบ้านจึงหันมาจับจ้าง เช่น ถางหญ้า เก็บสับประรด ปลูกพืชให้หลากหลายมากขึ้น และลดค่าใช้จ่าย เช่น ซื้อของจากออนไลน์ซึ่งถูกกว่า

การปลูกผักสวนครัวที่เพิ่มขึ้น เป็นตามฤดูกาลอยู่แล้ว อย่างไรก็ตามจำนวนผู้ปลูกผักกินเองยังไม่ถึง 50% และมักจะปลูกพืชเชิงเดี่ยวไว้จำหน่ายเพียงอย่างเดียวเพราะมีข้อจำกัดด้านพื้นที่ ชาวบ้านยังปรับตัวด้วยการเก็บเห็ดกันมากกว่าปกติ เพราะเห็ดขึ้นชุกชุม (เพราะอากาศร้อนผิดปกติ) ตกปลามากขึ้น

ชาวบ้านเลือกที่จะไม่กู้หนี้เพิ่ม ใช้วิธีอยู่อย่างประหยัด ได้เงินช่วยทำพันบาท และมีช่องทางหารายได้เสริม เช่น อสม.ก็ได้เงินค่าจ้าง ส่วนธนาคารออมสินกับธกส.ก็พักหนี้ให้ แต่ปัญหาสำคัญอยู่ที่ราคาพืชผลที่ตกต่ำ สภาวะภัยแล้งต่อเนื่อง ทำให้ชาวบ้านไม่มีศักยภาพในการลงทุนการผลิตต่อไป การปรับตัวของชุมชนในช่วงเวลานี้จึงเป็นไปอย่างจำกัด และกำลังเผชิญความเสี่ยงมากยิ่งขึ้น

ชุมชนสิงหนคร สงขลา ชาวบ้านมีฐานความมั่นคงอาหาร มีกลุ่มออมทรัพย์ที่เข้มแข็ง และยังมีระบบธุรกิจชุมชน เช่น ร้านครัวใบโหนด แต่กระนั้นเมื่อเผชิญภาวะวิกฤติเศรษฐกิจโควิด ชาวบ้านจำเป็นต้องปรับตัวเพื่อเผชิญกับวิกฤติดังกล่าว รูปแบบการปรับตัวมีหลายอย่าง ได้แก่ มีการปลูกพืชผักสวนครัวเพิ่มขึ้น ทำเกษตรอินทรีย์ไว้กินเอง และส่งให้โรงเรียนไว้บริโภค ที่เหลือก็แปรรูปไว้ขายในระยะยาวเช่น มะม่วงกวน เปิดตลาดชุมชนเกษตรอินทรีย์ช่วยเหลือผู้ได้รับผลกระทบจากโควิด โดยเกษตรกรขายตรงสู่ผู้บริโภค ได้ผล คนชั้นกลางที่มีเงินเดือนเช่นข้าราชการเข้ามาซื้อของกันมาก เพราะชูเรื่องไร้สารพิษ ได้เงินหมุนเวียนถึงสองแสนบาทต่อวัน แม้ค้ำก็เก็บผักเก็บหญ้าจับปลามาขายมีมากขึ้นเรื่อย ๆ

ในการแก้ปัญหาเงินทุน ชาวบ้านมีการกู้หนี้ยืมสินจากเจ้าหนี้ยนอกระบบ เพราะในระบบเครดิตเต็มแล้ว หันมาขายของเป็นแม่ค้าตลาดชุมชนรับสินค้ามาขายเล็กๆน้อยๆ และประหยัดเงิน กลุ่มออมทรัพย์ก็ปรับระบบเพื่อช่วยเหลือสมาชิกด้วยการอนุญาตให้ส่งเงินต้นน้อยลงและผ่อนผันหนี้แบบไม่มีค่าปรับ สมาชิกยังรักษาวินัยส่งเงินออมกับกลุ่ม เพราะเงื่อนไขเอื้ออำนวยอยู่แล้ว เนื่องจากบังคับออมแค่ 100 บาทต่อเดือน แต่งดออมภาคครัวเรือน

ชุมชนพึ่งพาและผูกพัน แม้ยามวิกฤติที่รายได้ตกต่ำ ปัญหาหนี้สินเพิ่มพูน แต่อาหารไม่ขาดแคลนเลย มีนายทุนขายข้าวสาร น้ำปลาให้เทศบาลมาแจกชาวบ้านเป็นต้น ชาวสวนยางได้รับผลกระทบในช่วงกรี๊ดไม่ได้ จึงหันมาทำประมงกินเองบ้าง ขายถูกๆบ้าง นอกจากนี้ยังได้รับผลกระทบแล้วก็มีพวกป่าล้มและผลผลิตทางการเกษตรอื่นๆ เพราะพ่อค้าเข้าพื้นที่ไม่ได้ แต่ชาวสวนปาล์มยังได้เงินชดเชยบ้าง ส่วนผลไม้มันไม่ค่อยปลูกกัน

ส่วนเรื่องหนี้สิน ในภาคบริการมีหนี้กันทุกคน ก็เจรจาผ่อนผัน แต่ถ้าไม่รวมหนี้เพื่อการลงทุน หนี้ก็ไม่มากและพยายามไม่สร้างหนี้เพิ่มเพราะกลัวจะคืนไม่ได้ (ปรับตัวโดยการประหยัดให้มากเหมือนที่อื่นๆ)

โควิดกระทบออมทรัพย์ชุมชนเพราะทุกคนเจรจาผ่อนผันเงินต้นกันหมด แต่ทางกลุ่มไม่อนุญาตให้พักหนี้เพราะต้องนำเงินไปช่วยคนเดือดร้อนอื่น ๆ สภาพคล่องของสหกรณ์ออมทรัพย์ของแต่ละหมู่บ้านไม่ค่อยได้รับผลกระทบมากนัก ลูกหนี้มีมากจ่ายมาก มีน้อยจ่ายน้อย ไม่ค่อยจะมีหนี้เสียกันแม้ในภาวะวิกฤติ เพราะรู้ว่าถ้าไม่ชำระจะกู้ก็ไม่ได้

ชุมชนได้บุกเบิกสร้างตลาดนัดชุมชน รองรับผู้ที่หันมาขายของมากขึ้น ทำให้รายได้กระจายๆไปได้คนละเล็กน้อย นอกจากนี้ยังใช้เพลงสาธารณะเช่นของตำบล เปิดเพื่อช่วยให้ชาวบ้านขายของได้บริหารจัดการการจัดส่งจนได้กำไร เช่นการพรีออร์เดอร์ การนัดวันรับสินค้า การจัดส่งจำนวนมากรวมกันหลายเจ้า เป็นต้น

บทที่ 5 บทสรุปและข้อเสนอแนะ

5.1 วิถีชีวิตที่ชุมชนท้องถิ่นเผชิญก่อนโควิด

จากการศึกษา 6 กรณีศึกษา ชุมชนท้องถิ่นต่าง ๆ เผชิญปัญหา ผลกระทบทางเศรษฐกิจ สังคม ฐานทรัพยากร ความไม่มั่นคงอาหารมาต่อเนื่องมาก่อนเกิดภาวะวิกฤติเศรษฐกิจโควิด ทำให้ชุมชนมีความเปราะบางเป็นพื้นฐาน เช่น ชุมชนน่าน เจอปัญหาความไม่มั่นคงสิทธิในที่ทำกินและฐานทรัพยากร เพราะนโยบายป่าไม้ ความผันผวนทางเศรษฐกิจของพืชข้าวโพด ชุมชนริมน้ำโขง เผชิญปัญหาน้ำโขงผันผวนเหือดแห้งจากเขื่อนจีน ลาวมาเกือบสิบปี ฐานทรัพยากรอาหารและรายได้ลดไปกว่าครึ่ง ชุมชนชาวนาน้ำชี มหาสารคาม เจอภัยแล้งมา 3 ปี (แม้อยู่ติดริมน้ำชี) จากทำนาปีและนาปรัง เหลือแค่ทำนาปี ชุมชนชาวไร่ และป่าไม้ ฉะเชิงเทรา พืชไร่ (ยาง ปาล์ม มัน) ราคาตกต่ำต่อเนื่อง เจอปัญหาแล้ง การเข้าถึงทรัพยากรจากป่าถูกจำกัด ชุมชนชาวนา สวน และประมงสทิงพระ สงขลา ก็เผชิญปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำ จากศูนย์กลางเศรษฐกิจที่หดใหญ่ (ผลกระทบจากความไม่สงบชายแดน) และธุรกิจท่องเที่ยวภูเก็ตตกต่ำ ชุมชนชายฝั่งทะเลภูเก็ต พังงา พังพารัฐพยาบาลทะเล ทำเกษตร และท่องเที่ยว ต้องเผชิญการรุกคืบ ปิดล้อมทรัพยากร ราคาพืชผลตกต่ำ และการท่องเที่ยวตกต่ำมาตั้งแต่ปี 57 สรุปได้ว่า ชุมชนท้องถิ่นเผชิญวิถีชีวิตโครงสร้างทั้งเรื่องเข้าถึงฐานทรัพยากร ความผันผวนของนิเวศ เศรษฐกิจตลาดตกต่ำ มาต่อเนื่องก่อนเผชิญโควิด

5.1.1 สภาวะโควิดด้านสุขภาพ

ชุมชนทุกแห่ง มีภาวะตื่นกลัวต่อโควิดอย่างมากจากกระแสข่าว มาตรการทางสังคมดำเนินการอย่างเคร่งครัด ป้องกันไม่ให้คนกลับบ้าน มีการรายงานตัว กักตัว ไม่ออกจากบ้าน ปฏิสัมพันธ์ทางสังคมในชีวิตประจำวัน ในงานประเพณี ในการทำมาหากินลดลงอย่างรวดเร็ว

วิกฤติโควิดในสายตาของชาวบ้าน เป็นสิ่งที่อยู่นอกเหนือคาดคิด และมองว่าผลกระทบมากกว่าวิกฤติเศรษฐกิจปี 2540 ที่ชุมชนไม่ได้รับผลกระทบมากนัก

ผลกระทบโควิด เป็นทั้งสร้างปัญหาทำให้วิถีชีวิต วิถีการผลิต วิถีเศรษฐกิจหยุดชะงัก และทำให้ปัญหาโครงสร้างเดิมรุนแรงขึ้น

ระบบการจัดการของชุมชนที่สำคัญคือ ระบบ อสม.ร่วมชุมชน ผู้ใหญ่บ้านมีความเข้มแข็งสามารถเตือนภัย ติดตาม และรับมือกับความเสี่ยงได้ดี ชุมชนต้นและตระหนักต่อโรคระบาดโควิด มีมาตรการป้องกัน ควบคุมทั้งทางการและทางสังคมที่เข้มงวด (น่าจะมากกว่าคนในเมือง) การดำเนินการของชุมชน ขับเคลื่อนด้วยพลังของชุมชน การสนับสนุนของภาครัฐยังไม่ชัดเจน งบประมาณที่ให้ไม่เพียงพอหมู่บ้านต้องจัดการพึ่งตนเองเป็นหลัก

5.2 ผลกระทบทางเศรษฐกิจ

เรามาพิจารณาในแต่ละกรณี ชุมชนน่าน รายได้ลดลงกว่า 60% พ่อค้าเข้ามาซื้อผลไม้ไม่ได้ แม้ภายหลังผ่อนคลायขายผลผลิต แต่ราคาลดลงกว่าครึ่ง ผลกระทบต่อความมั่นคงอาหารไม่มากนัก แต่กระทบรายได้ที่เป็นตัวเงิน เช่นค่าแรง

ชุมชนมหาสารคาม เป็นช่วงที่ยังไม่เก็บเกี่ยวพอดีเลยไม่ค่อยเดือดร้อน ส่วนปลาเลี้ยงไม่ได้แล้ว เพราะภัยแล้งยังไม่มีปัญหาขาดแคลนแรงงาน เพราะคนท้องถิ่นทำงานกันเองทั้งหมดจึงไม่ลำบาก

ชุมชนริมน้ำโขง ยังพออยู่พอกินได้ ไม่เดือดร้อนปากท้องมากนัก แต่รายได้หดหายมาก โดยเฉพาะภาคท่องเที่ยวรายได้ลดลง ตามปกติหาปลาในโขง ทำปลาร้าขายนักท่องเที่ยว แต่พอมิโควิดก็ขายไม่ได้ เดือดร้อนแรงงานเพราะแรงงานลาวที่จ้างวันละ 200 บาทเดินทางไม่ได้ ต้องจ้างคนไทยวันละ 300 บาทบวกค่าอาหารทำให้ต้นทุนเพิ่ม

ชุมชนฉะเชิงเทรา การไม่มีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันทำให้เกิดผลกระทบกับเศรษฐกิจและวิถีชุมชน ไม่มีการจ้างงาน นาข้าวไม่ได้รับผลกระทบ แต่ยางพาราและผักผลไม้ราคาตก ผักผลไม้ขายไม่ได้เพราะพ่อค้าเข้าพื้นที่ไม่ได้ ราคาอาหารไม่ได้ขึ้นมากมายจนเดือดร้อน

ชุมชนภูเก็ต-พังงา กลุ่มประมงกลับมาทำประมงเพราะไม่มีการท่องเที่ยว เกิดหนี้ก้อนโต จากการลงทุนเพื่อเตรียมรับ High Season เช่นซื้อรถตู้ แต่พอเกิดโควิดก็ทำให้เป็นหนี้สินก้อนโต แม้แต่เจ้าหน้าที่ระบบที่ตามปกติแล้วจะร่ำรวยก็ลำบากเพราะคนไม่กล้ากิน กุ้งจะซำระคืนไม่ได้ ชาวสวนขายผลผลิตไม่ได้ จึงหันมาทำประมงเพื่อกินเองบ้าง ขายถูกๆบ้าง

ชุมชนสงขลา ชาวบ้านต้องแยกระยะห่างกันมากขึ้น การจับจ่ายใช้สอยน้อยลง เศรษฐกิจแยแต่ไม่ถึงกับอดอยาก พอมีกินอยู่ได้ในระยะสั้นๆ เกษตรกรที่ปลูกพืชเพื่อการค้ามากกว่าไว้บริโภคเอง ถ้าชุมชนไหนมีฐานออมทรัพย์หรือตลาดชุมชนจะได้รับผลกระทบน้อยกว่า ผลผลิตข้าวไม่กระทบเพราะไม่ตรงฤดูกาล น้ำตาลไม่กระทบเพราะเป็นตลาด niche ผักราคาดีขึ้นเพราะผลผลิตออกน้อย ชาวสวนมะม่วงและประมงลำบากเพราะราคาตกเพราะไม่มีตลาด ต้นทุนการผลิตอย่างราคามะลิ็ดพันธ์ ปู และสารเคมีเพิ่มสูงขึ้น แต่ได้รับผลกระทบน้อยเพราะต้องลดการผลิต

โดยภาพรวม แม้ผลกระทบโควิดต่อภาคเกษตรจะไม่รุนแรงเท่ากับภาคอื่น ๆ (บริการอุตสาหกรรม) แต่มีลักษณะซ้ำเติมผลกระทบเดิมที่เกษตรกรย่ำแย่อยู่แล้วให้รุนแรงขึ้น

ชุมชนไม่ได้มีปัญหาเรื่องความมั่นคงอาหารในครัวเรือนมากนัก เพราะยังเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติ มีระบบอาหารในครัวเรือน ผลิตเพื่อบริโภคบางส่วน แต่ปัญหาใหญ่อยู่ที่เศรษฐกิจ รายได้ที่ลด รายจ่ายที่เพิ่ม ผู้วิจัยพบปัญหาหนี้สินที่มากขึ้น แม้หลายชุมชนจะไม่พยายามกู้เพิ่ม เป็นทั้งหนี้ในระบบกับ ธกส. และหนี้นอกระบบ (โดยเฉพาะชาวบ้านที่ยากจนบางราย) ภาวะหนี้สินยังกระทบไปถึงระบบการเงินของชุมชน บางชุมชนเช่นจังหวัดน่าน ระบบออมทรัพย์ที่เคยเข้มแข็งกำลังเผชิญวิกฤติ มีการผ่อนผันหนี้สิน คนกู้เงินไปจ่ายหนี้นอกระบบ กับนายทุนข้าวโพด การผลิตบางประเภท เช่น ข้าว ข้าวโพด ยังไม่ถึงรอบการขาย ดังนั้นผลกระทบจากราคา และตลาดจะเป็นอย่างไร เป็นสิ่งที่ชุมชนยังคาดไม่ได้

5.3 ภาวะย่ำแย่ของแรงงานตกงาน กลับบ้านหรืออยู่ต่อ

น่าน ส่วนใหญ่ไม่ถูกเลิกจ้าง เพียงแค่รายได้ลดลง ส่งเงินกลับบ้านได้น้อยลง ส่วนกลุ่มที่กลับมาเนื่องจากไม่มีความต้องการแรงงานในพื้นที่ ลูกหลานที่กลับมาจากตัวเมืองจึงต้องออกไปรับจ้างที่อื่น เมื่อไม่มีงานรับจ้าง พ่อและแม่จึงต้องกู้หนี้ยืมสินมาใช้จ่ายกันในครัวเรือน ทำให้สมาชิกการเงินชุมชนลาออกไปถึง 1 ใน

มหาสารคาม สะท้อนว่า ลูกหลานของชุมชน 20% ออกไปทำงานตามเมืองใหญ่ๆ กลุ่มนี้มักสูญเสียงานที่ทำและกลับบ้านได้แล้ว ส่วนอีก 15% อยู่ต่างประเทศ และยังทำงานได้อยู่ ชุมชนไม่ให้ลูกหลานที่ทำงานหรือเรียนอยู่ในเมืองกลับบ้านเพราะกลัวการกระจายของโรค แต่จะส่งความช่วยเหลือไปให้ เมื่อได้กลับมาแล้วก็นำเงินที่ได้จากการเลิกจ้างและความรู้ทางธุรกิจจากการทำงานกับบริษัทมาทำการเกษตรในพื้นที่บ้าง ขายสินค้าโอท็อปบ้าง

ชุมชนริมโขง การออกไปทำงานรับจ้างเกิดขึ้นตั้งแต่แม่น้ำโขงมีปัญหา แต่แรงงานก็ไม่ได้กลับเพราะถูกกักตัวและคิดว่าสถานการณ์คงอยู่ไม่นาน และรอกลับไปทำงาน

ชุมชน ฉะเชิงเทรา สะท้อนว่า กลุ่มที่ไม่ได้กลับมาเพราะถูกกักตัวก็ปรับตัวด้วยการขายของออนไลน์ และติดต่อมาขอหรือยืมเงิน แต่ก็ไม่มากนัก กลุ่มที่ได้กลับบ้านมักจะอยู่ในภาคบริการ แต่ก็ไม่ได้มาช่วยทำเกษตรเพราะไม่คุ้นเคย แค่กลับมาเพื่อรองานใหม่ กลุ่มที่อยู่ใกล้ภูมิลำเนาเดิมอยู่แล้ว พวกนี้ส่งเสริมงานทางภาคเกษตรให้ได้

ชุมชนภูเก็ต-พังงา มีทั้งลูกหลานที่ทำงานในเมือง และแรงงานต่างถิ่นที่มาทำงานในภูเก็ต เผชิญปัญหาเมื่อรัฐออกมาตรการกักกันโรค ลูกหลานกลับบ้านไม่ได้ พ่อแม่ต้องส่งอาหารไปให้ เมื่อผ่อนคลายมาตรการกลับบ้านได้ กลับไปอยู่กับพ่อแม่เป็นภาระปากท้อง ปรับตัวด้วยการหาปลามากินในครัวเรือน แรงงานภาคการท่องเที่ยว โรงแรมไม่มีคนพัก พนักงานโรงแรมต้องออกจากงานโดยไม่ได้รับชดเชย ปรับตัวโดยการปลูกข้าวแต่ยังไม่ค่อยได้ผล ส่วนมากกลับมารองานในเมือง

สรุปโดยภาพรวม แรงงานส่วนใหญ่ไม่กลับบ้าน เพราะไม่เห็นว่าจะอนาคตทางเศรษฐกิจการเกษตรในชุมชน ไม่มีความรู้ ทักษะการเกษตร จึงรอคอยงานในเมืองว่าจะกลับมา แรงงานเหล่านี้ปรับตัวหางานใหม่ อาชีพไปพลาง และได้รับการสนับสนุนอาหาร และรายได้จากชุมชน ซึ่งปกติ แรงงานก็ไม่ค่อยมีเงินส่งกลับบ้าน ในภาวะนี้จึงต้องอาศัยการสนับสนุนจากชุมชน สภาวะเช่นนี้ สะท้อนได้ว่า แนวคิดที่จะให้แรงงานกลับไปทำเกษตรอย่างถาวรกับชุมชนยังเป็นไปได้ยาก ยกเว้นแรงงานตามฤดูกาลที่กลับมาทำเกษตรในช่วงอยู่แล้ว

5.4 สถานภาพและบทบาทฐานทรัพยากรธรรมชาติต่อความมั่นคงชุมชนในภาวะโควิด-19

ในยามที่ประสบปัญหาหารายได้ลดลง ชุมชนต้องเพิ่มการพึ่งพาอาหารจากฐานทรัพยากรธรรมชาติมากยิ่งขึ้น ชุมชนน่านและฉะเชิงเทราก็พึ่งพาพืชผัก อาหาร จากสวน และป่าชุมชนเพิ่มขึ้น ชุมชนริมโขงและน้ำชีก็อาศัยปลาจากน้ำโขงและตามทาม บุ่ง หนอง ที่อนุรักษ์ไว้ ชุมชนฉะเชิงเทรา เช่นเดียวกับชุมชนชายฝั่งทะเลภูเก็ตพังงา ก็กลับสู่ทะเลเป็นฐานรับรอง

การเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติเหล่านี้เกิดขึ้นกับกลุ่มที่มีทักษะ (หาปลา ของป่า ฯลฯ) และนำมาจัดสรรในชุมชน ชุมชนที่มีฐานการฟื้นฟู ดูแลทรัพยากรอยู่แล้ว เช่น ป่าชุมชน ชายฝั่ง อนุรักษ์พันธุ์ปลาจัดการน้ำ ฯลฯ จะมีฐานนิเวศให้พึ่งพิงมากกว่าชุมชนที่ไม่มีฐานทรัพยากร

ปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อฐานทรัพยากร เช่น พืชพาดินยึดกับการใช้ที่ดิน เชื้อนกัณแม่น้ำ ธุรกิจรุกทรัพยากร นโยบายกีดกันชุมชนต่อทรัพยากร กระทบต่อฐานทรัพยากร ทำให้การพึ่งพาทรัพยากรของชุมชนเป็นเพียงบางชุมชน บางด้าน

5.5 การตั้งรับ ปรับตัว

ผลกระทบทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นทำให้ชุมชนจำเป็นต้องตั้งรับและปรับตัวเพื่อลดผลกระทบและหาช่องทางใหม่ในการทำมาหากินและปรับปรุงการผลิต การตลาด สินค้าชุมชน แหล่งทุนสำหรับอาชีพและครอบครัว สามารถที่จะสรุปออกมาได้ตามตารางข้างล่างนี้

ตารางที่ 28 แสดงผลกระทบทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นและปรับตัวของชุมชนต่าง ๆ

ลำดับ	ชุมชน	ผลกระทบทางเศรษฐกิจ	การปรับตัว
1	น่าน	รายได้ลดลงกว่า 60% พ่อค้าเข้ามาจับซื้อผลไม้ไม่ได้ แม้ภายหลังผ่อนคลायขายผลผลิต แต่ราคาลดลงกว่าครึ่ง ผลกระทบต่อความมั่นคงอาหารไม่มากนัก แต่กระทบรายได้ที่เป็นตัวเงิน เช่น ค่าแรงa	ประหยัดเงินมากขึ้น ปลุกผักบ้าง และ stock อาหาร ภูเงินจากกลุ่มออมทรัพย์และแก้แค้นข้าวโพด หาอาชีพเสริม อำนวยความสะดวกให้พ่อค้าเข้ามาจับซื้อผลผลิตจากชุมชน
2	น้ำซึมหาสารคาม	เป็นช่วงที่ยังไม่เก็บเกี่ยวพอดีเลยไม่ค่อยเดือดร้อน ส่วนปลาเลี้ยงไม่ได้แล้วเพราะภัยแล้งยังไม่มีปัญหาขาดแคลนแรงงาน เพราะคนท้องถิ่นทำงานกันเองทั้งหมดจึงไม่ลำบาก	ประหยัดเงินเป็นหลัก แต่ก็ไม่สามารถช่วยได้มากนักเพราะปกติก็กินน้อยใช้น้อยอยู่แล้ว หนี้ครัวเรือนประมาณ 50,000 บาทต่อครอบครัวและไม่ได้กู้เพิ่มเพราะไม่มีใครสามารถให้ยืมเงินกันได้ และไม่อยากจะสร้างหนี้ใหม่
3	ริมน้ำโขง	ยังพออยู่พอกินได้ ไม่เดือดร้อนปากท้องมากนัก แต่รายได้หดหายมากโดยเฉพาะภาคท่องเที่ยวรายได้ลดลง ตามปกติหาปลาในโขง ทำปลาร้าขายนักท่องเที่ยว แต่พอมีโควิดก็ขายไม่ได้ เดือดร้อนแรงงานเพราะแรงงานลาวที่จ้างวันละ 200 บาทเดินทางไม่ได้ ต้องจ้างคนไทยวันละ 300 บาทบวกค่าอาหารทำให้ต้นทุนเพิ่ม	ทำปลาร้าไว้กิน เลี้ยงวัวควาย ทำฝ้ายอ้อมคราม
4	ฉะเชิงเทรา	การไม่มีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันทำให้เกิดผลกระทบกับเศรษฐกิจและวิถีชุมชน ไม่มีการจ้างงาน นาข้าวไม่ได้รับผลกระทบ แต่ยางพาราและผักผลไม้ราคาตก ผักผลไม้ขายไม่ได้เพราะพ่อค้าเข้าพื้นที่ไม่ได้ ราคาอาหารไม่ได้ขึ้นมากมายจนเดือดร้อน	ลดรายจ่าย และ ปลุกผักสวนครัวกิน หันมารับจ้าง เช่นถางหญ้า เก็บสับปรอด ปลุกพืชสวนผสมไม่ค่อยได้เพราะมีข้อจำกัดด้านพื้นที่ สหกรณ์ออมทรัพย์ช่วยไม่ได้มากเพราะการออมไม่พอจำนวนสมาชิก และเบิกถอนไม่ได้ หนี้สินเพิ่มไม่มาก
5	ภูเก็ต-พังงา	กลุ่มประมงกลับมาทำประมงเพราะไม่มี การท่องเที่ยว เกิดหนี้ก้อนโต จากการลงทุนเพื่อเตรียมรับ High Season เช่นซื้อรถตู้ แต่พอเกิดโควิดก็ทำให้เป็นหนี้สินก้อนโต แม้แต่เจ้าหน้าที่	ประหยัดเงิน ปลุกผักสวนครัวกินเองเกือบทุกบ้าน และทำประมงเป็นอาหารไว้กินเอง เพราะขายไม่ค่อยได้ เจริญจากผ่อนผันหนี้สินและไม่สร้างหนี้เพิ่ม ภูจากออมทรัพย์ เพราะได้ลดหย่อนดอกเบี้ย เพื่อเอาไปจ่ายหนี้ระบบ แต่ไม่

ลำดับ	ชุมชน	ผลกระทบทางเศรษฐกิจ	การปรับตัว
		ตามปกติแล้วจะร่ำรวยก็ลำบากเพราะคนไม่กล้ากู้ กลัวจะชำระคืนไม่ได้ ชาวสวนขายผลผลิตไม่ได้ จึงหันมาทำประมงเพื่อกินเองบ้าง ขายถูกๆบ้าง	อนุญาตให้พักหนี้ เกิดตลาดนัดชุมชนและเพจสาธารณะเช่นของตำบล เปิดเพื่อช่วยให้ชาวบ้านขายของได้
6	สงขลา	ชาวบ้านต้องแยกระยะห่างกันมากขึ้น การจับจ่ายใช้สอยน้อยลง เศรษฐกิจแย่แต่ไม่ถึงกับอดอยาก พอมีกินอยู่ได้ในระยะสั้นๆ เกษตรกรที่ปลูกพืชเพื่อการค้ามากกว่าไว้บริโภคเอง ถ้าชุมชนไหนมีฐานออมทรัพย์หรือตลาดชุมชนจะได้รับผลกระทบน้อยกว่า ผลผลิตข้าวไม่กระทบเพราะไม่ตรงฤดูกาล น้ำตาลไม่กระทบเพราะเป็นตลาด niche ผักราคาดีขึ้นเพราะผลผลิตออกน้อย ชาวสวนมะม่วงและประมงลำบากเพราะราคาตก เพราะไม่มีตลาด ต้นทุนการผลิตอย่างราคาเมล็ดพันธุ์ ปุ๋ย และสารเคมีเพิ่มสูงขึ้น แต่ได้รับผลกระทบน้อยเพราะต้องลดการผลิต	ปลูกพืชผักสวนครัวเพิ่มขึ้น ทำเกษตรอินทรีย์ไว้กินเอง และส่งให้โรงเรียนไว้บริโภค เปิดตลาดชุมชนเกษตรอินทรีย์โดยเกษตรกรขายตรงสู่ผู้บริโภค กู้หนี้ยืมสินจากเจ้าหนีนอกระบบ เพราะในระบบเครดิตเต็มแล้ว กลุ่มออมทรัพย์อนุญาตให้ส่งเงินต้นน้อยลงและผ่อนผันหนี้แบบไม่มีค่าปรับ ระบบตลาดชุมชนท้องถิ่นเป็นกลไกสำคัญที่ทำให้ชาวบ้านเข้าถึงอาหารแลกเปลี่ยนผลผลิตได้ แต่ก็เกิดปรากฏการณ์แม้ค้าล้นเกินกว่าคนซื้อในชุมชน ทำให้เศรษฐกิจกระเตื้องได้ยาก

โดยรวมแล้ว สภาวะการปรับตัวของชาวบ้านยังเป็นไปอย่างจำกัด ด้วยการลดค่าใช้จ่าย หันมาพึ่งความมั่นคงอาหารในครัวเรือนและชุมชน บางครัวเรือนไม่กู้หนี้เพิ่มเพราะไม่มีกำลังจะจ่ายลงทุน การหาทางอาชีพเสริมเป็นไปได้จำกัด เพราะชุมชนได้ทดลองมาหลายอย่าง แต่ไม่มีตลาด ทุน และความรู้ทักษะรองรับที่ชัดเจน

เงื่อนไขการปรับตัวอยู่ที่ความพร้อมของชุมชน ชุมชนที่มีฐานทรัพยากรเป็นหลังอิง ยังพอมีความมั่นคงอาหารที่ไม่ผ่านตลาดได้ ชุมชนที่มีกลุ่มออมทรัพย์เข้มแข็ง (กรณีสงขลา ภูเก็ต) ระบบการเงินชุมชนยังช่วยเหลือชุมชนได้ดี สมาชิกยังมีวินัยทางการเงินอยู่ ชุมชนที่ฐานเศรษฐกิจหลากหลาย (บริโภค ขายในภาคเกษตร และฐานเศรษฐกิจนอกภาคเกษตร) ยังกระจายความเสี่ยงไปได้

ชุมชนที่ใกล้กับเมืองหรือเป็นเมืองมากทางเลือกนอกกลไกตลาด (สินค้า แรงงาน ฯลฯ) มีจำกัด ชุมชนพึ่งเกษตรพาณิชย์ (ขาดฐานทรัพยากร ผลิตเพื่อบริโภค กลไกตลาดท้องถิ่น) ทางเลือกปรับตัวจำกัด

การดำเนินการของรัฐ เช่น ธกส. ที่มีโปรแกรมขึ้นเงินกู้ก่อนโควิด กลับทำให้ชาวบ้านประสบปัญหาหนี้สินเป็นทุนเดิม เมื่อเผชิญวิกฤติโควิดจึงประสบปัญหาหนี้รุนแรงขึ้น

เกษตรกรจำนวนมากที่ถูกตรึงในระบบพืชเศรษฐกิจ เช่น ข้าวโพด ปาล์ม ยาง มัน ฯลฯ การปรับตัวทำได้ยาก เพราะชาวบ้านผูกติดกับระบบข้อตกลง หนี้สิน ฯลฯ การถอยห่าง หรือออกจากโครงสร้างเหล่านี้ทำได้ยาก

ชาวบ้านบางส่วนอยู่ได้เพราะเงินช่วยเหลือจากภาครัฐ (แม้ไม่ทั่วถึง) นำไปใช้หนี้ นำไปลงทุนการผลิตทั้งในปัจเจก หรือกองเงินร่วมกัน ซึ่งเมื่อเงินที่รัฐสนับสนุนหมดลง ก็ยังไม่มีทางออกอื่น ยังรอคอยการช่วยเหลือจากรัฐ

สภาวะโครงสร้างเศรษฐกิจ สังคมที่ตรึงเกษตรกรไว้ ทำให้พบว่า ชุมชนยังไม่ปรับตัวสร้างทางเลือกใหม่ได้มากนัก กล่าวอีกทาง การปรับตัวไม่สามารถเกิดขึ้นจากชุมชนโดยลำพัง ต้องมีการเปลี่ยนแปลงทั้งในระดับแนวคิด แบบแผน และโครงสร้าง

5.6 การช่วยเหลือของภาครัฐ

มีคนในชุมชนจำนวนไม่น้อยที่เข้าไม่ถึงการช่วยเหลือของรัฐ เช่น 5 พันบาทของเกษตรกรและผู้ใช้แรงงาน เพราะมีปัญหาการลงทะเบียน แต่ไม่ปรากฏมาตรการช่วยเหลืออย่างเป็นระบบและต่อเนื่องอย่างชัดเจน

ชุมชนยังไม่รับรู้ หรือมีส่วนร่วมกับแผนฟื้นฟูเศรษฐกิจและสังคมภาวะโควิดของภาครัฐ ข้อเสนอหลายประการที่รับรู้ เช่น การหาอาชีพเสริม การส่งเสริมแรงงานให้มาเป็นเกษตรกรรุ่นใหม่ ยังเป็นสิ่งที่ชาวบ้านเห็นว่าไม่มี

5.7 ข้อเสนอของชุมชนต่อรัฐเพื่อการเปลี่ยนผ่านให้อยู่รอด และสู่ความมั่นคงและยั่งยืน

5.7.1 ด้านสาธารณสุข

- จัดหามาตรการจัดการผู้ลักลอบเข้าพื้นที่โดยเคร่งครัด
- ต้องการให้มีตัวบทกฎหมายควบคุมที่ชัดเจนและเจ้าหน้าที่มาช่วยควบคุม
- จัดหาหน้ากากอนามัยเพิ่ม เจลแอลกอฮอล์เพิ่ม
- อาสาสมัครเป็นกลุ่มเสี่ยงมาก ควรให้งบประมาณในการดูแลปกป้องการติดเชื้อ

5.7.2 ด้านการฟื้นฟูเศรษฐกิจ

- ในระยะสั้นให้ต่อเงินช่วยเหลือห้าพันบาทแบบถ้วนหน้า
- พักชำระหนี้ ลดราคาสินค้าที่จำเป็น
- จัดหากองทุนโควิดสำหรับหมู่บ้าน โดยให้ชาวบ้านบริหารจัดการกองทุนเอง
- สนับสนุนชุมชนจัดการน้ำในไร่นา และสายน้ำให้ยั่งยืน
- สนับสนุนปัจจัยการผลิตเพื่อพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน เช่น พันธุ์พืช ปุ๋ยชีวภาพ และอื่น ๆ
- ประกันราคาสินค้าเกษตรให้ครอบคลุม
- จัดหาตลาด (ตลาดท้องถิ่น ตลาดออนไลน์) ให้กับผลิตผลทรัพยากร การเกษตร และหัตถกรรมของชุมชน
- พัฒนาขนส่งสินค้าผลผลิตให้ชุมชน
- ส่งเสริมการท่องเที่ยวพื้นที่เชิงอนุรักษ์
- ส่งเสริมความรู้ ทักษะของชุมชนในการบริหารจัดการการผลิต เศรษฐกิจ

5.8 สังเคราะห์บทเรียน

ชุมชนท้องถิ่นเผชิญวิกฤติก่อนโควิด โครงสร้างทรัพยากร ผลิต ตลาด เศรษฐกิจมาต่อเนื่อก่อนโควิด โควิดจึงเป็นปัจจัยทำให้เกิดวิกฤติที่รุนแรงมากขึ้น

ปัญหาเชิงโครงสร้างต่าง ๆ ทำให้ชุมชนอ่อนแอลง เสี่ยง ขาดทางเลือก หลายปัจจัยเป็นความเสี่ยงที่จัดการไม่ได้ เช่น ปัญหาระบบนิเวศ ฐานทรัพยากร กลไกตลาด และยังมีเชิงปัญหา นโยบายและมาตรการของรัฐก่อนโควิดที่ทำให้ชุมชนอ่อนแอลง เช่น ระบบเงินกู้กับปัญหาหนี้สิน ระบบการจัดการทรัพยากร และความอ่อนแอทำให้ทางเลือกในการปรับตัวเป็นไปได้จำกัด การฟื้นฟูเศรษฐกิจและสังคมชุมชน ไม่ควรมองแยกสถานะโควิดออกมาเดี่ยว ๆ โดยไม่โยงกับโครงสร้างปัญหาที่ดำรงอยู่ก่อน

ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจชุมชนเชื่อมโยงกันในระดับภูมิภาคที่มีศูนย์กลางทางเศรษฐกิจสำคัญ เช่น ศูนย์กลางการค้า การท่องเที่ยว แรงงาน ตลาด ฯลฯ เมื่อเกิดผลกระทบในจุดต่างๆ จะเชื่อมโยงกันทั้งระบบ ดังนั้น การฟื้นฟูเศรษฐกิจและสังคมของชุมชน ต้องออกแบบให้เป็นระบบการจัดการในระดับภูมิภาคที่ศูนย์กลางเศรษฐกิจ สังคม และทรัพยากร มากกว่าเพียงดำเนินการเป็นจุด ๆ

การสร้างความมั่นคงอาหารเป็นจุดเริ่มต้นและแนวทางสร้างฐานชุมชนที่ยั่งยืน ทุกชุมชนเข้าถึงทรัพยากรอาหารธรรมชาติท้องถิ่น ปลูกพืชผักผลไม้ในครัวเรือน และใช้กลไกตลาดอาหารท้องถิ่นในการเข้าถึงอาหาร ทิศทางส่งเสริมความมั่นคงอาหารในทุกมิติ (ปกป้องนิเวศ จัดการทรัพยากร การผลิตที่ยั่งยืน ตลาดท้องถิ่นให้เข้มแข็ง) เป็นทั้งมาตรการเร่งด่วนและหลักการสร้างความยั่งยืนในระยะยาว

ทุนทางสังคมที่สั่งสมต่อเนื่องและทางเลือกที่หลากหลายคือคำตอบในภาวะวิกฤติ ชุมชนที่มีการสร้างความเข้มแข็งต่อเนื่อง เช่น มีระบบการจัดการทรัพยากร มีระบบการเงินชุมชน มีการพัฒนาการผลิตที่ยั่งยืนและหลากหลาย กลไกสุขภาพในชุมชน และมีความสัมพันธ์ในชุมชนที่ดี ทำให้มีศักยภาพในการรับมือต่อการเปลี่ยนแปลงได้สูง

ความเกื้อกูลระบบความสัมพันธ์ชุมชนกับเมือง ในภาวะปกติ ลูกหลานที่ทำงานในเมืองหารายได้เพียงดำรงชีพให้รอด มีแค่บางส่วนที่ส่งเงินกลับมาสู่ครอบครัวชนบท ในภาวะวิกฤติ แม้ชนบทจะประสบปัญหาแต่ก็ยังเป็นพลังหนุน (เงิน อาหาร) ให้กับคนทำงานในเมือง การสร้างฐานชนบทให้เข้มแข็ง (ฐานทรัพยากร การผลิต เศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อม สังคม) จึงไม่เพียงช่วยเหลือชุมชน แต่ยังส่งผลต่อคุณภาพการดำรงชีพของแรงงานในเมืองด้วย

นโยบายการคุ้มครองทางสังคมแก่ชุมชนท้องถิ่น ชุมชนเผชิญภาวะเสี่ยงก่อนโควิด โควิด และอื่นๆ ที่จะตามมา สะท้อนให้เห็นถึงปัญหาโครงสร้างและความเปราะบางทางสังคม ชื่อเรียกร้องของชุมชนสะท้อนถึงการต้องการระบบ “การคุ้มครองทางสังคม” ทั้งความมั่นคงนิเวศ ฐานทรัพยากร การผลิต การตลาด การประกันราคา กองทุน ฯลฯ โดยระบบการคุ้มครองควรพัฒนาในระดับภูมิภาค (นิเวศ เศรษฐกิจ สังคม) และเชื่อมโยงจากชนบทสู่เมือง มีเครือข่ายทางสังคมและเชื่อมโยงกัน

วิกฤติเศรษฐกิจผสมผสานกับวิกฤติสิ่งแวดล้อมที่สำคัญคือ สภาวะโลกร้อน (ภัยแล้ง โรคระบาด ผลผลิตตกต่ำ นิเวศเสื่อมโทรม ฯลฯ) จะเป็นพายุครั้งใหญ่ที่จะกระทบชุมชนและโยงไปถึงสังคมทั้งระบบ เป็นสิ่งที่รัฐและสังคมต้องเร่งออกแบบการตั้งรับ ปรับตัว และเปลี่ยนผ่านชุมชนท้องถิ่นให้เข้มแข็งโดยเร่งด่วน

5.9 ความเชื่อมโยงระหว่างงานศึกษาเชิงปริมาณกับงานศึกษาเชิงคุณภาพ

ผลการศึกษาเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ ถูกออกแบบให้เชื่อมโยงกัน โดยการศึกษาเชิงปริมาณเก็บตัวอย่างจากกลุ่มเกษตรกร 1,000 ชุด 5 ภูมิภาค จาก 3 กลุ่มหลัก คือ ชาวนา ชาวไร่พาณิชย์ และชาวสวนผักและผลไม้ ซึ่งดำเนินการในช่วงเดือนพฤษภาคม 2563 อันเป็นช่วงที่ผลกระทบจากวิกฤติ

เศรษฐกิจโควิดรุนแรงจากมาตรการกักตัว การสร้างระยะห่างทางสังคม และความตื่นตระหนกของสังคม ผลที่ได้ถูกนำไปตรวจเช็คและทดสอบกับการศึกษาเชิงคุณภาพ ซึ่งแม้จะมีพื้นที่ที่แตกต่างกัน หน่วยการศึกษาที่แตกต่างกัน (งานศึกษาเชิงคุณภาพหน่วยเป็นชุมชน) และดำเนินการในช่วงเวลาที่ต่อเนื่องมา ซึ่งเป็นช่วงที่วิกฤติเศรษฐกิจโควิดมีความซับซ้อนขึ้น ผลสรุปที่ได้มีความเชื่อมโยงกันดังนี้

1. เกษตรกร ได้รับผลกระทบจากภาวะวิกฤติโควิด ทั้งด้านความมั่นคงอาหาร การเข้าถึงตลาด การขายสินค้า ทำให้รายจ่ายเพิ่มมากขึ้น แต่รายได้ลดลง งานศึกษาเชิงปริมาณได้ให้ข้อมูลถึงผลกระทบดังกล่าว โดยชี้ว่า เกษตรกรบนฐานการผลิตต่างๆ มีผลกระทบต่างกัน ขึ้นอยู่กับช่วงที่ผลผลิตออกสู่ตลาด ซึ่งกลุ่มผู้ปลูกยางพารา พืชผักผลไม้ ได้รับกระทบมากที่สุดจากการที่ช่วงผลผลิตสู่ตลาดตรงกับช่วงลือคาวาน์พอดี ปัญหาดังกล่าวได้รับการยืนยันจากงานวิจัยเชิงคุณภาพ แต่สิ่งที่งานวิจัยเชิงคุณภาพไปได้ลึกกว่าก็คือ การชี้ให้เห็นว่า วิกฤติที่ชุมชนเผชิญนั้นมีมาก่อนโควิด จากปัญหาทรัพยากร ปัญหาระบบการผลิต ปัญหาการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศ ปัญหาการตลาด ซึ่งทำให้ชุมชนประสบความสำเร็จมาก่อน วิกฤติโควิด หรือกล่าวอีกอย่างคือชุมชนมีวิกฤติมาก่อนโควิด ดังนั้นเมื่อเจอกับโควิด ทำให้ชุมชนยิ่งอ่อนแอลงอย่างรวดเร็ว

2. ปัญหาแรงงานกลับคืนถิ่น งานวิจัยเชิงปริมาณบ่งชี้สภาพแรงงานที่ไม่ค่อยกลับคืนถิ่น โดยพิจารณาตัวเลขที่ตอบแบบสอบถามในช่วงลือคาวาน์ ที่ยังไม่ชัดเจนว่า เหตุผลเบื้องลึกที่ทำให้ผู้คนเหล่านั้นไม่กลับสู่การผลิตขนบ จากการศึกษาเชิงคุณภาพพบว่า แรงงานที่ไม่กลับคืนถิ่นนั้น ไม่ได้มีความหวังอนาคตเศรษฐกิจของการทำเกษตร และไม่ได้มีทักษะที่จะทำเกษตรเหมือนพ่อแม่ จึงเหลือทางเลือกคือรอคอยการทำงานในเมือง นอกจากนี้งานเชิงคุณภาพยังช่วยขยายภาพความสัมพันธ์ระหว่างแรงงานในเมืองกับชนบทว่า แท้ที่จริงแรงงานมีสภาพเลี้ยงชีพเพื่อเอาตัวรอด ไม่ได้มีบทบาทสนับสนุนเศรษฐกิจชุมชนเท่าใดนักมาก่อนหน้านี้แล้ว เมื่อเกิดวิกฤติเศรษฐกิจโควิด กลายเป็นว่าครอบครัวเครือข่ายในชุมชนกลับช่วยส่งเงิน อาหาร และปัจจัยต่างๆ ให้กับแรงงานที่ไปทำงานในเมือง

3. กระบวนการปรับตัว งานวิจัยเชิงปริมาณไม่ได้ให้ภาพการปรับตัวมากนัก และมีแนวโน้มชี้ไปว่าเกษตรกรยังไม่ค่อยปรับตัว แต่ผลการศึกษาเชิงคุณภาพพบว่า กระบวนการปรับตัวของชุมชนมีมาต่อเนื่อง ทั้งเรื่องจัดการทรัพยากร การสร้างความมั่นคงอาหารในครัวเรือนและชุมชน ปรับการผลิต ปรับลดรายจ่าย เพิ่มความหลากหลายการผลิต เพิ่มอาชีพและวิถีรายได้ แต่การปรับเหล่านั้นเป็นไปได้จำกัด เพราะชุมชนตกอยู่ในโครงสร้างความเสี่ยง เหลือมล้า ไม่เป็นธรรม ไม่มีระบบรองรับสนับสนุนทั้งเรื่องปัญหาความเสื่อมโทรมหรือถูกปิดกั้นเข้าถึงทรัพยากร การตกอยู่ภาวะหนี้สินของกลุ่มทุน ปัญหาขาดอำนาจต่อรองกับตลาด ปัญหาการเข้าถึงตลาดออนไลน์ นอกจากนี้ความสามารถปรับตัวก็แตกต่างกัน ชุมชนที่มีฐานทรัพยากรสมบูรณ์หรือมีการจัดการให้ทรัพยากรสมบูรณ์ ชุมชนที่มีการผลิตหลากหลาย และผลิตเพื่อความมั่นคงอาหาร ชุมชนที่มีระบบการเงินชุมชนเข้มแข็ง ชุมชนที่มีตลาดท้องถิ่นที่เข้มแข็ง ชุมชนเหล่านี้จะมีความสามารถตั้งรับ ปรับตัว และฟื้นคืนสภาพได้ดีกว่าชุมชนที่ไม่มีฐานเหล่านี้

กล่าวโดยสรุป งานวิจัยเชิงปริมาณให้ภาพปรากฏในระดับสถานการณ์ปัจจุบัน แต่ไม่เห็นที่ถึงสาเหตุ ที่มา โครงสร้างที่ดำรงอยู่ และไม่เห็นบทเรียน และความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจสังคมที่ชุมชนเผชิญหรือต่อรอง งานวิจัยเชิงคุณภาพไม่เพียงแต่ช่วยยืนยันผลการศึกษายปริมาณ แต่ยังทำให้เห็นจุดเน้น และทิศทางการปรับตัว ตลอดจนข้อเสนอแนะทางนโยบายที่ชัดเจนเป็นระบบมากขึ้น

5.10 ข้อเสนอทางนโยบาย

1. รัฐต้องเร่งสนับสนุนงบประมาณเพื่อช่วยเหลือประชาชนที่ประสบความเดือดร้อนอย่างเร่งด่วนอย่างถ้วนหน้า โดยเปลี่ยนจากวิธีที่ให้ประชาชนมาลงทะเบียน มาเป็นการที่รัฐใช้ระบบฐานข้อมูลประชาชนที่มีอยู่ และสนับสนุนงบประมาณไปโดยตรง โดยสนับสนุนในรูปกองทุนให้ชุมชนท้องถิ่น ดำเนินการจัดการของตนเอง
2. รัฐสนับสนุนมาตรการกระตุ้นเศรษฐกิจ ด้วยการให้กองทุนแก่ชุมชนในการพัฒนาเศรษฐกิจสังคม โดยให้มีคณะที่ปรึกษาพหุภาคีในระดับจังหวัดคอยให้การสนับสนุนตลอดกระบวนการห่วงโซ่ทางเศรษฐกิจ
3. รัฐควรส่งเสริมสร้างแรงจูงใจและระบบสนับสนุนให้แรงงานที่ตกงานกลับไปพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน โดยเป็นระบบที่มีความมั่นคงและเติบโตได้ยั่งยืน
4. รัฐเร่งกำหนดนโยบาย ต้องมุ่งสร้างระบบการคุ้มครองทางสังคมที่สำคัญ คือ ระบบการฟื้นฟูนิเวศและทรัพยากรธรรมชาติ ระบบความมั่นคงอาหาร ระบบสุขภาพถ้วนหน้า ระบบสวัสดิการสังคม
5. รัฐควรต้องเร่งส่งเสริมความเข้มแข็งของระบบการเงินชุมชน ให้ชุมชนบริหารการเงินอย่างเข้มแข็งและเป็นอิสระ โดยปรับกลไกตามพรบ.สถาบันการเงินประชาชน มาสนับสนุนความเข้มแข็งของชุมชนอย่างจริงจัง
6. รัฐควรเร่งปฏิรูปนโยบาย และกฎหมายด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะกฎหมายป่าไม้ เช่น พรบ.ป่าชุมชน พรบ.อุทยานแห่งชาติ และพรบ.สงวนและคุ้มครองสัตว์ป่าฯ ที่ยังปิดกั้นสิทธิชุมชนในการเข้าถึงและจัดการทรัพยากรป่า โดยให้ชุมชนสามารถจัดการทรัพยากรทั้งเพื่อยังชีพ สร้างความมั่นคงอาหารและรายได้ได้อย่างยั่งยืน
7. รัฐควรเร่งคุ้มครอง พื้นฟูระบบนิเวศทรัพยากรอาหารที่สำคัญ ทั้งการออกมาตรการคุ้มครองและการยกเลิกโครงการที่ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศและฐานทรัพยากรของชุมชน
8. รัฐควรเร่งรัดออกพรบ.เกษตรกรรมยั่งยืน โดยให้มีระบบสนับสนุนการทำเกษตรกรรมยั่งยืนของเกษตรกรรายย่อยอย่างครบวงจร ทั้งกองทุน ความรู้ ทรัพยากรการผลิต การจัดการพันธุ์ ตลาด และเชื่อมต่อกับผู้บริโภค
9. รัฐควรมีนโยบายส่งเสริมการท่องเที่ยวชุมชนให้มีความเข้มแข็งและยั่งยืน โดยสนับสนุนด้านการโครงสร้างพื้นฐาน จัดการข้อมูลข่าวสาร การจัดระบบพื้นที่ การสื่อสาร และอื่นๆ
10. รัฐควรประกาศนโยบายที่ชัดเจนให้เอาพื้นที่สาธารณะของรัฐ รวมถึงเช่าพื้นที่เอกชนที่ไม่ได้ใช้ประโยชน์เต็มที่ มาให้ประชาชนคนยากจนได้ใช้เพาะปลูกสร้างความมั่นคงอาหาร
11. รัฐควรออกนโยบาย กฎหมายธนาคารต้นไม้ เพื่อรองรับสนับสนุนให้ต้นไม้ที่ประชาชนปลูกดูแลเป็นทรัพย์สินของประชาชน เพื่อความมั่นคงทางเศรษฐกิจอย่างยั่งยืน
12. รัฐควรมีนโยบายสนับสนุนให้เกิดกระบวนการเรียนรู้วิจัยชุมชน เพื่อวางแผนการเปลี่ยนผ่านจากความเปราะบางสู่ความเข้มแข็งที่ยั่งยืนตามวิถีและบริบทของชุมชนที่หลากหลาย

5.10.1 ข้อเสนอเชิงมาตรการที่ภาครัฐ วิชาการ และประชาสังคมดำเนินการได้ทันที

1. การพัฒนาระบบฐานข้อมูลชุมชนอย่างเท่าทันสถานการณ์ โดยสามารถจำแนกแยกแยะชุมชนแบบต่างๆ ทั้งชุมชนท้องถิ่นที่มีฐานทรัพยากร ฐานการผลิต ความมั่นคงอาหาร กับชุมชนหรือกลุ่มทางสังคมที่อยู่ในภาคแรงงาน บริการ กลุ่มที่พึ่งพาตลาด เทคโนโลยี โดยระบบฐานข้อมูลดังกล่าวนี้ควรออกแบบให้ชุมชนเข้าถึงและใช้ประโยชน์ในการวางแผนพัฒนาตนเอง และเป็นประโยชน์ต่อการสนับสนุนจากภาครัฐและสังคม

2. ศึกษาชีวิตความมั่นคงอาหารของครัวเรือนและชุมชน เพื่อให้ชุมชนและภาครัฐและสังคมได้ประเมินสถานภาพความมั่นคงอาหารของชุมชนได้อย่างถูกต้อง เพื่อนำไปสู่การวางแผนพัฒนาความมั่นคงอาหารของชุมชน
3. ศึกษาและพัฒนาโมเดลการจัดการท้องถิ่นที่เข้มแข็งในแบบต่างๆ ทั้งการจัดการทรัพยากร ยั่งยืน การผลิตที่ยั่งยืน การสร้างกลไกการเข้าถึง กระจายอาหารในท้องถิ่น ฯลฯ และนำโมเดลการพัฒนาเหล่านี้ไปออกแบบและขับเคลื่อนนโยบายทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับชาติ
4. ส่งเสริมให้แรงงานที่กลับบ้าน พัฒนาศักยภาพเป็นเกษตรกรรุ่นใหม่ที่จะช่วยสร้างความมั่นคงอาหาร พัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน สร้างระบบเศรษฐกิจท้องถิ่นที่หลากหลาย
5. สนับสนุน คุ้มครองสิทธิชุมชนในการเข้าถึงและจัดการทรัพยากรธรรมชาติให้เข้มแข็งและยั่งยืน เพราะฐานทรัพยากรที่สมบูรณ์จะเป็นต้นทางของการพึ่งตนเองด้านอาหารและพัฒนาเศรษฐกิจที่เข้มแข็ง
6. ขยายผลเกษตรกรรมยั่งยืนอย่างเร่งด่วน โดยมีปัจจัยการผลิต เช่น เมล็ดพันธุ์ท้องถิ่น การจัดการน้ำในไร่นา และกระบวนการเรียนรู้ เทคโนโลยีที่เหมาะสมของชุมชน ฯลฯ โดยเปลี่ยนผ่านเกษตรกรรายย่อยที่ทำเกษตรพาณิชย์เชิงเดี่ยวมาสู่เกษตรกรรมยั่งยืนที่หลากหลาย มั่นคง
7. เร่งส่งเสริมเทคโนโลยีด้านข้อมูลข่าวสาร การจัดการทรัพยากร การผลิต การกระจายอาหาร การพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนท้องถิ่นทุกรูปแบบให้ก้าวหน้ายิ่งขึ้นอย่างก้าวกระโดด โดยเป็นเทคโนโลยีที่ชุมชนเข้าถึง ใช้ประโยชน์ได้จริง และพัฒนา
8. คุ้มครอง สนับสนุนตลาดชุมชน ตลาดท้องถิ่นให้มีบทบาทหลักในการกระจายอาหาร ทรัพยากรในท้องถิ่น เพื่อเป็นแรงกระตุ้นการผลิตและการบริโภค สร้างเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเองมากกว่าพึ่งภายนอกเพียงอย่างเดียว
9. พัฒนาระบบการเงินชุมชน สวัสดิการชุมชน เช่น กลุ่มออมทรัพย์ วิชากิจชุมชนให้เข้มแข็ง เพื่อเป็นฐานสนับสนุนให้ชุมชนมีศักยภาพและอำนาจต่อรองทางเศรษฐกิจ และมีระบบสวัสดิการที่เข้มแข็งมากขึ้น
10. สร้างระบบข้อมูล และ platform ที่เชื่อมโยงหนุนเสริมการผลิตของเกษตรกร การกระจายอาหาร ผู้ประกอบการ ผู้บริโภค โดยเป็นระบบที่ชุมชนเข้าถึงง่าย สร้างการเรียนรู้และความสัมพันธ์ระหว่างผู้ผลิตกับผู้บริโภค มีกลไกการดูแลสิทธิเกษตรกรและผู้บริโภค
11. ส่งเสริมการพึ่งตนเองด้านอาหารของเมือง ด้วยการสนับสนุนให้ชุมชนเมืองเข้าถึงพื้นที่สาธารณะ สร้างการผลิตอาหาร และกระจายอาหารในภาคเมือง
12. พัฒนาระบบโลจิสติกส์การขนส่ง กระจายอาหารในระดับท้องถิ่นอย่างเหมาะสมกับเศรษฐกิจและวิถีท้องถิ่น แทนการพึ่งพาต่อระบบเอกชนรายใหญ่
13. ปรับโครงสร้างการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งดิน น้ำ ป่า พันธุ์กรรม แร่ ฯลฯ โดยกระจายอำนาจสู่ชุมชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมอย่างจริงจัง เพื่อตอบสนองการผลิตที่เหมาะสมของชุมชน พร้อมกับทบทวนยกเลิกโครงการที่จะทำลายหรือแย่งชิงฐานทรัพยากรจากชุมชนท้องถิ่น
14. กระจายอำนาจการบริหารจัดการพัฒนาสู่ท้องถิ่น โดยการพัฒนาระบบการจัดการร่วมระหว่างชุมชน ประชาสังคม รัฐในท้องถิ่น เพื่อทำหน้าที่ประสาน พัฒนา ขับเคลื่อนนโยบายระดับท้องถิ่น
15. ปรับทิศทางโครงสร้างการเกษตรของไทย ให้ลดการพึ่งพาตลาดต่างประเทศ พร้อมกับส่งเสริมกลุ่มเกษตรกร การผลิตขนาดเล็กที่ยั่งยืน ตอบโจทย์ท้องถิ่น โดยไม่ปล่อยให้ธุรกิจรายใหญ่ผูกขาด

5.11 ข้อเสนอต่อชุมชนท้องถิ่น

5.11.1 การสร้างความมั่นคงอาหาร

1. เร่งสร้างความมั่นคงอาหารในครัวเรือนและชุมชน ด้วยการปลูกพืชผัก ผลไม้เพื่อไว้ใช้บริโภค และไว้ขายเป็นรายได้ โดยจัดการทั้งในระดับครัวเรือน และร่วมกันในระดับชุมชน

2. ฟื้นฟูรักษาและวางระบบจัดการทรัพยากรธรรมชาติทั้งป่าชุมชน แหล่งน้ำ ชายฝั่ง และอื่นๆ เพื่อให้เกิดแหล่งฐานทรัพยากรอาหารที่สมบูรณ์มากขึ้น อันจะเป็นประโยชน์ต่อครอบครัวที่ไม่มีกำลังการผลิตด้วย

3. ส่งเสริมให้มีระบบอาหารปลอดภัยและพอเพียงในโรงเรียน ด้วยการส่งเสริมให้โรงเรียนทำการปลูกพืชผักเลี้ยงสัตว์แบบอินทรีย์ หรือให้ชุมชนดำเนินการและป้อนผลผลิตให้กับโรงเรียน

5.11.2 การพัฒนาระบบการเงินชุมชน

1. เร่งจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์เพื่อแหล่งกู้ยืมและสวัสดิการชุมชน โดยวางระบบการจัดการแบบง่ายๆ แต่มีความโปร่งใส และเป็นธรรม ตั้งเป้าหมายการออมไว้เพื่อเอาไว้ใช้ในยามขัดสน และยังใช้เพื่อรักษาปัจจัยการผลิต เช่น ที่ดินให้อยู่ในชุมชน

2. ชุมชนไหนที่มีกลุ่มออมทรัพย์อยู่แล้ว ควรเร่งปรับปรุงระบบการจัดการเพื่อตอบโจทย์สวัสดิการชุมชนเป็นเป้าหมายหลัก และนำไปส่งเสริมการพัฒนารายได้สมาชิก

5.11.3 การพัฒนาระบบการผลิต

1. ปรับปรุงระบบการจัดการน้ำในไร่นาทั้งในระดับครัวเรือนและชุมชน เพื่อให้สมาชิกใช้ในการพัฒนาการผลิตได้อย่างมั่นคง

2. สร้างระบบคัดเลือก พัฒนา ปรับปรุงพันธุ์พืชท้องถิ่น เพื่อใช้การผลิตที่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่และความต้องการตลาด

3. พัฒนาระบบการเรียนรู้เกษตรกรกรรมยั่งยืน โดยเน้นไปที่คนรุ่นใหม่ที่อยู่อกงานแต่ขาดความรู้ ความสนใจในการทำเกษตร โดยให้มีระบบการเรียนรู้ พร้อมการสนับสนุนด้านการเงิน ทรัพยากรให้แก่สมาชิกคนรุ่นใหม่ได้ดำเนินการ

4. ปรับระบบการผลิตให้มีความหลากหลาย ทั้งหลากหลายผลผลิต หลากหลายด้านการจัดการและรายได้ อันจะกระจายความเสี่ยง หากผลผลิตบางประเภทมีปัญหาการตลาด

5. เข้าถึงหน่วยงานวิชาการ ภาครัฐ เพื่อนำเครื่องมือ เครื่องจักรมาใช้ในการผลิตที่เหมาะสม โดยคำนึงถึงเรื่องต้นทุน สภาพพื้นที่ และทักษะการจัดการ

5.11.4 การพัฒนาการตลาด

1. พัฒนาการตลาดชุมชน ซึ่งไม่เพียงหวังลูกค้าในชุมชน แต่ควรพัฒนาให้เป็นตลาดระดับท้องถิ่นที่มีจุดเด่นเรื่องผลผลิตที่มีคุณค่า สามารถจัดสรรผลผลิต และรายได้จากตลาดให้เติบโต และพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวไปพร้อมกัน

2. แสวงหาช่องทางการตลาดใหม่ทั้งออนไลน์และตลาดทั่วไป โดยอาจใช้ platform ที่เทศบาล อำเภอ จังหวัดมีการเข้าถึงและกระจายผลผลิตแก่ลูกค้าใหม่ๆ ให้กว้างขวางยิ่งขึ้น

3. สร้างมาตรฐานตลาดที่ชุมชนมีส่วนร่วม ทั้งมาตรฐานผลิตภัณฑ์ ราคา สถานที่บริการ และอื่นๆ เพื่อให้เกิดความน่าเชื่อถือ

5.11.5 แสวงหาอาชีพทางเลือก

1. ศึกษาความเป็นไปได้ในการพัฒนาอาชีพใหม่ๆ เสริมอาชีพเกษตรเดิมที่มีอยู่ โดยอาจต่อยอดการผลิต เช่น การแปรรูป การตลาด การบริการที่เกี่ยวข้องกับการผลิตของชุมชนเดิม หรือสร้างอาชีพใหม่จากจุดแข็งด้านนิเวศ ทรัพยากร วัฒนธรรม และอื่นๆ ที่มีอยู่

5.12 ปิดท้าย

วิกฤติโควิด นำมาสู่การเปลี่ยนแปลงใหม่ ๆ เกิดพื้นที่ใหม่ทั้งที่เป็นโอกาสและสิ่งท้าทาย ชุมชนท้องถิ่นต่าง ๆ นักพัฒนาสังคม นักวิชาการ ภาคเอกชน ภาครัฐ ควรอาศัยสถานการณ์นี้ทบทวนความล้มเหลวครั้งแล้วครั้งเล่าของวิกฤติเศรษฐกิจและสังคม รวมถึงทบทวนความล้มเหลวของการแก้ปัญหาเพื่อกลับไปแบบเดิมซึ่งได้รับการพิสูจน์หลายครั้งว่าล้มเหลว ชุมชนท้องถิ่นมีแต่จะยิ่งอ่อนแอลงไปเรื่อย ๆ

หากทุกภาคส่วนของสังคมเอาจริงเอาจังต่อการปฏิรูปการพัฒนาใหม่อย่างถอนรากถอนโคน ภาวะ “ปรกติใหม่” ที่จะมาถึงย่อมจะหมายถึงการก่อรูปความเข้มแข็งของสังคมไทยจากฐานรากของชุมชนแทนที่จะปล่อยให้ขนาดตวนกลับไปเท่าเดิม ถูกเปลี่ยนเป็นอนาคตที่มีแต่ความรุนแรงจากความเหลื่อมล้ำ ไม่เป็นธรรม ไม่ยั่งยืน ซึ่งนั่นหมายถึงสังคมไทยจะไม่มีอนาคตอีกต่อไป

บรรณานุกรม

กองความมั่นคงระหว่างประเทศ สำนักงานสภาความมั่นคงแห่งชาติ “สถานการณ์ความมั่นคงระหว่างประเทศ ภายหลังการระบาดของไวรัส COVID-19” วารสารมุมมองความมั่นคง ฉบับที่ 4 (มิ.ย.-ก.ย. 63) สืบค้นจาก

<http://www.nsc.go.th/?p=6974>

กรมสุขภาพจิต “กรมสุขภาพจิต แนะนำผู้ป่วยจิตเวช อย่าขาดยา ระหว่างกักตนเองเพื่อสังเกตอาการที่บ้าน” ข่าว

แจกกรมสุขภาพจิตเกี่ยวกับสถานการณ์โรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 (COVID-19) วันที่: 17 มีนาคม 2563

สืบค้นจาก <https://www.dmh.go.th/covid19/news2/view.asp?id=7>

เดชรัตน์ สุขกำเนิด วริษา สุขกำเนิด 2563 การวิเคราะห์ผลการสำรวจ แนวทางการจัดระบบสวัสดิการสังคมเพื่อรองรับผลกระทบจากสถานการณ์โควิด-19 โครงการพัฒนาความเข้มแข็งของเครือข่ายประชาชนเพื่อผลักดันให้เกิดความเป็นธรรมในการเข้าถึงระบบรัฐสวัสดิการถ้วนหน้าอย่างยั่งยืน กรุงเทพฯ: เครือข่ายประชาชนเพื่อรัฐสวัสดิการ

ทีมข่าว ISMED สถาบันพัฒนาวิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อม 2563 “ประเมินจีดีพีไทยปี 2563 ยังชะลอตัวเศรษฐกิจโลกหดตัวรุนแรงเป็นประวัติการณ์ “เอสเอ็มอีไทย” ต้องพร้อมรับมือ” INDUSTRY NETWORK: ISMED สืบค้นจาก <https://ismed.or.th/SPR250563.php>

ไทยรัฐออนไลน์ ขอ 7 พันล้านฟื้นฟูท่องเที่ยววัฒนธรรม ไทยรัฐฉบับพิมพ์ วันที่ 5 มิ.ย. 2563 08:04 น. สืบค้นจาก <https://www.thairath.co.th/newspaper>

เนื้อแพรว เล็กเฟื่องฟู ศุภกิจ ปิยะพรหมดี พรพจ ประปักษ์ขามและ นฎา วะสี เมื่อโควิด -19 ปิดเมือง: ผลกระทบต่อแรงงานไทยในมิติ supply-side aBRIDGEd: Making Research Accessible, Issue 7/2020, 17 Apr. 2020

ฝ่ายวิจัยนโยบายทรัพยากรมนุษย์ สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย “ผลกระทบโควิด-19 ต่อการจ้างงานในภาคบริการของประเทศไทย” *ทีดีอาร์ไอชวนอ่าน* วันที่ 18 กันยายน 2020 สืบค้นจาก

<https://tdri.or.th/2020/09/services-sectors-affected-by-the-covid-19/>

ศ.ดร.อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์และคณะ *สรุปผลการสำรวจ “คนจนเมืองในภาวะวิกฤติโควิด-19” และข้อเสนอแนะต่อรัฐบาล* สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม (สกสว) วันที่ 13 เมษายน 2563

สำนักงานสถิติแห่งชาติ ร่วมกับสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทยและ UNICEF *รายงานผลกระทบโควิดกับครอบครัวที่มีเด็กเล็ก (อายุไม่เกิน 6 ปี)*

สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ “สถานการณ์ทางสังคมที่สำคัญ” *วารสารภาวะสังคมไทย* ไตรมาสสอง ปี 2563 ปีที่ 18 ฉบับที่ 3 เดือนสิงหาคม 2563

สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เอกสารการประชุมชี้แจงแนวทางการเสนอโครงการ ภายใต้กรอบนโยบาย การฟื้นฟูเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ เมื่อวันที่ 25 พฤษภาคม 2563 เวลา 9.30 น. ณ สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

โสภณศรี จันทร์รัตน์ อัจฉนา ลำซำ ลัทธพร รัตนวราภรณ์ ชนการนต์ ฤทธิพนธ์ ณรงค์ฤทธิ อุดุลย์ฐานานุกิติ และ บุญธิดา เสี่ยมเนตร *ครัวเรือนเกษตรกรไทยในวิกฤติโควิด 19: หลักฐานเชิงประจักษ์จากการสัมภาษณ์เกษตรกรทั่วประเทศ* aBRIDGEd: Making Research Accessible, Issue 11/2020, 15 May 2020

MoneyGuru.co.th แผนฟื้นฟูเศรษฐกิจจากหญ้า 4 แสนล้าน หลังวิกฤติโควิด ฉบับวันที่ May 22, 2020
สืบค้นจาก <https://www.prachachat.net/finance/news-467536>

ภาคผนวก

สารบัญภาคผนวก

- ก. ตัวอย่างแบบสำรวจการประเมินความเสียหาย ผลกระทบ และการปรับตัวของชุมชนท้องถิ่นต่อภาวะโรคระบาด COVID-19 ทั้งทางสังคมและเศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อม
- ข. ตัวอย่างแผนภาพสรุปผลการวิเคราะห์เบื้องต้นจำนวน 6 แผ่น
- ค. การนำเสนอผลการศึกษาในระยะเบ็ยบวาระการประชุมคณะทำงานร่วมภาคประชาสังคมและภาครัฐเพื่อขับเคลื่อนเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน ครั้งที่ 3/2563 วันที่ 12 พฤศจิกายน 2563 เวลา 14.00 น. ณ ห้องประชุม 3 กระทรวงการต่างประเทศ

ภาคผนวก ก. ตัวอย่างแบบสำรวจการประเมินความเสียหาย ผลกระทบ และการปรับตัวของชุมชนท้องถิ่นต่อภาวะโรคระบาด COVID-19 ทั้งทางสังคมและเศรษฐกิจ
สิ่งแวดล้อม

บันทึกสำหรับผู้เก็บข้อมูล

แบบสอบถามหมายเลข .....

ประจำภาค เหนือ

ตะวันออกเฉียงเหนือ

แบบสอบถามโครงการวิจัย

“ผลกระทบทางเศรษฐกิจ-สังคมของโควิด-19 ต่อครัวเรือนเกษตรกรรายย่อยในชุมชนเกษตรกรรม”

คำชี้แจง

แบบสอบถามนี้จัดทำขึ้นเพื่อสำรวจข้อมูลสถานการณ์เชิงพื้นที่เพื่อใช้ประกอบการศึกษาวิจัย และความคิดนำข้อมูลไปใช้ประโยชน์ในทางวิชาการเพื่อการอธิบายในภาพรวม โดยท่านไม่จำเป็นต้องบอกชื่อหรือสถานที่ทำงานให้ทางผู้เก็บข้อมูลทราบ และ **ข้อมูลของท่านจะถูกเก็บไว้เป็นความลับ ดังนั้นจึงขอให้ท่านตอบคำถามตามความเป็นจริง** ซึ่งการตอบแบบสอบถามฉบับนี้จะไม่ผลผูกมัดใด ๆ ทั้งสิ้น

คณะผู้วิจัยขอขอบคุณในความร่วมมือนี้อาณา โอกาสนี้

คณะผู้วิจัย

(หน่วยปฏิบัติการวิจัยสังคมชาวนาร่วมสมัย, มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน, มูลนิธิชีววิถี, สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา)

คำชี้แจง: โปรดกาเครื่องหมาย ✓ ลงใน หรือเติมข้อความลงในช่องว่างให้ตรงกับความเป็นจริงมากที่สุด

ตอนที่ 1: ประเภทชุมชน (ส่วนนี้นักวิจัยประเมิน)

1.1 ประเภทชุมชนตามลักษณะพื้นที่

- 1.ชุมชนใกล้เมือง(กิ่งเมือง-กิ่งชนบท)
- 2.ชุมชนชนบท
- 3.ชุมชนห่างไกลจากเมือง (ชุมชนบนดอย ฯลฯ)

1.2 ประเภทชุมชนตามลักษณะฐานทรัพยากร

- 1.ชุมชนที่มีฐานทรัพยากรสมบูรณ์มาก
- 2.ชุมชนที่มีฐานทรัพยากรสมบูรณ์ปานกลาง

- 3.ชุมชนชนที่มีฐานทรัพยากรต่ำ

1.3 ประเภทชุมชนตามลักษณะพืชหลัก

- 1.ชุมชนชาวนา
- 2.ชุมชนพืชเชิงพาณิชย์ (โปรดระบุโดยการวงรอบประเภทของพืช ยางพารา ปาล์มน้ำมัน อ้อย ข้าวโพด
มันสำปะหลัง ฯลฯ)
- 3.ชุมชนสวนผัก/ผลไม้ โปรดระบุ.....

ตอนที่ 2: ข้อมูลพื้นฐานของครัวเรือน (นักวิจัยกรอกข้อมูล)

2.1 ที่ตั้งของครัวเรือน

ชุมชน.....หมู่ที่..... แขวง/ตำบล .....

เขต/อำเภอ ..... จังหวัด .....

2.2 ข้อมูลพื้นฐานของผู้ตอบแบบสอบถาม (สัมภาษณ์หัวหน้าครัวเรือนหรือผู้ที่สามารถให้ข้อมูลภาพรวมของครัวเรือนได้ดี)

2.2.1 เพศ 1.ชาย 2. หญิง 3. อื่น ๆ.....

2.2.2 อายุ ..... ปี

2.2.3 ระดับการศึกษาสูงสุด

1. ไม่ได้เรียนหนังสือ 5. ระดับสายอาชีพ ปวช. ปวส.

2.ระดับประถมศึกษา ป.4/ป.6 /ป.7 หรือเทียบเท่า 6. ระดับปริญญาตรี

3.ระดับมัธยมต้นหรือเทียบเท่า 7. ระดับสูงกว่าปริญญาตรี

4. ระดับมัธยมปลายหรือเทียบเท่า

2.3 ข้อมูลสมาชิกในครัวเรือน

2.3.1 จำนวนสมาชิกที่อาศัยอยู่ในครัวเรือนนี้มีกี่คน (อาศัยกินอยู่หลับนอนเป็นประจำ) (กรณี ไม่มี ขอให้บันทึก 0 คน)

อายุน้อยกว่า 15 ปี จำนวน ..... คน

อายุ 15-59 ปี จำนวน ..... คน

อายุ 60 ขึ้นไป จำนวน ..... คน

2.3.2 จำนวนสมาชิกของครัวเรือนที่อาศัยอยู่ที่อื่น มีกี่คน (กลับมาบ้านเป็นครั้งคราว เช่น เสาร์-อาทิตย์ เฉพาะช่วงเทศกาล เป็นต้น) (กรณี ไม่มี ขอให้บันทึก 0 คน) จำนวน .....คน

2.3.3 จำนวนสมาชิกครัวเรือนที่กำลังเรียนหนังสือมีกี่คน (กรณี ไม่มี ขอให้บันทึก 0 คน) จำนวน.....คน

2.3.4 จำนวนสมาชิกในครัวเรือนที่มีปัญหาสุขภาพ หรือความพิการจนต้องมีคนอื่นต้องทำหน้าที่ช่วยเหลือมีกี่คน (กรณี ไม่มี ขอให้บันทึก 0 คน) จำนวน .....คน

ตอนที่ 3: ข้อมูลการผลิตและเศรษฐกิจของครัวเรือน

3.1 การผลิตทางการเกษตรในครัวเรือนและรายได้โดยประมาณ

3.1.1 จำนวนที่ดินทำกิน

จำนวนที่ดินทำกินรวมทั้งหมด.....ไร่

ที่ดินตนเอง.....ไร่

ที่ดินญาติพี่น้อง/ผู้อื่นให้ทำกิน.....ไร่ (ไม่เสียค่าเช่า)

ที่ดินเช่า.....ไร่ (เสียค่าเช่า)

3.1.2 การผลิตหลักในแปลงการเกษตร (เลือกตอบเพียง 3 อันดับแรกที่เป็นแหล่งรายได้หลักของครัวเรือน)

1.ข้าว จำนวน.....ไร่

2.อ้อย จำนวน.....ไร่

3.ข้าวโพด จำนวน.....ไร่

4.ยางพารา จำนวน.....ไร่

5.ปาล์ม จำนวน.....ไร่

6. มันสำปะหลัง จำนวน.....ไร่

7. ไม้ผล (ระบุ).....จำนวน.....ไร่

8. ผัก (ระบุ).....จำนวน.....ไร่

9.เลี้ยงปลา จำนวน.....ไร่

10. เลี้ยงไก่ จำนวน.....ไร่

11.เลี้ยงหมู จำนวน.....ตัว

12.สัตว์อื่นๆ (ระบุ).....จำนวน.....ไร่

3.1.3 การผลิตเสริมที่สร้างรายได้ในแปลงการเกษตร

- 1. พืช (ระบุ).....จำนวน.....ไร่
- 2. สัตว์ (ระบุ).....จำนวน.....
- 3. อื่น ๆ (ระบุ).....จำนวน.....

3.1.4 ครัวเรือนหรือสมาชิกในครัวเรือนของท่าน มีการแปรรูปผลิตภัณฑ์ทางการเกษตร และนำไปขาย ในลักษณะผู้ประกอบการรายย่อย หรือการขายส่งผู้บริโภค ร้านค้า/แม่ค้าพ่อค้า ฯลฯ หรือไม่

- 1. ไม่มี
- 2. มี ระบุประเภทผลิตภัณฑ์และแหล่งที่ขาย.....

3.1.5 ช่วงก่อนวิกฤติโควิด-19 (ก่อนเดือนมีนาคม 2563) ครัวเรือนหรือสมาชิกในครัวเรือนของท่าน มีช่องทางหรือวิธีการการขายผลผลิต หรือแปรรูปผลิตภัณฑ์ทางการเกษตรอย่างไรบ้าง (ตอบได้มากกว่า 1 ข้อ)

- 1.การขายผลผลิต (พืช/สัตว์) จากการผลิตหลักให้พ่อค้ารับซื้อผลผลิต บริษัทรับซื้อผลผลิต ฯลฯ
- 2.นำผลผลิตทางการเกษตรในแปลงไปขายในตลาดนัด ตลาดสีเขียว ในหรือนอกชุมชน (ระบุแหล่งขายสินค้า).....
- 3.เปิดร้านค้าที่บ้านของตนเองเพื่อขายผลผลิตให้ผู้บริโภคในหรือนอกชุมชน
- 4.การส่งตรงผลผลิตถึงผู้บริโภค (หรือผู้บริโภคมารับเอง) เช่น โรงพยาบาล ร้านอาหารในเมือง ผู้บริโภค รายย่อย ฯลฯ)
- 5.การใช้ช่องทางการขายออนไลน์และส่งสินค้าด้วยระบบไปรษณีย์ หรือระบบการขนส่งอื่นๆ (รถไฟ Kerry Grab SCG ฯลฯ)
- 6.การใช้ช่องทางการขายผลผลิตด้วยช่องทางอื่น ๆ (ระบุช่องทางการขาย).....

3.2 สมาชิกในครัวเรือน (ที่มีชื่ออยู่ในทะเบียนบ้านเดียวกัน และถือว่ายังเป็นผู้หารายได้เข้าครอบครัว) ที่ทำงานหารายได้นอกภาคเกษตรหรือไม่ได้เชื่อมโยงกับแปลงการผลิตทางการเกษตร

- 1.ไม่มี
- 2.มี และทำงานในชุมชน/หรือในจังหวัดเดียวกัน จำนวน.....คน (พักอยู่ที่บ้านประจำ)
- 3.มี แต่ทำงานนอกจังหวัด จำนวน.....คน (ไม่ได้พักอยู่ที่บ้านประจำ)
- 4.อื่นๆ ระบุ.....

ตอนที่ 4: ผลกระทบของโควิด-19 ต่อมิติเศรษฐกิจของครัวเรือน

4.1 เปรียบเทียบรายได้ของครัวเรือนในภาคเกษตรก่อน-ระหว่างโควิด-19 (ตั้งแต่เดือนมีนาคม 2563 เป็นต้นมา)

แหล่งที่มาของรายได้	รายได้โดยเฉลี่ยต่อเดือน		การเปลี่ยนแปลงและเหตุผล
	ก่อนโควิด-19	ระหว่าง โควิด-19	
1.การผลิตหลัก (รายได้โดยประมาณต่อฤดูกาล ผลิต) 1.1..... 1.2..... 1.3.....			☐ 1.เพิ่มขึ้น ☐ 2.เท่าเดิม ☐ 3.ลดลง เพราะ..... .....
2.การผลิตเสริม (โดยประมาณต่อเดือน) 2.1..... 2.2..... 2.3.....			☐ 1.เพิ่มขึ้น ☐ 2.เท่าเดิม ☐ 3.ลดลง เพราะ..... .....
3.การแปรรูปและการ ประกอบการค้าขาย (โดยประมาณต่อเดือน)			☐ 1.เพิ่มขึ้น ☐ 2.เท่าเดิม ☐ 3.ลดลง เพราะ..... .....
4.เงินส่งกลับ			☐ 1.เพิ่มขึ้น ☐ 2.เท่าเดิม ☐ 3.ลดลง เพราะ..... .....
5.แหล่งอื่นๆ ระบุ.....			☐ 1.เพิ่มขึ้น ☐ 2.เท่าเดิม ☐ 3.ลดลง เพราะ..... .....

4.2 ผลกระทบของโควิด-19 ต่อช่องทางการขายผลผลิตและผลิตภัณฑ์แปรรูปทางการเกษตร

ช่องทางการขาย	การเปลี่ยนแปลงก่อน-ระหว่างโควิด-19	เหตุผล
1. ร้านค้าชุมชน/ตลาด ชุมชน	☐ 1.เพิ่มขึ้น ☐ 2.เท่าเดิม ☐ 3.ลดลง ☐ 4.ไม่เคยใช้	
2. ตลาดนัด/ตลาดเขียว	☐ 1.เพิ่มขึ้น ☐ 2.เท่าเดิม ☐ 3.ลดลง ☐ 4.ไม่เคยใช้	
3. ตลาดออนไลน์	☐ 1.เพิ่มขึ้น ☐ 2.เท่าเดิม	

ช่องทางการขาย	การเปลี่ยนแปลงก่อน-ระหว่างโควิด-19	เหตุผล
	☐ 3.ลดลง ☐ 4.ไม่เคยใช้	
4. ขายให้พ่อค้าคนกลาง	☐ 1.เพิ่มขึ้น ☐ 2.เท่าเดิม ☐ 3.ลดลง ☐ 4.ไม่เคยใช้	
5. ซูเปอร์มาร์เก็ต, ห้างสรรพสินค้า	☐ 1.เพิ่มขึ้น ☐ 2.เท่าเดิม ☐ 3.ลดลง ☐ 4.ไม่เคยใช้	
6. โรงงาน/แหล่งรับซื้อผลผลิตทางการเกษตร	☐ 1.เพิ่มขึ้น ☐ 2.เท่าเดิม ☐ 3.ลดลง ☐ 4.ไม่เคยใช้	
7. โรงสี	☐ 1.เพิ่มขึ้น ☐ 2.เท่าเดิม ☐ 3.ลดลง ☐ 4.ไม่เคยใช้	
8. ตลาดส่งออกต่างประเทศ	☐ 1.เพิ่มขึ้น ☐ 2.เท่าเดิม ☐ 3.ลดลง ☐ 4.ไม่เคยใช้	
9. อื่นๆ.....	☐ 1.เพิ่มขึ้น ☐ 2.เท่าเดิม ☐ 3.ลดลง ☐ 4.ไม่เคยใช้	

4.3 เปรียบเทียบรายได้ของครัวเรือนนอกภาคเกษตร/นอกแปลงการผลิตของครัวเรือน ก่อน-ระหว่างโควิด-19 (ตั้งแต่เดือนมีนาคม 2563 เป็นต้นมา)

(กรุณาเลือกรหัสด้านล่างของตารางมาใส่ในช่องของสมาชิกครัวเรือนแต่ละราย หรือเติมจำนวนในช่องว่าง)

สมาชิกในครัวเรือน	อาชีพหลัก		รายได้เฉลี่ยต่อเดือน		การเปลี่ยนแปลง ของรายได้	เหตุผลของการเปลี่ยนแปลงรายได้ (เลือกตอบได้มากกว่า 1 ข้อ)
	ก่อนโควิด-19	ระหว่างโควิด-19	ก่อนโควิด-19	ระหว่างโควิด-19		
คนที่ 1						
คนที่ 2						
คนที่ 3						
คนที่ 4						
คนที่ 5						
คนที่ 6						
คนที่ 7						
คนที่ 8						
คนที่ 9						
รหัสคำตอบ	1.พนักงาน/ลูกจ้างเอกชน 2.รับราชการ/ลูกจ้างราชการ/ท้องถิ่น 3.รับจ้างในโรงงาน 4.รับเหมาก่อสร้าง/ช่างก่อสร้าง ช่างอิสระอื่นๆ ฯลฯ 5.รับจ้างรายวัน/รับจ้างทั่วไป/ทำงานบ้าน งานบริการ ฯลฯ 6.รับจ้างภาคเกษตร 7.ขับแท็กซี่/มอเตอร์ไซด์รับจ้าง/รถรับจ้างอื่นๆ 8.ค้าขายรายย่อย หาบเร่/แผงลอย ร้านค้าริมทาง ฯลฯ 9.อื่นๆ.....	1.พนักงาน/ลูกจ้างเอกชน 2.รับราชการ/ลูกจ้างราชการ/ท้องถิ่น 3.รับจ้างในโรงงาน 4.รับเหมาก่อสร้าง/ช่างก่อสร้าง ช่างอิสระอื่นๆ ฯลฯ 5.รับจ้างรายวัน/รับจ้างทั่วไป/ทำงานบ้าน งานบริการ ฯลฯ 6.รับจ้างภาคเกษตร 7.ขับแท็กซี่/มอเตอร์ไซด์รับจ้าง/รถรับจ้างอื่นๆ 8.ค้าขายรายย่อย หาบเร่/แผงลอย ร้านค้าริมทาง ฯลฯ 9.อื่นๆ.....	ระบุจำนวนเงินที่ได้รับ หากได้ค่าจ้างเป็นรายวัน ให้คูณกับจำนวนวันที่ทำงานใน 1 เดือน	ระบุจำนวนเงินที่ได้รับ หากได้ค่าจ้างเป็นรายวัน ให้คูณกับจำนวนวันที่ทำงานใน 1 เดือน	1. เท่าเดิม 2. ลดลง 3. เพิ่มขึ้น	<u>เหตุผลที่รายได้ลดลง</u> 1.นายจ้างให้ลดเวลาทำงาน 2.นายจ้างให้หยุดงานหรือเลิกจ้าง 3.สถานที่ค้าขายถูกปิดหรือถูกห้ามค้าขาย 4.มีผู้ซื้อสินค้า/ผู้มาใช้บริการลดลง 5.อื่นๆ ..... <u>เหตุผลที่รายได้เพิ่มขึ้น</u> 6. เปลี่ยนอาชีพ 7. ทำงานมากกว่า 1 อาชีพ 8. เปลี่ยนวิธีการทำงาน/วิธีขายสินค้า/เปลี่ยนสินค้าที่ขาย 9.มีผู้ซื้อสินค้า/ผู้มาใช้บริการเพิ่มขึ้น 10.อื่นๆ.....

4.4 ในช่วงวิกฤตโควิด-19 (ตั้งแต่เดือนมีนาคม 2563) มีสมาชิกในครัวเรือนที่ออกไปทำงานหารายได้นอกภาคเกษตรและได้รับผลกระทบจนต้องย้ายกลับมาอยู่บ้านหรือกับครอบครัวหรือไม่ อย่างไร

มีสมาชิกในครัวเรือนย้ายถิ่นกลับหรือไม่ ไม่มี (ข้ามไปข้อ 4.5) มี จำนวน.....คน

สมาชิกในครัวเรือน	ย้ายถิ่นกลับในช่วงโควิด-19	สาเหตุการย้ายถิ่นกลับ	วางแผนชีวิตในอนาคต
คนที่ 1			
คนที่ 2			
คนที่ 3			
คนที่ 4			
คนที่ 5			
รหัสคำตอบ	1.กลับมา และอยู่กินกับครัวเรือน โดยยังไม่สามารถทำงานทำหรือหารายได้ 2.กลับมาทำอาชีพใหม่ในชุมชนหรือหารายได้ดูแลตัวเอง 3.กลับมาช่วยครอบครัวทำการเกษตรหรืออาชีพเสริมทางการเกษตร 4.ทำทั้ง 3 และ 4 6.อื่นๆ ระบุ.....	1. ถูกเลิกจ้าง (ถาวร) 2. หยุดงานชั่วคราว เนื่องจากสถานที่ทำงานปิด/ให้ทำงานจากที่บ้าน (work from home) 3. สถานที่ทำงานหรือค้าขายถูกสั่งปิดหรือถูกห้ามค้าขาย 4. มีผู้ซื้อสินค้า/ผู้มาใช้บริการลดลงและไม่สามารถแบกรับค่าใช้จ่ายได้ 5. อื่นๆ.....	1.กลับไปทำงาน เมื่อสถานที่ทำงานเปิดตามปกติ 2. รอโอกาสให้พ้นช่วงวิกฤติและกลับไปทำงานเหมือนเดิม 3.หาอาชีพใหม่ในชุมชนหรือใกล้เคียงโดยอาศัยอยู่ที่บ้าน 4.กลับมาช่วยทำการเกษตรหรือประกอบการค้าขายของครอบครัว 5.ยังไม่แน่ใจ ยังไม่ตัดสินใจ 6.อื่นๆ.....

4.4 เปรียบเทียบรายจ่ายด้านต่างๆ ของครัวเรือน ก่อน-ระหว่างโควิด-19 (ตั้งแต่เดือนมีนาคม 2563 เป็นต้นมา)

ประเภทของค่าใช้จ่าย	ค่าใช้จ่ายโดยเฉลี่ยต่อเดือน		การเปลี่ยนแปลงและเหตุผล
	ก่อนโควิด-19	ระหว่างโควิด-19	
1.ค่าอาหาร (รวมข้าวสาร อาหารแห้ง เครื่องปรุง อาหารสด ฯลฯ)			☐ 1.เพิ่มขึ้น ☐ 2.เท่าเดิม ☐ 3.ลดลง เพราะ..... .....
2.ค่าสาธารณูปโภค เช่น ค่าน้ำประปา ค่าไฟฟ้า เป็นต้น			☐ 1.เพิ่มขึ้น ☐ 2.เท่าเดิม ☐ 3.ลดลง เพราะ..... .....

ประเภทของค่าใช้จ่าย	ค่าใช้จ่ายโดยเฉลี่ยต่อเดือน		การเปลี่ยนแปลงและเหตุผล
	ก่อนโควิด-19	ระหว่าง โควิด-19	
3.ค่าโทรศัพท์ ค่า อินเทอร์เน็ต			☐ 1.เพิ่มขึ้น ☐ 2.เท่าเดิม ☐ 3.ลดลง เพราะ..... .....
4. ค่าใช้จ่ายด้านการลงทุน ทางการเกษตร			☐ 1.เพิ่มขึ้น ☐ 2.เท่าเดิม ☐ 3.ลดลง เพราะ..... .....
5. ค่าดูแลสุขภาพ เช่น หน้ากาก เจลล้างมือ ค่า ตรวจหาเชื้อโควิด เป็นต้น			☐ 1.เพิ่มขึ้น ☐ 2.เท่าเดิม ☐ 3.ลดลง เพราะ..... .....
6. ค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับบุตร หลาน เช่น ค่าอุปกรณ์ สำหรับเรียนออนไลน์ ค่า กินอยู่ในช่วงหยุดเรียน เป็นต้น			☐ 1.เพิ่มขึ้น ☐ 2.เท่าเดิม ☐ 3.ลดลง เพราะ..... .....
7. ค่าใช้จ่ายอื่นๆ (เช่น ค่าใช้จ่ายในการกักตัว) ระบุ.....			☐ 1.เพิ่มขึ้น ☐ 2.เท่าเดิม ☐ 3.ลดลง เพราะ..... .....

ตอนที่ 5: ผลกระทบของโควิด-19 ต่อมิติอาหารการกินของครัวเรือน

5.1 เปรียบเทียบค่าใช้จ่ายด้านอาหารของครัวเรือนก่อน-ระหว่างโควิด-19 (ตั้งแต่เดือนมีนาคม 2563 เป็นต้นมา)

(ถ้าไม่เคยซื้อ/บริโภคจากแหล่งต่าง ๆ ให้ใส่ “0”)

แหล่งที่มาของอาหาร	ค่าอาหารโดยเฉลี่ย (บาท) ต่อเดือน		การเปลี่ยนแปลงและเหตุผล
	ก่อนโควิด-19	ระหว่าง โควิด-19	
1. การซื้ออาหารบริโภค จากชุมชน เช่น ร้านค้าใน ชุมชน ตลาดนัดชุมชน ตลาดเขียวในชุมชน			☐ 1.เพิ่มขึ้น ☐ 2.เท่าเดิม ☐ 3.ลดลง เพราะ..... .....
2. การซื้ออาหารจาก ตลาดในเมือง ตลาดเขียว ในเมือง			☐ 1.เพิ่มขึ้น ☐ 2.เท่าเดิม ☐ 3.ลดลง เพราะ..... .....
3. การซื้อจากร้านสะดวก ซื้อ ห้าง/ซูเปอร์มาร์เก็ต ในเมือง			☐ 1.เพิ่มขึ้น ☐ 2.เท่าเดิม ☐ 3.ลดลง เพราะ..... .....
4. การซื้ออาหารผ่าน ร้านค้าออนไลน์ 4.1 ส่งผ่าน Kerry, SCG 4.2 ส่งผ่าน GRAB, Food Panda, Line Man 4.3 ซื้อผ่านร้านอาหาร ออนไลน์โดยตรง เช่น KFC, The Pizza			☐ 1.เพิ่มขึ้น ☐ 2.เท่าเดิม ☐ 3.ลดลง เพราะ..... .....
5. การซื้ออาหารจากรถ เร่/รถพุ่มพวง			☐ 1.เพิ่มขึ้น ☐ 2.เท่าเดิม ☐ 3.ลดลง เพราะ..... .....
6. จากพืชและสัตว์ที่มีอยู่ ในแปลงของครัวเรือน 6.1 ข้าว (กิโลกรัม) 6.2 ผัก (กิโลกรัม) 6.3 ไข่ เนื้อสัตว์ และ ปลา (ประเมินเป็นกิโลกรัม)			☐ 1.เพิ่มขึ้น ☐ 2.เท่าเดิม ☐ 3.ลดลง เพราะ..... .....

แหล่งที่มาของอาหาร	ค่าอาหารโดยเฉลี่ย (บาท) ต่อเดือน		การเปลี่ยนแปลงและเหตุผล
	ก่อนโควิด-19	ระหว่าง โควิด-19	
* นักวิจัยคำนวณเป็น จำนวนเงินเฉลี่ยต่อเดือน			
7.หาเก็บจากฐาน ทรัพยากร (ประเมินเป็น จำนวนเงินโดยประมาณ)			☐ 1.เพิ่มขึ้น ☐ 2.เท่าเดิม ☐ 3.ลดลง เพราะ..... .....

5.2 ท่านคิดว่าวิกฤติจากโควิด-19 กระทบต่ออาหารการกินของครัวเรือนของท่านหรือไม่

- 1.กระทบมาก เพราะ.....
- 2.กระทบบ้างพอสมควร เพราะ.....
- 3.กระทบน้อยมากหรือไม่กระทบเลยเพราะ.....

(เฉพาะเลือกตอบข้อ 3 ข้ามไปตอบตอนที่ 6)

5.3 กรณีที่มีผลกระทบต่อเรื่องอาหารการกินที่เกิดขึ้นจากโควิด-19 ครอบครัวยังได้แสวงหาทางออกหรือรับมืออย่างไรบ้าง (ตอบได้มากกว่า 1 ข้อ)

- 1.การแลกเปลี่ยนอาหารการกินระหว่างเพื่อนบ้านทั้งใน-นอกชุมชน
โปรดระบุตัวอย่าง.....
- 2.ปลูกพืชผักบริโภคเอง เลี้ยงสัตว์
โปรดระบุตัวอย่าง.....
- 3.จำเป็นต้องใช้เงินเก็บมาซื้ออาหารมากขึ้น
4. อื่น ๆ ระบุ.....

ตอนที่ 6: ผลกระทบของโควิด-19 ต่อมิติการดูแลสุขภาพของสมาชิกในครัวเรือน

6.1 ท่านและสมาชิกในครัวเรือนมีหน้ากากอนามัย/หน้ากากผ้าใส่ทุกครั้งเมื่อออกจากบ้านหรือไม่

- 1.มีหน้ากากใส่เพียงพอสำหรับตนเองและสมาชิกเมื่อออกนอกบ้าน
- 2.ไม่มีหน้ากากใส่เพียงพอสำหรับตนเองและสมาชิกเมื่อออกนอกบ้าน

6.2 ท่านและสมาชิกในครัวเรือนมีเจลหรือแอลกอฮอล์ล้างมือสำหรับใช้อย่างพอเพียงเมื่อออกจากบ้านหรือไม่

- 1. มีเพียงพอสำหรับตนเองและสมาชิกเมื่อออกนอกบ้าน
- 2. ไม่มีเพียงพอ(หรือหาไม่ได้)สำหรับตนเองและสมาชิกเมื่อออกนอกบ้าน

6.3 หากสมาชิกในครัวเรือนของท่านมีความเสี่ยงในการติดเชื้อโควิด-19 หรือเป็นกลุ่มเสี่ยง ท่านคิดว่าที่อยู่อาศัย หรือบ้านของท่านมีความเหมาะสมที่จะให้สมาชิกครอบครัวกักตัวเองแยกจากผู้อื่นหรือไม่

- 1. มีความพร้อม
- 2. ไม่มีความพร้อมแต่สามารถดัดแปลงได้
- 3. ไม่มีพื้นที่ให้กักตัวเองที่บ้าน

6.4 ท่านหรือสมาชิกในครอบครัวของท่านมีผู้ที่ได้ไปตรวจเชื้อโควิด-19 หรือไม่

- 1. ไม่มี
- 2. มี จำนวน.....คน

6.5 ในครัวเรือนของท่านมีสมาชิกผู้ติดเชื้อโควิด-19 หรือไม่

- 1. ไม่มี
- 2. มี จำนวน.....คน
- 3. ไม่ตอบ

6.6 ท่านมีความรู้สึกอย่างไร หากในชุมชนของท่านมีผู้ติดเชื้อโควิดเข้ามาอยู่อาศัยหรือกักตัว

- 1. มีความเต็มใจให้เข้ามาอยู่ในชุมชน

เพราะ.....

- 2. มีความรู้สึกลำบากใจหรือไม่เต็มใจมากนักที่จะให้ผู้ติดเชื้อเข้ามาอยู่ในชุมชน

เพราะ.....

- 3. ไม่มีความเห็น/ไม่ตอบ

ตอนที่ 7: การเข้าถึงมาตรการช่วยเหลือเยียวยาและฟื้นฟูจากรัฐ

7.1 ท่านและสมาชิกในครัวเรือนได้ลงทะเบียนโครงการ “เราไม่ทิ้งกัน” เพื่อรับเงินช่วยเหลือ 5000 บาทต่อเดือนหรือไม่ และผลการลงทะเบียนเป็นอย่างไร (ตอบเฉพาะสมาชิกที่ลงทะเบียน)

มีจำนวนสมาชิกที่ลงทะเบียน.....คน (ถ้า 0 คน ข้ามไปตอบข้อ 7.2)

(กรุณาเลือกรหัสด้านล่างของตารางมาใส่ในช่องของสมาชิกครัวเรือนแต่ละราย หรือเติมจำนวนในช่องว่าง)

สมาชิกในครัวเรือน	สถานะการได้รับความช่วยเหลือจากโครงการ “เราไม่ทิ้งกัน”
คนที่ 1	
คนที่ 2	
คนที่ 3	
คนที่ 4	
คนที่ 5	
รหัสคำตอบ	1. ลงทะเบียนสำเร็จและได้เงิน 5,000 บาทต่อเดือนแล้ว 2. ลงทะเบียนสำเร็จ แต่ได้รับแจ้งว่าไม่มีสิทธิได้รับเงินเยียวยา และไม่มีสิทธิอุทธรณ์

สมาชิกในครัวเรือน	สถานะการได้รับความช่วยเหลือจากโครงการ “เราไม่ทิ้งกัน”
	3. ลงทะเบียนสำเร็จและได้รับแจ้งว่าไม่มีสิทธิได้รับเงินเยียวยา และอยู่ระหว่างอุทธรณ์ (ให้ข้อมูลเพิ่มเติม) 4. ลงทะเบียนสำเร็จ แต่ได้รับแจ้งว่าไม่มีสิทธิได้รับเงินเยียวยา จากนั้นอุทธรณ์และได้รับเงินเยียวยาแล้ว 5. ลงทะเบียนสำเร็จ แต่ได้รับแจ้งว่าไม่มีสิทธิได้รับเงินเยียวยา จากนั้นอุทธรณ์และยืนยันว่าไม่ได้รับเงินเยียวยา 6. อื่น ๆ.....

7.2 สำหรับสมาชิกในครัวเรือนที่ไม่ได้ลงทะเบียนโครงการ “เราไม่ทิ้งกัน” เพื่อรับเงินช่วยเหลือ 5000 บาทต่อเดือน เพราะเหตุใด (ตอบได้มากกว่า 1 ข้อ)

- 1. คิดว่าตนเองไม่มีสิทธิ เพราะ.....
- 2. ไม่มีอุปกรณ์สำหรับลงทะเบียน เช่น สมาร์ทโฟน คอมพิวเตอร์โน้ตบุ๊ก เป็นต้น
- 3. ไม่รู้วิธีการและช่องทางในการลงทะเบียน
- 4. อื่น ๆ ระบุ.....

7.3 ครัวเรือนของท่านได้รับเงินเยียวยาเกษตรกรครัวเรือนละ 15,000 บาทหรือไม่

- 1. ได้แล้ว
- 2. ยังไม่ได้ เพราะอยู่ในกระบวนการพิจารณา ระบุ.....
- 3. ไม่ได้เพราะไม่มีสิทธิ (ไม่ได้ลงทะเบียนเกษตรกร เช่น กรณีชาวไร่รับจ้าง ฯลฯ)
- 4. ไม่ได้เพราะไม่ลงทะเบียน
- 5. อื่น ๆ เพราะ.....

7.4 ท่านหรือสมาชิกในครัวเรือนได้กู้ในโครงการสินเชื่อแบบไม่ต้องมีหลักประกันในวงเงินกู้ไม่เกิน 10,000 บาท ดอกเบี้ยต่ำ ของ ธกส. และธนาคารออมสิน หรือไม่

- 1. ไม่รู้/ไม่ทราบ
- 2. รู้แต่ไม่ได้กู้
- 3. กู้ อยู่ในกระบวนการยื่นขอกู้
- 4. กู้ และได้เงินมาใช้แล้ว
- 5. กู้แต่ไม่ได้ เพราะ.....

7.5 ท่านหรือสมาชิกในครัวเรือนได้เข้าโครงการพักชำระหนี้จากธนาคารหรือสถาบันการเงินในช่วงวิกฤติโควิด-19 หรือไม่

- 1. ไม่รู้/ไม่ทราบ

- 2. รู้แต่ไม่ได้เข้าโครงการเพราะไม่ได้เป็นหนี้
- 3. รู้และได้เข้าโครงการ
- 4. อื่น ๆ.....

7.6 ท่านหรือสมาชิกในครัวเรือนได้รับความช่วยเหลือจากโครงการอื่นๆ หรือไม่ (เช่น โครงการประกันรายได้เกษตรกรผู้ปลูกมันสำปะหลัง ฯลฯ)

- 1. ไม่ได้
- 2. ได้ ระบุโครงการ.....

ตอนที่ 8: การปรับตัวของครัวเรือนช่วงวิกฤติโควิด-19

ช่วงวิกฤติโควิด-19 ครัวเรือนท่านได้ปรับตัวโดยดำเนินกิจกรรมในเรื่องต่อไปนี้หรือไม่

8.1 การเพิ่มช่องทางการขายผลผลิต การแปรรูปในลักษณะขายในตลาดออนไลน์ หรือการใช้ช่องทางสื่อสาร

- 1.ไม่มี   2.มี ระบุประเภทผลผลิตและช่องทางการขาย.....

8.2 การปรับการผลิตหรือวางแผนการผลิตโดยการปลูกพืช/เลี้ยงสัตว์ให้หลากหลายมากยิ่งขึ้น

- 1.ไม่มี   2.มี ระบุพืช/สัตว์.....

8.3 การเพิ่มพื้นที่การผลิตทางการเกษตร

- 1.ไม่มี   2.มี ระบุวิธีการ เช่น ซื่อเพิ่ม/เช่า/บุกเบิก.....

8.4 การลดรายจ่ายโดยการปลูกผัก/เลี้ยงสัตว์กินเอง

- 1.ไม่มี   2.มี ระบุประเภทผัก/สัตว์.....

8.5 การลดรายจ่ายโดยหาอาหารจากแหล่งธรรมชาติเพิ่มมากขึ้นกว่าช่วงปกติ

- 1.ไม่มี   2.มี ระบุแหล่งอาหาร.....

8.6 การกั๊ยมเพิ่มขึ้นกว่าปกติ

- 1.ไม่มี   2.มี ระบุแหล่งกั๊ยม.....

8.7 การจำหน่ายนองทรัพย์สิน

- 1.ไม่มี   2.มี ระบุทรัพย์สิน.....

8.8 การขายทรัพย์สิน

- 1.ไม่มี   2.มี ระบุทรัพย์สิน.....

8.9 การหารายได้จากอาชีพอื่นๆ เสริม

- 1.ไม่มี   2.มี ระบุอาชีพเสริม.....

8.10 การรับความช่วยเหลือจากเครือข่ายทางสังคม (เช่น ญาติพี่น้อง เพื่อนบ้าน วัด โรงเรียน เครือข่ายศิษย์เก่า เป็นต้น)

1.ไม่มี 2.มี ระบุความช่วยเหลือและเครือข่ายที่ให้ความ

ช่วยเหลือ.....

8.11 ช่วงวิกฤติโควิด-19 ท่านหรือสมาชิกในครัวเรือนได้มีบทบาทในการช่วยเหลือคนอื่นอย่างไรบ้าง

(ตอบได้หลายข้อ)

- 1. การบริจาค หรือแบ่งปันเงิน ผลผลิต อาหาร ฯลฯ ให้ญาติพี่น้อง เพื่อนบ้านในชุมชน
- 2. การบริจาค หรือแบ่งปันเงิน ผลผลิต อาหาร ฯลฯ ให้ผู้อื่นนอกชุมชน
- 3. การเข้าร่วมกิจกรรมเฝ้าระวังในชุมชนหรือในท้องที่ใกล้เคียง
- 4. อื่น ๆ.....

*****ขอขอบคุณอย่างยิ่งที่ท่านสละเวลาในการตอบแบบสอบถาม*****

ภาคผนวก ข. ตัวอย่างแผนภาพสรุปผลการวิเคราะห์เบื้องต้นจำนวน 6 แผ่น

📄 **สังเคราะห์รายงานผลการสำรวจ**

“ผลกระทบทางเศรษฐกิจและสังคมของโควิด-19 ต่อ ครัวเรือนเกษตรกรรายย่อย ในชุมชนเกษตรกรรม”

เกษตรกร ได้รับผลกระทบ

- **รายได้ลดลง** หยุดพักงาน/ตกงาน รายได้ที่ลูกหลานส่งกลับบ้านลดลง
- **รายจ่ายเพิ่มมากขึ้น** ค่าอาหาร ค่าใช้จ่ายด้านสุขภาพ ค่าไฟฟ้า โทรศัพท์ ค่าเลี้ยงดูบุตรหลาน
- **ต้องรองรับแรงงานกลับบ้าน** ทั้งหยุดพักงาน ตกงาน ถูกลดรายได้
- **ปัญหาการเข้าถึงตลาด**

ภาคการเกษตร

- ได้รับผลกระทบที่แตกต่างกันขึ้นกับปัจจัย เช่น ราคาพืชผล ฤดูกาลเก็บเกี่ยว แรงงาน
- กลุ่มผลิตพืชพาณิชย์ รายได้ลดลง ร้อยละ 50 เช่น ยางพารา ไม้ดอก พืชผลไม้

นอกภาคการเกษตร

- ภาคบริการ การท่องเที่ยว ได้รับผลกระทบรุนแรงที่สุด
- แรงงานนอกภาคเกษตร ตกงานร้อยละ 20 รายได้ลดร้อยละ 24

บริบทและขอบเขตการศึกษา

- เป็นการศึกษาเกษตรกรรายย่อย หน่วยเป็นครัวเรือน
- กระจายตัวใน 15 จังหวัด 5 ภูมิภาค ทั่วประเทศ
- เก็บแบบสอบถาม 1,000 ชุด
- เก็บข้อมูลระยะสั้น ระหว่างวันที่ 17-26 พฤษภาคม 2563 ซึ่งเป็นช่วงที่รัฐใช้มาตรการ lock down

การปรับตัว

ของชุมชน เกษตรกรรายย่อย

ครัวเรือนมากกว่าครึ่ง ยังไม่มี การปรับตัวใด ๆ

เช่น ไม่ได้รับผลกระทบมากนักจึงไม่ปรับตัว
หรือขาดศักยภาพในการปรับตัว

ชาวบ้านพยายามเข้าถึงการรับ การเยียวยาจากรัฐ แต่ก็มีปัญหา

เรื่องเข้าไม่ถึง มีผู้ตกสิทธิ์ สถานะเชิงซ้อน
(เกษตรกร+แรงงาน)

ครัวเรือนที่มีการปรับตัว

- มีการลดรายจ่าย หารายได้เสริม
- เพิ่มความมั่นคงอาหาร
เช่น หารายได้จากธรรมชาติ ปลูกพืชผักอาหาร
ใช้ช่องทางกลไกการซื้อขายอาหารในชุมชน
- มีการดูแลสุขภาพอย่างถ้วนหน้า
เตรียมความพร้อมทั้งหน้ากาก เจลแอลกอฮอล์
- คนจำนวนไม่น้อยพยายาม
ที่จะไม่ก่อกวนหนี้สินเพิ่มขึ้น
ต้องวิเคราะห์ต่อว่า ไม่เดือดร้อน/ไม่เห็นช่องทาง

สรุปผลการศึกษา “ผลกระทบทางเศรษฐกิจและสังคมของโควิด-19 ต่อครัวเรือนเกษตรกรรายย่อย ในชุมชนเกษตรกรรม”

คนจนเมืองและคนที่พึ่งเศรษฐกิจภาคเมืองและภาคบริการ **ได้รับผลกระทบที่รุนแรงกว่า** ภาคเกษตร

ภาคเกษตรพาณิชย์เชิงเดี่ยว **ได้รับผลกระทบที่รุนแรงกว่า** เกษตรที่มีการผลิตหลากหลาย

ภาคเกษตรที่พึ่งพาตลาดภายนอก **ได้รับผลกระทบที่รุนแรงกว่า** ภาคเกษตรที่มีฐานพึ่งตนเอง+การค้า

ความหลากหลายทั้งด้านทรัพยากรและเศรษฐกิจ (ในและนอกเกษตร) การผลิตเกษตรและการเข้าถึงตลาด **ทำให้เกษตรกรสามารถตั้งรับ ปรับตัว กระจายความเสี่ยงได้**

กลไกทางสังคมของชุมชนที่ทำหน้าที่จัดสรรทรัพยากร สร้างอำนาจต่อรองทางเศรษฐกิจ เช่น ตลาดท้องถิ่น การรวมกลุ่มเพื่อขายพืชผล การสร้างระบบแลกเปลี่ยนผู้ผลิตผู้บริโภคในชุมชน **ทำให้ชุมชนมีความแข็งแรง**

การเข้าถึงทรัพยากรมีผลต่อความมั่นคงทางอาหาร **ได้ช่วยให้เกษตรกรผลิตอาหารจากธรรมชาติ และปลูกพืชผักเพื่อบริโภคเอง**

ความมั่นคงอาหารที่มีหลายฐาน (ธรรมชาติ การผลิต การค้า) ในระดับท้องถิ่น **คือ หัวใจของระบบเศรษฐกิจวัฒนธรรม** ❤️

สิ่งที่ควรพิจารณา “ผลกระทบทางเศรษฐกิจและสังคมของโควิด-19 ต่อครัวเรือนเกษตรกรรายย่อย ในชุมชนเกษตรกรรม”

ผลกระทบที่เกิดขึ้นเป็นเพียงระยะเริ่มต้น เศรษฐกิจยังอาจตกต่ำต่อเนื่องไปหลายปี

**ภาพที่ปรากฏในงานศึกษานี้อาจเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมอีกมาก

กลุ่มเกษตรกรที่ศึกษาจำนวนมากยังไม่ปรับตัว

หากเป็นปัญหาจากศักยภาพในการปรับตัว จำเป็นที่จะต้องรับสร้างการเรียนรู้ เพื่อให้ชุมชนวางแผนปรับตัวโดยเร็ว

ข้อเสนอทางนโยบายจากงานวิจัย

รัฐต้องมองเห็นถึงศักยภาพของระบบเศรษฐกิจฐานรากและต้นทุนในชุมชน เกื้อหนุนครัวเรือนเกษตรกรรายย่อย ปรับตัวในสภาวะวิกฤติ

แผนฟื้นฟูเศรษฐกิจและสังคม จำเป็นต้องสร้างการมีส่วนร่วมอย่างกว้างขวาง ภาครัฐไม่ควรดำเนินงานด้วย ‘กระบวนการแบบลुकส์ลुकสน’ โดยผ่านกลไกของหน่วยงานภาครัฐต่าง ๆ เท่านั้น

รัฐควรเข้าใจภาพ ชีวิต และวิถีการทำมาหากินของสมาชิกครัวเรือนเกษตรกรรายย่อย ที่เปลี่ยนแปลงไป

- เงินเยียวยาต้องครอบคลุมชีวิตสมาชิกครัวเรือนที่เป็นแรงงานนอภาคเกษตรกรรม
- การเยียวยาเกษตรกรต้องคำนึงถึงผู้ที่ไม่สามารถลงทะเบียนเกษตรกรได้ เช่น แรงงานรับจ้าง ผู้ใช้ที่ดินที่ไม่มีแปลงการผลิต

ควรสร้างและจัดระบบสวัสดิการให้ครอบคลุมชีวิตแรงงานนอภาคเกษตรกรรม เมื่อครัวเรือนเกษตรกรรายย่อย มีรายได้สำคัญอีกด้านหนึ่งจากแรงงานนอภาคเกษตรกรรม ซึ่งส่วนใหญ่เป็นแรงงานนอกระบบ

วิกฤตโควิด-19 กับ การทบทวน ความเป็นเมืองและชนบท

แม้ภาคชนบทจะอ่อนกำลังลง
แต่ยังมีศักยภาพ
รองรับผลกระทบ
เดิมเมืองคือศูนย์กลาง ดึงดูดทรัพยากร
แรงงาน จากชนบท แล้วกระจายกลับ
ไปสู่ชนบท เป็นความสัมพันธ์
แบบเมืองมีอำนาจนำ

แม้โลกอนาคตจะมีความเป็นเมือง
พึ่งตนเองไม่ได้ ต้องอาศัยฐาน
อาหาร แรงงาน จากชนบท
มารองรับ แต่ความเป็นเมืองหาก
เป็นไปในลักษณะเดิม ไม่น่าจะไปรอด
ความเป็นเมือง หมายถึง ความสัมพันธ์ปัจเจก
ที่เชื่อมโยงผ่านตลาด อาชีพ
สถาบันอย่างทางการ มีความหนาแน่น
ของประชากร มีการแบ่งงานซับซ้อน

เมืองในอนาคต ต้องคิดถึง
ความเป็นเมืองที่มีการ
พึ่งตนเองได้อย่างบูรณาการ
มากขึ้น และต้องไม่เป็น
“ตัวจุด” จากชนบท
บูรณาการด้านต่าง ๆ โดยเฉพาะอาหาร
มีความสัมพันธ์ชุมชนในทางตรง มี
ฐานเศรษฐกิจหลากหลาย มีสถาบันทาง
สังคมที่บริหารจัดการ เชื่อมโยงผู้คน

ความเป็นชนบทในยุคหน้า
ต้องสร้างฐานทรัพยากร ความ
มั่นคงทางอาหาร สร้างความ
หลากหลายทางเศรษฐกิจและ
สังคม เชื่อมโยงกับภาคเศรษฐกิจ
ที่หลากหลายก้าวข้ามพื้นที่ มี
กลไกทางสังคมที่หลากหลายเพื่อ
รวมพลังสังคม และพัฒนา
เทคโนโลยีการจัดการ

กล่าวโดยรวม ความเป็นเมืองและชนบทต้องเรียนรู้จุดแข็งซึ่งกัน
จัดความสัมพันธ์ใหม่ที่ไม่ครอบงำ เปลี่ยนจากโครงสร้างแนวตั้งเป็น
แนวระนาบ อิสระและเกื้อกูลกันมากขึ้น

ข้อเสนอ ต่อ การทบทวน แผนฟื้นฟูเศรษฐกิจและสังคม

ต้องให้ชุมชนได้ศึกษาสถานการณ์ภายในชุมชนและ
เชื่อมโยงกับการเปลี่ยนแปลงภายนอก ออกแบบแผนการ
จัดการและดำเนินการ โดยมีภาครัฐและประชาสังคมเป็น
ที่ปรึกษา สนับสนุนทรัพยากร และเชื่อมโยงความร่วมมือ

ไม่ใช้การดำเนินการแบบบนลงล่างอย่างเร่งด่วน
ซึ่งจะไม่เกิดผลในการฟื้นฟูเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนแต่อย่างใด

 แผนฟื้นฟูฯ ต้องเอาชุมชนเป็นที่ตั้ง การจำแนกความ
ช่วยเหลือเยียวยาหรือฟื้นฟูที่แบ่งเป็นส่วน ๆ
จะไม่ตอบสนอง ต่อ วิถีชีวิต การผลิต เศรษฐกิจของชุมชน

 แผนฟื้นฟูฯ ต้องเน้นการสร้างความมั่นคงอาหาร
แก่ชุมชนทั้งในชนบทและเมือง
เพื่อให้เกษตรกรตั้งรับปรับตัวได้

 การฟื้นฟูเศรษฐกิจและสังคมควรทำแบบครบวงจร
และครอบคลุมลักษณะชุมชนและทรัพยากร
ที่มีความหลากหลายทั้งหมด

 แผนฟื้นฟูฯ ต้องส่งเสริมการฟื้นฟูระบบนิเวศ
เข้าถึงและจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่เข้มแข็ง

 แผนฟื้นฟูฯ ควรเน้นการเสริมสร้างความเข้มแข็ง
ของกลุ่ม หรือสถาบันในท้องถิ่น
กลุ่มจัดการทรัพยากร กลุ่มการเงิน กลุ่มผลิต กลุ่มเศรษฐกิจ
กลุ่มอาสาสมัครในชุมชน ตลาดชุมชน และอื่น ๆ

ภาคผนวก ค.

การนำเสนอผลการศึกษาในระเบียบวาระการประชุมคณะกรรมการทำงานร่วมภาคประชาสังคมและภาครัฐ เพื่อขับเคลื่อนเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน ครั้งที่ 3/2563 วันที่ 12 พฤศจิกายน 2563 เวลา 14.00 น. ณ ห้องประชุม 3 กระทรวงการต่างประเทศ

(สถานะ ณ วันที่ ๒๘ ต.ค. ๒๕๖๓)

(ร่าง) ระเบียบวาระการประชุม

การประชุมคณะกรรมการทำงานร่วมภาคประชาสังคมและภาครัฐเพื่อขับเคลื่อนเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน

ครั้งที่ ๓/๒๕๖๓

วันที่ ๑๒ พฤศจิกายน ๒๕๖๓ เวลา ๑๔.๐๐ น.

ณ ห้องประชุม ๓ กระทรวงการต่างประเทศ

ระเบียบวาระที่ ๑ เรื่องที่ประธานแจ้งที่ประชุม

- วัตถุประสงค์การประชุม

ระเบียบวาระที่ ๒ การรับรองร่างระเบียบวาระการประชุม

ระเบียบวาระที่ ๓ เรื่องเพื่อทราบ

๓.๑ ผลการประชุมในกรอบสหประชาชาติด้านการพัฒนาที่ยั่งยืนที่สำคัญ

- การประชุม Asia-Pacific Forum on Sustainable Development (APFSD) ครั้งที่ ๗
- การประชุมประจำปีของคณะกรรมการเศรษฐกิจและสังคมแห่งสหประชาชาติ สำหรับเอเชียและแปซิฟิก (เอสแคป) สมัยที่ ๗๖
- การประชุม High-level Political Forum on Sustainable Development (HLPF 2020)

๓.๒ ผลการประชุมคณะกรรมการเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ครั้งที่ ๑/๒๕๖๓

และสถานะและความก้าวหน้าของการจัดทำรายงานความก้าวหน้าเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนของประเทศไทย พ.ศ. ๒๕๕๙-๒๕๖๓ โดยผู้แทนสำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

ระเบียบวาระที่ ๔ เรื่องเพื่อพิจารณา

๔.๑ ผลกระทบต่อสถานการณ์ทางเศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อมของครัวเรือนไทย
ในสถานการณ์โควิด-๑๙ แนะนำโดย ดร. จุฑาทิพย์ มณีพงษ์ ผู้เชี่ยวชาญโครงการ
สหภาพยุโรปส่งเสริมภาคประชาสังคมขับเคลื่อนวาระเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน

๑) ด้านการเกษตร สังคม เศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อมต่อครัวเรือนเกษตรกร
รายย่อย เสนอโดย ดร. กฤษณา บุญชัย เลขานุการมูลนิธิชุมชนท้องถิ่นพัฒนา

๒) ผลการสำรวจ แนวทางการจัดระบบสวัสดิการสังคม เพื่อรองรับ
ผลกระทบจากสถานการณ์โควิด-๑๙ โดยเครือข่ายประชาชนเพื่อรัฐ
สวัสดิการ เสนอโดย คุณนิมิตร เทียนอุดม ผู้อำนวยการมูลนิธิเข้าถึงเอดส์

๔.๒ ทหารี่ประเด็นการจัดการพื้นที่สาธารณะ และพื้นที่สีเขียว

โครงการ CoCreate Public Spaces: Green Bangkok 2030

เสนอโดย เครือข่าย We Park เครือข่ายสถาปนิก-ภูมิสถาปนิก

๔.๓ การจัดตั้งเครือข่าย Sustainable Development Solutions Network
(SDSN) ประเทศไทย และหารือแผนงานปี ๒๕๖๓-๒๕๖๔

เสนอโดย ผู้ช่วยศาสตราจารย์ชล บุนนาค ผู้ประสานงาน SDG Move และอาจารย์
ประจำคณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ระเบียบวาระที่ ๕ เรื่องอื่น ๆ (หากมี)

* * * * *

วัตถุประสงค์

- ประเมินผลกระทบ และการปรับตัวของชุมชนท้องถิ่นต่อภาวะโรคระบาด COVID 19 ทั้งทางสังคม และเศรษฐกิจ สี่แควดล้อม
- ศึกษาถึงประสิทธิผลของการเยียวยาจากมาตรการต่างๆ ที่ภาครัฐกำลังดำเนินการในปัจจุบัน ต่อ การปรับตัวของชุมชนท้องถิ่น
- เสนอแนะแนวทางการปรับตัวของชุมชนท้องถิ่นที่มีความยั่งยืนและแก้ไขปัญหาพื้นฐานของชุมชน ท้องถิ่น

สภาวะโควิดด้านสุขภาพ

- ชุมชนทุกแห่ง มีภาวะตื่นกลัวต่อโควิดอย่างมากจากกระแสข่าว มาตรการทางสังคมดำเนินการอย่างเคร่งครัด ป้องกันไม่ให้คนกลับบ้าน มีการรายงานตัว กักตัว ไม่ออกจากบ้าน ปฏิสัมพันธ์ทางสังคมในชีวิตประจำวัน ในงานประเพณี ในการทำมาหากินลดลงอย่างรวดเร็ว
- วิกฤติโควิดในสายตาของชาวบ้าน เป็นสิ่งที่อยู่นอกเหนือคาดคิด และมองว่าผลกระทบมากกว่าวิกฤติเศรษฐกิจปี 2540 ที่ชุมชนไม่ได้รับผลกระทบมากนัก
- ผลกระทบโควิด เป็นทั้งสร้างปัญหาทำให้วิถีชีวิต วิถีการผลิต วิถีเศรษฐกิจหยุดชะงัก และทำให้ปัญหาโครงสร้างเดิมรุนแรงขึ้น
- ระบบอบสม. ร่วมชุมชน ผู้ใหญ่บ้านมีความเข้มแข็ง สามารถเตือนภัย ติดตาม และรับมือกับความเสียหายได้ดี

ภาพรวม

- กล่าวโดยภาพรวม ชุมชนตื่นและตระหนักต่อโรคระบาดโควิด มีมาตรการป้องกัน ควบคุมทั้งทางการและทางสังคมที่เข้มงวด (น่าจะมากกว่าคนในเมือง)
- การดำเนินการของชุมชน ขับเคลื่อนด้วยพลังของชุมชน การสนับสนุนของภาครัฐยังไม่ชัดเจนงบประมาณที่ให้ไม่เพียงพอ หมู่บ้านต้องจัดการพึ่งตนเองเป็นหลัก

ผลกระทบในด้านเศรษฐกิจ

- **ชุมชนน่าน** รายได้ลดลงกว่า 60% พ่อค้าเข้ามาจับซื้อผลไม้ไม่ได้ แม้ภายหลังผ่อนคลायขายผลผลิต แต่ราคาลดลงกว่าครึ่ง ผลกระทบต่อความมั่นคงอาหารไม่มากนัก แต่กระทบรายได้ที่เป็นตัวเงิน เช่น ค่าแรง
- **ชุมชนมหาสารคาม** เป็นช่วงที่ยังไม่เก็บเกี่ยวพอดีเลยไม่ค่อยเดือดร้อน ส่วนปลาเลี้ยงไม่ได้แล้วเพราะภัยแล้งยังไม่มีปัญหาขาดแคลนแรงงาน เพราะคนท้องถิ่นทำงานกันเองทั้งหมดจึงไม่ลำบาก
- **ชุมชนริมน้ำโขง** ยังพออยู่พอกินได้ ไม่เดือดร้อนปากท้องมากนัก แต่รายได้หดหายมากโดยเฉพาะภาคท่องเที่ยวรายได้ลดลง ตามปกติหาปลาในโขง ทำปลาร้าขายนักท่องเที่ยว แต่พอมีโควิดก็ขายไม่ได้ เดือดร้อนแรงงานเพราะแรงงานลาวที่จ้างวันละ 200 บาทเดินทางไม่ได้ ต้องจ้างคนไทยวันละ 300 บาทบวกค่าอาหารทำให้ต้นทุนเพิ่ม

ผลกระทบในด้านเศรษฐกิจ (ต่อ)

- **ชุมชนอะเชิงเทรา** การไม่มีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันทำให้เกิดผลกระทบกับเศรษฐกิจและวิถีชุมชน ไม่มีการจ้างงาน นาข้าวไม่ได้รับผลกระทบ แต่ยางพาราและผักผลไม้ราคาตก ผักผลไม้ขายไม่ได้เพราะพ่อค้าเข้าพื้นที่ไม่ได้ ราคาอาหารไม่ได้ขึ้นมากมายจนเดือดร้อน
- **ชุมชนภูเกิด-พังงา** กลุ่มประมงกลับมาทำประมงเพราะไม่มีการท่องเที่ยว เกิดหนี้ก้อนโต จากการลงทุนเพื่อเตรียมรับ **high season** เช่นซื้อรถตู้ แต่พอเกิดโควิดก็ทำให้เป็นหนี้สินก้อนโต แม้แต่เจ้าหน้าที่ตามปกติแล้วจะลำบากเพราะคนไม่กล้ากู้ กลัวจะชำระคืนไม่ได้ ชาวสวนขายผลผลิตไม่ได้ จึงหันมาทำประมงเพื่อกินเองบ้าง ขายถูกๆบ้าง
- **ชุมชนสงขลา** ชาวบ้านต้องแยกระยะห่างกันมากขึ้น การจับจ่ายใช้สอยน้อยลง เศรษฐกิจแย่แต่ไม่ถึงกับอดอยาก พอมีกินอยู่ได้ในระยะสั้นๆ เกษตรกรที่ปลูกพืชเพื่อการค้ามากกว่าไว้บริโภคเอง ถ้าชุมชนไหนมีฐานออมทรัพย์หรือตลาดชุมชนจะได้รับผลกระทบน้อยกว่า ผลผลิตข้าวไม่กระทบเพราะไม่ตรงฤดูกาล น้ำตาลไม่กระทบเพราะเป็นตลาด **niche** ผักราคาดีขึ้นเพราะผลผลิตออกน้อย ชาวสวนมะม่วงและประมงลำบากเพราะราคาตกเพราะไม่มีตลาด ต้นทุนการผลิตอย่างราคาเมล็ดพันธุ์ ปุ๋ย และสารเคมีเพิ่มสูงขึ้น แต่ได้รับผลกระทบน้อยเพราะต้องลดการผลิต

แรงงานกลับบ้านหรือไม่

- น่าน ส่วนใหญ่ไม่ถูกเลิกจ้าง เพียงแค่รายได้ลดลง ส่งเงินกลับบ้านได้น้อยลง ส่วนกลุ่มที่กลับมา เนื่องจากไม่มีความต้องการแรงงานในพื้นที่ ลูกหลานที่กลับมาจากตัวเมืองจึงต้องออกไปรับจ้างที่อื่น เมื่อไม่มีงานรับจ้าง พ่อและแม่จึงต้องกู้หนี้ยืมสินมาใช้จ่ายกันในครัวเรือน ทำให้สมาชิกการเงินชุมชนลาออกไปถึง 1 ใน 3
- มหาสารคาม สะท้อนว่า ลูกหลานของชุมชน 20% ออกไปทำงานตามเมืองใหญ่ๆ กลุ่มนี้มักสูญเสียงานที่ทำ และกลับบ้านได้แล้ว ส่วนอีก 15% อยู่ต่างประเทศ และยังทำงานได้อยู่ ชุมชนไม่ให้ลูกหลานที่ทำงานหรือเรียนอยู่ในเมืองกลับบ้านเพราะกลัวการกระจายของโรค แต่จะส่งความช่วยเหลือไปให้ เมื่อได้กลับมาแล้วก็นำเงินที่ได้จากการเลิกจ้างและความรู้ทางธุรกิจจากการทำงานกับบริษัทมาทำการเกษตรในพื้นที่บ้าง ขายสินค้าโอท็อปบ้าง
- ชุมชนริมโขง การออกไปทำงานรับจ้างเกิดขึ้นตั้งแต่แม่น้ำโขงมีปัญหา แต่แรงงานก็ไม่ได้กลับเพราะถูกกักตัว และคิดว่าสถานการณ์คงอยู่ไม่นาน และรอกลับไปทำงาน

แรงงานกลับบ้านหรือไม่ (ต่อ)

- ชุมชน ฉะเชิงเทรา สะท้อนว่า กลุ่มที่ไม่ได้กลับมาเพราะถูกกักตัวก็ปรับตัวด้วยการขายของออนไลน์ และติดต่อมาขอหรือยืมเงิน แต่ก็ไม่มากนัก กลุ่มที่ได้กลับบ้านมักจะมีอาชีพในภาคบริการ แต่ก็ไม่ได้มาช่วยทำเกษตร เพราะไม่คุ้นเคย แค่กลับมาเพื่อรอกงานใหม่ กลุ่มที่อยู่ใกล้ภูมิลำเนาเดิมอยู่แล้ว พวกนี้ส่งเสริมงานทางภาคเกษตรให้ได้
- ชุมชนภูเก็ท-พังงา มีทั้งลูกหลานที่ทำงานในเมือง และแรงงานต่างถิ่นที่มาทำงานในภูเก็ต เผชิญปัญหาเมื่อรัฐออกมาตรการกักกันโรค ลูกหลานกลับบ้านไม่ได้ พ่อแม่ต้องส่งอาหารไปให้ เมื่อผ่อนคลายมาตรการกลับบ้านได้ กลับไปอยู่กับพ่อแม่เป็นภาระปากท้อง ปรับตัวด้วยการหาปลามากินในครัวเรือน แรงงานภาคการท่องเที่ยว โรงแรมไม่มีคนพัก พนักงานโรงแรมต้องออกจากงานโดยไม่ได้รับชดเชย ปรับตัวโดยการปลูกข้าว แต่ยังไม่ค่อยได้ผล ส่วนมากกลับมารองานในเมือง

แรงงานกลับบ้านหรือไม่ (ต่อ)

- สรุปลโดยภาพรวม แรงงานส่วนใหญ่ไม่กลับบ้าน เพราะไม่เห็นว่าการขาดทางเศรษฐกิจการเกษตรในชุมชน ไม่มีความรู้ ทักษะการเกษตร จึงรอคอยงานในเมืองว่าจะกลับมา
- แรงงานเหล่านี้ปรับตัวหางานใหม่ อาชีพไปพลา และได้รับการสนับสนุนอาหาร และรายได้จากชุมชน ซึ่งปกติ แรงงานก็ไม่ค่อยมีเงินส่งกลับบ้าน ในภาวะนี้จึงต้องอาศัยการสนับสนุนจากชุมชน
- สภาวะเช่นนี้ สะท้อนได้ว่า แนวคิดที่จะให้แรงงานกลับไปทำเกษตรอย่างถาวรกับชุมชนยังเป็นไปได้ยาก ยกเว้นแรงงานตามฤดูกาลที่กลับมาทำเกษตรในบางช่วงอยู่แล้ว

นิเวศและฐานทรัพยากรในภาวะโควิด

- ในยามที่ประสบปัญหารายได้ลดลง ชุมชนต้องเพิ่มการพึ่งพาอาหารจากฐานทรัพยากรธรรมชาติมากยิ่งขึ้น ชุมชนน่านและละเซียงเทราก็พึ่งพาพืชผัก อาหาร จากสวน และป่าชุมชนเพิ่มขึ้น ชุมชนริมโขงและน้ำซีกก็อาศัยปลาจากน้ำโขงและตามทาม มุ่ง หนอง ที่อนุรักษ์ไว้ ชุมชนละเซียงเทร่า เช่นเดียวกับชุมชนชายฝั่งทะเลภูเก็ต พังงา ก็กลับสู่ทะเลเป็นฐานรับรอง
- การเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติเหล่านี้เกิดขึ้นกับกลุ่มที่มีทักษะ (หาปลา ของป่า ฯลฯ) และนำมาจัดสรรในชุมชน
- ชุมชนที่มีฐานการฟื้นฟู ดูแลทรัพยากรอยู่แล้ว เช่น ป่าชุมชน ชายฝั่ง อนุรักษ์พันธุ์ปลา จัดการน้ำ ฯลฯ จะมีฐานนิเวศให้พึ่งพิงมากกว่าชุมชนที่ไม่มีฐานทรัพยากร
- ปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อฐานทรัพยากร เช่น พืชพาดิซัยกับการใช้ที่ดิน เชื้อกันแม้น้ำ ฤทธิจรุกทรัพยากร นโยบายกีดกันชุมชนต่อทรัพยากร กระทั่งต่อฐานทรัพยากร ทำให้การพึ่งพาทรัพยากรของชุมชนเป็นเพียงบางชุมชน บางด้าน

การตั้งรับ ปรับตัว

- ชุมชนน่าน ใช้วิธีประหยัดเงินมากขึ้น ปลุกผักบ้าง และ **stock** อาหาร กู้เงินจากกลุ่มออมทรัพย์ และแก้แค้นข้าวโพด หาอาชีพเสริม อำนวยความสะดวกให้พ่อค้าเข้ามาจับซื้อผลผลิตจากชุมชน
- ชุมชนน้ำขี้มหาสารคาม ใช้วิธีประหยัดเป็นหลัก แต่ก็ไม่สามารถช่วยได้มากนักเพราะปกติกินน้อยใช้น้อยอยู่แล้ว หนี้ครัวเรือนประมาณ 50,000 บาทต่อครอบครัว และไม่ได้กู้เพิ่มเพราะไม่มีใครสามารถให้ยืมเงินกันได้ และไม่อยากสร้างหนี้ใหม่
- ชุมชนริมน้ำโขง พยายามปรับตัวมาก่อนโควิด เช่น ทำปลาร้าไว้กิน เลี้ยงวัวควาย ทำผ้าอ้อมคราม เป็นต้น
- ชุมชนอะเชิงเทรา ลดรายจ่าย + ปลุกผักสวนครัวกิน หันมารับจ้าง เช่นถางหญ้า เก็บสับปะรด ปลุกพืชสวนผสมไม่ค่อยได้เพราะมีข้อจำกัดด้านพื้นที่ สหกรณ์ออมทรัพย์ช่วยไม่ได้มากเพราะการออมไม่พอจำนวนสมาชิก และเบิกถอนไม่ได้ หนี้สินเพิ่มไม่มาก

การตั้งรับ ปรับตัว (ต่อ)

- ชุมชนภูเก็ต-พังงา ปรับตัวโดยการประหยัด ปลุกผักสวนครัวกินเองเกือบทุกบ้าน และทำประมงเป็นอาหารไว้กินเอง เพราะขายไม่ค่อยได้ เจรจาผ่อนผันหนี้สินและไม่สร้างหนี้เพิ่ม กู้จากออมทรัพย์ เพราะได้ลดหย่อนดอกเบี้ย เพื่อเอาไปจ่ายหนี้ในระบบ แต่ไม่อนุญาตให้พักหนี้ เกิดตลาดนัดชุมชนและเทศกาลธรรณะเช่นของตำบล เปิดเพื่อช่วยให้ชาวบ้านขายของได้
- ชุมชนสงขลา ปลุกพืชผักสวนครัวเพิ่มขึ้น ทำเกษตรอินทรีย์ไว้กินเอง และส่งให้โรงเรียนไว้บริโภค เปิดตลาดชุมชนเกษตรอินทรีย์โดยเกษตรกรขายตรงสู่ผู้บริโภค กู้หนี้ยืมสินจากเจ้าหนี้ในระบบ เพราะในระบบเครดิตเต็มแล้ว กลุ่มออมทรัพย์อนุญาตให้ส่งเงินต้นน้อยลงและผ่อนผันหนี้แบบไม่มีค่าปรับ
- ระบบตลาดชุมชนท้องถิ่น เป็นกลไกสำคัญที่ทำให้ชาวบ้านเข้าถึงอาหาร แลกเปลี่ยนผลผลิตได้
- เกิดปรากฏการณ์แม้ค่าต้นทุนเกินซื้อในชุมชน (กรณีสงขลา) ทำให้เศรษฐกิจกระเตื้องได้ยาก

การตั้งรับ ปรับตัว (ต่อ)

- โดยรวมแล้ว สภาพะการปรับตัวของชาวบ้านยังเป็นไปอย่างจำกัด ด้วยการลดค่าใช้จ่าย หันมาพึ่งความมั่นคงอาหารในครัวเรือนและชุมชน บางครัวเรือนไม่กู้หนี้เพิ่มเพราะไม่มีกำลังจะจ่ายลงทุน การหาทางอาชีพเสริมเป็นไปได้จำกัด เพราะชุมชนได้ทดลองมาหลายอย่าง แต่ไม่มีตลาด ทุน และความรู้ทักษะรองรับที่ชัดเจน
- เงื่อนไขการปรับตัวอยู่ที่ความพร้อมของชุมชน ชุมชนที่มีฐานทรัพยากรเป็นหลังอิง ยังพอมีความมั่นคงอาหารที่ไม่ผ่านตลาดได้ ชุมชนที่มีกลุ่มออมทรัพย์เข้มแข็ง (กรณีสงขลา ภูเก็ต) ระบบการเงินชุมชนยังช่วยเหลือชุมชนได้ดี สมาชิกยังมีวินัยทางการเงินอยู่ ชุมชนที่ฐานเศรษฐกิจหลากหลาย (บรีโกด ชายในภาคคนเกษตร และฐานเศรษฐกิจนอกภาคเกษตร) ยังกระจายความเสี่ยงไปได้
- ชุมชนที่ใกล้กับเมืองหรือเป็นเมืองมากทางเลือกนอกกลไกตลาด (สินค้า แรงงาน ฯลฯ) มีจำกัด ชุมชนพึ่งเกษตรพาณิชย์ (ขาดฐานทรัพยากร ผลิตเพื่อบรีโกด กลไกตลาดท้องถิ่น) ทางเลือกปรับตัวจำกัด

การตั้งรับ ปรับตัว (ต่อ)

- การดำเนินการของรัฐ เช่น ธกส. ที่มีโปรแกรมสินเชื่อก่อนโควิด กลับทำให้ชาวบ้านประสบปัญหาหนี้สินเป็นทุนเดิม เมื่อเผชิญวิกฤติโควิดจึงประสบปัญหารุนแรงขึ้น
- เกษตรกรจำนวนมากที่ถูกตรึงในระบบพืชเศรษฐกิจ เช่น ข้าวโพด ปาล์ม ยาง มัน ฯลฯ การปรับตัวทำได้ยาก เพราะชาวบ้านผูกติดกับระบบซ่อตกลอง หนี้สิน ฯลฯ การถอยห่าง หรือออกจากโครงสร้างเหล่านี้ทำได้ยาก
- ชาวบ้านบางส่วนอยู่ได้เพราะเงินช่วยเหลือจากภาครัฐ (แม้ไม่ทั่วถึง) นำไปใช้หนี้ นำไปลงทุนการผลิตทั้งในปัจจุบัน หรือกองเงินร่วมกัน ซึ่งเมื่อเงินที่รัฐสนับสนุนหมดลง ก็ยังไม่มีทางออกอื่น ยังรอดอยู่การช่วยเหลือจากรัฐ
- สภาพะโครงสร้างเศรษฐกิจ สังคมที่ตรึงเกษตรกรไว้ ทำให้พบว่า ชุมชนยังไม่ปรับตัวสร้างทางเลือกใหม่ได้มากนัก กล่าวอีกทาง การปรับตัวไม่สามารถเกิดขึ้นจากชุมชนโดยลำพัง ต้องมีการเปลี่ยนแปลงทั้งในระดับแนวคิด แบบแผน และโครงสร้าง

การช่วยเหลือของภาครัฐ

- มีคนในชุมชนจำนวนไม่น้อยที่เข้าไม่ถึงการช่วยเหลือของรัฐ เช่น 5 พันบาทของเกษตรกรและผู้ใช้งานแรงงาน เพราะมีปัญหาการลงทะเบียน
- ไม่ปรากฏมาตรการช่วยเหลืออย่างเป็นระบบและต่อเนื่องอย่างชัดเจน
- ชุมชนยังไม่รับรู้ หรือมีส่วนร่วมกับแผนฟื้นฟูเศรษฐกิจและสังคมภาวะโควิดของภาครัฐ
- ข้อเสนอหลายประการที่รับรู้ เช่น การหาอาชีพเสริม การส่งเสริมแรงงานให้มาเป็นเกษตรกรรุ่นใหม่ ยังเป็นสิ่งที่ชาวบ้านเห็นว่าไม่มี

สรุป ผลกระทบและการปรับตัวของชุมชน

- ชุมชนท้องถิ่นเผชิญวิกฤติก่อนโควิด โครงสร้างทรัพยากร ผลิต ตลาด เศรษฐกิจมาต่อเนื่องก่อนโควิด โควิดจึงเป็นปัจจัยทำให้เกิดวิกฤติที่รุนแรงมากขึ้น
- ปัญหาเชิงโครงสร้างต่างๆ ทำให้ชุมชนอ่อนแอลง เสี่ยง ขาดทางเลือก หลายปัจจัยเป็นความเสี่ยงที่จัดการไม่ได้ เช่น ปัญหาระบบนิเวศ ฐานทรัพยากร กลไกตลาด และยังมีเผชิญปัญหา นโยบายและมาตรการของรัฐก่อนโควิดที่ทำให้ชุมชนอ่อนแอลง เช่น ระบบเงินกู้กับปัญหาหนี้สิน ระบบการจัดการทรัพยากร และความอ่อนแอทำให้ทางเลือกในการปรับตัวเป็นไปได้จำกัด การฟื้นฟูเศรษฐกิจและสังคมชุมชน ไม่ควรมองแยกสภาวะโควิดออกมาเดี่ยวๆ โดยไม่โยงกับโครงสร้างปัญหาที่ดำรงอยู่ก่อน
- ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจชุมชนเชื่อมโยงกันในระดับภูมิภาคที่มีศูนย์กลางทางเศรษฐกิจสำคัญ เช่น ศูนย์กลางการค้า การท่องเที่ยว แรงงาน ตลาด ฯลฯ เมื่อเกิดผลกระทบในจุดต่างๆ จะเชื่อมโยงกันทั้งระบบ ดังนั้น การฟื้นฟูเศรษฐกิจและสังคมของชุมชน ต้องออกแบบให้เป็นระบบการจัดการในระดับภูมิภาค ทางเศรษฐกิจ สังคม และทรัพยากร มากกว่าเพียงดำเนินการเป็นจุดๆ

สรุป ผลกระทบและการปรับตัวของชุมชน (ต่อ)

- การสร้างความมั่นคงอาหารเป็นจุดเริ่มต้นและแนวทางสร้างฐานชุมชนที่ยั่งยืน ทุกชุมชนเข้าถึงทรัพยากรอาหารธรรมชาติท้องถิ่น ปลูกพืชผักผลไม้ในครัวเรือน และใช้กลไกตลาดอาหารท้องถิ่นในสร้างการเข้าถึงอาหาร ที่ศทางส่งเสริมความมั่นคงอาหารในทุกมิติ (ปกป้องนิเวศ จัดการทรัพยากร การผลิตที่ยั่งยืน ตลาดท้องถิ่นให้เข้มแข็ง) เป็นทั้งมาตรการเร่งด่วนและหลักการสร้างความยั่งยืนในระยะยาว
- ทูทางสังคมที่สังคมต้องเรื่องและทางเลือกที่หลากหลายคือคำตอบในภาวะวิกฤติ ชุมชนที่มีการสร้างความเข้มแข็งต่อเนื่อง เช่น มีระบบการจัดการทรัพยากร มีระบบการเงินชุมชน มีการพัฒนาการผลิตที่ยั่งยืนและหลากหลาย กลไกสุขภาพในชุมชน และมีความสัมพันธ์ในชุมชนที่ดี ทำให้มีศักยภาพในการรับมือต่อการเปลี่ยนแปลงได้สูง

สรุป ผลกระทบและการปรับตัวของชุมชน (ต่อ)

- ความเกื้อกูลระบบความสัมพันธ์ชุมชนกับเมือง ในภาวะปกติ ลูกหลานที่ทำงานในเมืองหารายได้เพียงดำรงชีพให้รอด มีแค่บางส่วนที่ส่งเงินกลับมาสู่ครอบครัวชนบท ในภาวะวิกฤติ แม้ชนบทจะประสบปัญหาแต่ก็ยังเป็นพลังหนุน (เงิน อาหาร) ให้กับคนทำงานในเมือง การสร้างฐานชนบทให้เข้มแข็ง (ฐานทรัพยากร การผลิต เศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อม สังคม) จึงไม่เพียงช่วยเหลือชุมชน แต่ยังส่งผลต่อคุณภาพการดำรงชีพของแรงงานในเมืองด้วย
- นโยบายการคุ้มครองทางสังคมแก่ชุมชนท้องถิ่น ชุมชนเผชิญภาวะเสี่ยงก่อนโควิด โควิด และอื่นๆ ที่จะตามมา สะท้อนให้เห็นถึงปัญหาโครงสร้างและความเปราะบางทางสังคม ข้อเสนอของชุมชนสะท้อนถึงการต้องการระบบ “การคุ้มครองทางสังคม” ทั้งความมั่นคงนิเวศ ฐานทรัพยากร การผลิต การตลาด การประกันราคา กองทุน ฯลฯ โดยระบบการคุ้มครองควรพัฒนาในระดับภูมิทัศน์ (นิเวศ เศรษฐกิจ สังคม) และเชื่อมโยงจากชนบทสู่เมือง มีเครือข่ายทางสังคมและเชื่อมโยงกัน
- วิกฤติเศรษฐกิจผสานกับวิกฤติสิ่งแวดล้อมที่สำคัญคือ สภาวะโลกร้อน (ภัยแล้ง โรคระบาด ผลผลิตตกต่ำ นิเวศเสื่อมโทรม ฯลฯ) จะเป็นภัยครั้งใหญ่ที่จะกระทบชุมชนและโยงไปถึงสังคมทั้งระบบ เป็นสิ่งที่รัฐและสังคมต้องเร่งออกแบบการตั้งรับ ปรับตัว และเปลี่ยนผ่านชุมชนท้องถิ่นให้เข้มแข็งโดยเร่งด่วน

ข้อเสนอเพื่อการขับเคลื่อนในระยะเบื้องต้น

- **เร่งสร้างความมั่นคงอาหาร** ทั้งโดยให้เข้าถึงอาหารจากฐานทรัพยากรธรรมชาติ ส่งเสริมการคุ้มครองฐานทรัพยากรอาหารชุมชน สร้างความมั่นคงอาหารในครัวเรือนและชุมชน (ปลูกพืชผัก ผลไม้) ส่งเสริมระบบตลาดท้องถิ่นที่ชุมชนมีส่วนร่วม และสร้างระบบการแลกเปลี่ยนอาหารในระดับท้องถิ่นหรือระหว่างท้องถิ่น
- **เร่งส่งเสริมการตลาดชุมชน** ด้วยการใช้ระบบเทคโนโลยีสารสนเทศ สร้างตลาดให้ผลิตภัณฑ์ชุมชน
- **เร่งแก้ปัญหาการเงิน** โดยรัฐเข้าไปปรับการจัดการหนี้สินทั้งในระบบและนอกระบบอย่างมีประสิทธิภาพ
- **เร่งพัฒนาระบบการเงินชุมชน** โดยการสนับสนุนกลุ่มออมทรัพย์ชุมชนประเภทต่างๆ ให้มีความสามารถในการช่วยเหลือสมาชิกที่เดือดร้อน และเป็นกลไกสำคัญในการสร้างความเข้มแข็งชุมชน
- **เร่งพัฒนาระบบการคุ้มครองทางสังคม** ในด้านรัฐและสังคมสนับสนุนให้ชุมชนเข้าถึงระบบสวัสดิการสำคัญ เช่น การศึกษา สุขภาพ การมีงานทำ ฯลฯ

